

СЕВАСТОПОЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Щербініна Ольга Олесіївна

УДК 321.011

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СУВЕРЕНІТЕТУ І ЯКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ
ДЕРЖАВНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

23.00.02 - політичні інститути і процеси

Дисертація на здобуття наукового
ступеня кандидата політичних наук

Науковий керівник

Чемшит Олександр Олександрович,

доктор політичних наук, професор

Севастополь, 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ І ПАРАМЕТРІВ	9
1.1. Категорія «суверенітет» як об'єкт наукового дослідження	9
1.2. Методологічні основи дослідження взаємозв'язку суверенітету і якісних параметрів держави	35
Висновки до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЯКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ ДЕРЖАВ З ВИСОКИМ І СЕРЕДНІМ РІВНЕМ СУВЕРЕНІТЕТУ	66
2.1. Фактори суверенітету держав «ядра» світової системи, на прикладі США, Японії, Німеччини	66
2.2. Особливості суверенітету держав «напівпериферій» світової системи, на прикладі Китаю, Бразилії, Росії	96
Висновки до розділу 2	129
РОЗДІЛ 3. ФАКТОРИ НИЗЬКОГО РІВНЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ	131
3.1. Рівень розвитку держав «периферії», його вплив на суверенітет (Грузія, Білорусь, Україна)	131
3.2. Детермінанти суверенітету в умовах глобалізації	163
Висновки до розділу 3	179
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191

ВСТУП

Актуальність теми. Світові глобалізаційні процеси актуалізували проблему суверенітету держави. За даних обставин суверенітет перестав розглядатися як невід'ємна ознака держави. Все частіше висуваються припущення про відмирання суверенітету як атрибуту сучасної держави. Подібний ефект створюється процесами глобалізації. Однак, політична практика свідчить, що результати глобалізації не можуть оцінюватися настільки однозначно як це уявлялося її прихильниками.

Незважаючи на глобалізацію, яка розмиває суверенітет, інтеграцію держав у світові економічні та політичні структури, що знижують масштаби зовнішнього суверенітету, деякі держави, успішно реалізують принцип суверенітету на внутрішньому рівні в повному обсязі. Таким чином, держави створюючи світову систему зберігають свою специфіку і являють собою різні зразки соціально-економічного та політичного розвитку. При цьому зберігається різниця у фактичних рівнях суверенітету. Існують держави, які самостійно реалізують внутрішню і зовнішню політику, і, ті в яких процес прийняття політичних рішень детермінується імпульсами, що виходять від інших держав. З точки зору правового підходу тут не існує проблеми, оскільки формально останні є суверенними утвореннями, тобто суверенітет трактується категорично - констатується його наявність, або відсутність. Проте динаміка політичних процесів вносить зміни у політичну практику, що дозволяє констатувати диференціацію рівнів незалежності і самостійності держав. Рівень суверенітету в сучасних умовах визначається політичною потужністю держави у світовій системі, яка в свою чергу обумовлюється ефективністю функціонування його основних підсистем. Ефективність даних підсистем може бути оцінена якісно, або виміряна кількісно. Дана обставина створює проблемну ситуацію, яка може бути вирішена в рамках політичної науки.

Політичні проблеми функціонування держави отримали широку розробку в працях вітчизняних дослідників: М. О. Багмета, М. С. Іванова [6], І. О. Воронова [29], О. О. Долженкова [42], М. І. Мілової [81], О. В. Сосніна [118], О. О. Чемшита [142], Д. В. Яковлева [154] та ін У роботах даних авторів відображені окремі аспекти зміцнення державності, проте така проблема як залежність рівня суверенітету і якості функціонування основних підсистем держави не була відображена в роботах вітчизняних вчених.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане дисертаційне дослідження здійснено відповідно до наукової теми кафедри філософських і соціальних наук СевНТУ (м. Севастополь) «Оптимізація взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства в сучасному модернізаційному процесі».

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є системний аналіз взаємозв'язку суверенітету і якісних параметрів державності в умовах глобалізації.

Досягнення мети здійснюється рішенням комплексу наступних дослідницьких завдань:

1. проаналізувати основні етапи еволюції концепцій суверенітету; визначити його сутність та основні види;
2. визначити методологічну основу дослідження взаємозв'язку суверенітету і якісних характеристик держави;
3. виявити фактори суверенітету держав «ядра» світової системи;
4. визначити особливості суверенітету держав «напівпериферії» світової системи;

5. встановити параметри держав «периферії» та їх вплив на рівень суверенітету;

6. здійснити порівняльний аналіз держав з різним рівнем суверенітету; виділити детермінанти суверенітету держави в умовах глобалізації, а також розробити рекомендації щодо підвищення рівня суверенітету в країнах «периферії».

Об'єктом дослідження виступає суверенітет держав з різним рівнем розвитку.

Предметом дослідження є взаємозв'язок суверенітету і якісних параметрів державності.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи склали такі методи як системний аналіз, структурно-функціональний аналіз, моделювання та порівняльний метод. Основним методом дослідження взаємозв'язку суверенітету і якісних параметрів державності став системний аналіз, який дозволив уявити державу як цілісний об'єкт зі складною системою зв'язків і функцій. Виділити основні компоненти держави, що забезпечують його функціональність, дозволив структурно-функціональний метод. Також за допомогою даного методу встановлені функції держави, що визначають рівень її суверенітету, виведені показники ефективності функціонування держави. На підставі структурно-функціонального методу були визначені фактори, що обумовлюють рівень суверенітету. За допомогою методу моделювання створено модель чинників державного суверенітету. На підставі отриманої моделі здійснено порівняльний аналіз країн з різним рівнем суверенітету і відповідно з різною якістю функціонування.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у встановленні взаємозв'язку між рівнем суверенітету і якісними параметрами державності.

Новизна наукового підходу знайшла відображення у вирішенні низки наукових завдань, зокрема:

Вперше:

- досліджено проблему вимірювання рівня суверенітету держав, що займають різне положення в світовій системі. Встановлено, що рівень суверенітету держави залежить від якісних параметрів державності і визначається локалізацією держави у світовій системі. Наближення держави за основними параметрами ефективності функціонування до «ядра» світової системи збільшує рівень його суверенітету. І, навпаки, зниження ефективності функціонування держави і наближення його до «периферії» світової системи за основними показниками знижує рівень суверенітету;

- визначено, що основними критеріями оцінки суверенітету виступає якість виконання державою економічних, військових, політичних, правових і соціальних функцій. При цьому визначальний вплив на рівень суверенітету держави робить ефективність здійснюваних економічних, військових та політичних функцій;

- здійснено аналіз чинників, що впливають на якість функціонування держави, у трьох групах країн: з високим, середнім і низьким рівнем суверенітету. Визначено, що в групі країн з високим рівнем суверенітету, основні функції держави мають високі показники ефективності. У групі країн «напівпериферія» знижено правові та соціальні показники ефективності функціонування держави. Функціонування держав «периферії» характеризується середніми, або низькими показниками ефективності;

- встановлено відсутність прямого зв'язку між рівнем суверенітету держави та її політичним курсом. Рівень суверенітету держави детермінується в першу чергу економічними і військовими чинниками, і лише потім політичними. На підставі даного положення розроблені

рекомендації щодо підвищення рівня суверенітету в країнах «периферії», у тому числі і в Україні, сутність яких полягає в оптимізації економічних, військових, політичних, правових і соціальних функцій держави.

Удосконалено:

- теоретичний аналіз категорії «суверенітет», розуміння її сутнісних характеристик, факторів обмеження і ролі в сучасних політичних процесах;
- методологічний інструментарій дослідження суверенітету держав з різним рівнем ефективності функціонування.

Дістало подальшого розвитку:

- розробки вітчизняних дослідників щодо суверенітету держави та критеріїв його оцінки в умовах глобалізації.

Практичне значення отриманих результатів визначається актуальністю, новизною і сукупністю положень що виносяться на захист. Отримані результати сприяють розвитку сучасних концепцій суверенітету держави і визначення подальших напрямків зміцнення суверенітету в перехідних політичних системах. Теоретичні та емпіричні розробки можуть бути використані для проведення подальших порівняльних досліджень. Крім цього, окремі положення дисертації можуть бути використані в педагогічному процесі у ВНЗ за такими розділами дисципліни «Політологія»: «Політичний процес», «Політична система суспільства», «Держава як центральний інститут політичної системи суспільства», «Політичний розвиток і модернізація» і т.д.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, включених у дисертацію, були оприлюднені під час виступів на наступних наукових конференціях: міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум - 2008: стратегії України в геополітичному просторі»

(м. Ялта, 5-8 червня 2008 р.); IV Всеукраїнської конференції молодих вчених «Україні в умовах кризи: шляхи вирішення проблем» (м. Одеса, 25-26 березня 2009 р.); всеукраїнській науковій конференції «Глобалізація інформаційного суспільства, розвиток політичної культури й інтеграційні процеси України як субрегіону Європи: історія, стан та перспективи розвитку» (м. Луганськ, 10-12 травня 2011 р.)

Публікації. Основні положення, результати і висновки дисертаційного дослідження опубліковані в 4 наукових статтях у виданнях, затверджених ВАК України як фахових з політичних наук.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків і списку використаної літератури (178 позицій). Повний обсяг дисертації складає 190 сторінок, у тому числі 18 сторінок - список використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ І ПАРАМЕТРІВ ДЕРЖАВНОСТІ

В даному розділі аналізуються основні підходи до розуміння «категорії» суверенітет. На основі виділених підходів визначаються основні етапи еволюції концепцій суверенітету держави. Встановлюється ступінь розробленості проблематики суверенітету. Здійснюється побудова методологічної бази дослідження взаємозв'язку суверенітету і якісних параметрів державності.

1.1. Категорія «суверенітет» як об'єкт наукового дослідження

Державний суверенітет є одним із широко використовуваних концептів в політичній науці та теорії міжнародних відносин. Під державним суверенітетом (фр. *souveraineté* - верховна влада) розуміється невідчужувана юридична якість незалежної держави, що символізує його політико-правову самостійність, вищу відповідальність і цінність як первинного суб'єкта міжнародного права; необхідне для виключного верховенства державної влади і передбачає непокору владі іншої держави; виникає або зникає в силу добровільної зміни статусу незалежної держави як цілісного соціального організму; обумовлене правовою рівністю незалежних держав і що лежить в основі сучасного міжнародного права [84, с.7].

Роль суверенітету держави на сучасному етапі світового політичного розвитку оцінюється неоднозначно. Спектр позицій вчених стосовно значення суверенітету широкий, розпочинаючи від абсолютизації суверенітету і закінчуючи його запереченням. Поряд з такими полярними підходами до розуміння ролі суверенітету, набула поширення концепція

«обмеженого суверенітету». Тенденція до десуверенізації сучасних держав, як правило, пояснюється наростанням темпів глобалізації. При цьому найбільш активні суб'єкти глобалізації все частіше озвучують думку про рудиментарність суверенітету, який створює перешкоди на шляху сучасного світового розвитку. Противники «розмивання суверенітету», навпаки, вважають його одним із засобів, що дозволяють зберегти національну державу і традиційні цінності в суспільстві.

Глобалізаційні процеси стали тією рушійною силою, під впливом якої відбулося звуження обсягів суверенітету держав залучених в дані процеси. Отже, і концепції «розмивання суверенітету» є відносно новими, зокрема, за рахунок них відбулося розширення уявлень про роль і місце суверенітету держави. Безліч позицій до розуміння суверенітету, його складових та необхідних обсягів його реалізації актуалізують завдання вивчення еволюції концепцій суверенітету.

Одним з основоположників теорії «державного суверенітету» є французький мислитель і політичний діяч XVI ст. Ж. Боден. Суверенітет, - стверджує Боден, - є абсолютна і постійна влада. Абсолютність суверенітету має місце тоді, коли суверенна влада не знає жодних обмежень для проявів своєї могутності. Постійність суверенітету має місце тоді, коли суверенна влада існує незмінно протягом виразно тривалого терміну. Суверенна влада, за Боденом, є також влада єдина. У тому сенсі єдина, що її прерогативи належать тільки їй, вона не може (не повинна) ці прерогативи ділити з ким би то не було, вона не може (не повинна) допускати ніяких органів, які стояли б над нею або стояли поруч і конкурували з нею [53, с.180-181].

Будучи прихильником політики централізації, розпочатої засновником французького абсолютизму королем Франції Людовіком, Ж. Боден визначив суверенітет як вищу владу в державі без яких би то не було обмежень, за винятком божественних заповідей і природного права. Ніяка конституція,

згідно мислителю, не може обмежити суверенітет, який є атрибутом короля в монархії і народу в демократії. Поряд з такими характеристиками суверенітету як його необмеженість і неподільність, Ж. Боден називає п'ять характерних ознак суверенітету: право видавати і скасовувати закони, оголошувати війну і укладати мир, призначати вищих посадових осіб, здійснювати верховний суд, право помилування. Як відомо, перераховані ознаки суверенітету є в той же час і функціями держави. Таким чином, суверенітет властивий тільки державі і є невід'ємною якістю верховної влади в країні.

Подальший розвиток ідея державного суверенітету отримала в працях відомого англійського мислителя Т. Гоббса. Уявлення філософа про державний суверенітет мають абсолютистський характер. Так, для подолання «природного стану» людей, що виражається в «війні всіх проти всіх», необхідно установу державної влади, що забезпечує загальний порядок і спрямовує всі дії людей до загального блага. Єдиний шлях, що веде до створення такої влади, - передача всієї «влади і сили» (тобто суверенітету) одній людині або групі людей. Державна влада не може бути ніким і нічим обмежена, вона стоїть над громадським законом і подібна людської душі у державному тілі. Влада державного суверена є абсолютною.

Оскільки Т. Гоббс був прихильником абсолютної монархії, в його підході немає чіткого розмежування суверенітету держави і суверенітету конкретного носія державної влади. Пізніше ця задача була вирішена голландським філософом Г. Гроцієм, який розглянув суверенітет не як властивість державної влади, а як властивість, істотна ознака держави. «Державний суверенітет в абсолютистська його розумінні, будучи невідчужуваним правом на вищу незалежність і верховну владу, являє собою властивість держави, що є не вищим щодо інших елементів політичної системи, а найвищим в абсолютному значенні, неподільним, що стояв над

політичним суспільством і окремо від нього» [38, с.127]. Згодом класична абсолютистська концепція суверенітету піддалася критиці, зокрема, окремі аспекти даної концепції суверенітету були переглянуті німецьким юристом С. Пуфендорфом. На противагу «абсолютистами» вчений заперечував всемогутність суверенітету, який, на його думку, є вищою, але не абсолютною владою в державі, оскільки може бути обмежений конституцією. Обговорюючи проблему суверенітету, С. Пуфендорф виділяє дві його сторони - внутрішню і зовнішню і висуває положення про те, що суверенітет розвивається в міжнародній сфері раніше, ніж усередині країни. Більш того, «внутрішній статус» суверенітету визначається його міжнародною позицією [170, р.164]. Таким чином, проголошується пріоритет зовнішнього суверенітету над національним.

Новий етап в розумінні суверенітету ознаменувався поглядами Ж. Ж. Руссо. Зміни зазнало традиційне бачення суб'єкта суверенітету. Він вважав, що сувереном, якому належить верховна влада в суспільстві, повинен виступати «об'єднаний народ», який утворює «колективне істота», в якому повністю розчиняються окремі особистості і групи. «Суверену» належить необмежена влада над власністю і особою громадян, від нього кожен індивід «отримує своє життя і своє буття». У новому стані не допускається протиставлення індивідуальних інтересів і воля «колективної волі».

На думку Руссо, суверен утворюється лише з приватних осіб, у нього немає і не може бути таких інтересів, які суперечили б інтересам цих осіб; отже, верховна влада суверена анітрохи не потребує доручителя перед підданими, оскільки неможливо, щоб організм захотів шкодити всім своїм членам.

У свою чергу, виконання підданими зобов'язань перед сувереном Руссо відводить важливу роль і обґрунтовує необхідність забезпечення їх

виконання, в тому числі і примусовим шляхом. Він зазначає, «... щоб суспільна угода не стало пустою формальністю, вона мовчазно включає в себе таке зобов'язання, яке тільки може дати силу іншим зобов'язанням: якщо хто-небудь відмовиться підкоритися загальній волі, то він буде до цього примушений всім Організмом, а це означає не що інше, як те, що його силою примусять бути вільним» [54, с.123].

Обґрунтовуючи концепцію «народного суверенітету» Ж.-Ж. Руссо позначив як суверена народ, який є носієм і виразником загальної волі і може бути представлений тільки самим собою. При цьому він поділяв такі позиції прихильників абсолютистської концепції суверенітету як неподільність і невідчужуваність суверенітету. Неподільність суверенітету знайшла прояв у запереченні Руссо необхідності поділу влади. Проголошуючи невідчужуваність суверенітету, мислитель виступав проти представницьких форм правління і висловлювався за здійснення законодавчих повноважень самим народом.

Концепція «народного суверенітету» піддалася критиці з боку французьких консервативних кіл, зокрема Ж. де Местром. У своїй праці «Міркування про Францію» французький філософ приходить до висновку, що народний суверенітет нереальний, оскільки народ не має владної здатності. У роботі «Про тата» (1819 р.) він писав: «Народ створений для правителя, і правитель створений для народу, і той і інший створені для того, щоб був суверенітет. Велика пружина в годиннику створена зовсім не для маятника, і він - не для неї, але кожне з них - для іншого, і те й інше для того, щоб показувати час». «Не існує суверена без нації, як немає і нації без суверена, але нація зобов'язана суверену більшим, ніж суверен - їй. Бо вона зобов'язана йому своїм суспільним існуванням і всіма благами, які з цього випливають, у той час, як правитель зобов'язаний суверенітету тільки

славою, що не має нічого спільного зі щастям і майже завжди виключає його» [41, с.117].

Цілісне концептуальне оформлення ідея державного суверенітету отримала у вченнях німецького філософа Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. В основі його концепції суверенітету лежало розуміння ним держави як цілісності або як він називав її сам - тотальності. Звідси ідея нерозривної цілісності держави, в рамках якої жодна частина не може мати самостійного існування. Якщо держава існує, воно, щоб самоствердитися, воно повинно прагнути до встановлення на всій своїй території повного суверенітету, якщо його немає, то не можна ніякий політичний союз назвати державою. Суверенітет і держава нероздільні. Гегелівське трактування суверенітету у зв'язку з розумінням органічної єдності частини і цілого видається більш продуктивним з точки зору ідеально мислимої конструкції держави: «суверенітет вважають голою силою, порожнім свавіллям і ототожнюють його з деспотизмом. Між тим деспотизм означає взагалі стан беззаконня, в якому особлива воля як така, чи то воля монарха чи народу (охлократія), має силу закону або, вірніше, діє замість закону, тоді як суверенітет, навпаки, становить в правовому, конституційному стані момент ідеальності особливих сфер і функцій і означає, що подібна сфера не є щось незалежне, самостійне у своїх цілях і способах дії і лише в себе поглиблюється, а залежна в цих цілях і способах дії від визначальною її цілі цілого»[32, с.318].

Розглянуті концепції суверенітету прийнято вважати класичними. На практиці початком реалізації класичних концепцій суверенітету, що проявилися в оформленні суверенних держав, прийнято вважати укладення мирних договорів у єпископства Оснабрюк (15 травня 1648 р.) і Мюнстер (24 жовтня 1648 р.), що поклали початок Вестфальської системи міжнародних відносин. Основна ідея суверенітету в класичному трактуванні полягала у вищій владі над певною територією. Наявність суверенітету передбачало

єдину політичну ієрархію в державі, яка досягала свого закінченого втілення у владі «суверена». Суверенна влада - це абсолютна влада, як у своїх внутрішніх, так і зовнішніх проявах.

Наприкінці XIX - початку XX ст. стали виявлятися елементи нової парадигми державного суверенітету. Новий вектор дослідження суверенітету був актуалізований становленням федеративних держав. Теорії суверенітету у федеративних держав були орієнтовані на розкриття його внутрішніх аспектів. Їх різноманіття може бути зведене до трьох основних підходів. Історично першим підходом до суверенності федеративної держави є теорія подвійного або розділеного суверенітету, відповідно до якої суверенітет федеративної держави розділений між двома носіями: федерацією і суб'єктами федерації.

Зазначений підхід до федеративного суверенітету відображений французьким політичним мислителем А. де Токвілем у його праці «Демократія в Америці». На його думку, влада союзу і влада штатів володіє обмеженим суверенітетом, кожна у своїй сфері. Повним суверенітетом володіє союзна влада і влада членів федерації, взятих у сукупності. Розподіл компетенції між федеральними органами влади і органами влади штатів є правовою основою поділу суверенітету між союзом і штатами: «Верховна влада в Сполучених Штатах розділена між Союзом і штатами» [128, с.96]. Інституційно даний поділ втілено в структурі вищого представницького органу США, коли устрій Сенату виступає однією з гарантій суверенітету штатів, а устрій палати представників - гарантією суверенітету союзу.

Другий підхід визнає суверенітет за суб'єктами федерації. Ключовою ідеєю даного підходу є неподільність суверенітету, оскільки поділ суверенітету означає його знищення. Принцип неподільності суверенітету служить підставою для заперечення самої ідеї союзної держави. Прихильники даного підходу відмовляються визнати федерацію державою,

оскільки вона не володіє суверенітетом: останній є приналежністю членів федерації. Так, М. Зайдель аналізуючи існуючі федерації, висуває ідею про те, що федерація отримує від членів федерації суверенітет на час, протягом якого вони знаходяться у федерації.

Третій підхід до розуміння суверенітету у федеративній державі також виходить з передумови його неподільності суверенітету, однак на противагу попередньому підходу, стверджує приналежність суверенітету федерації, у той час як суб'єкти федерації розглядаються в якості несuverенних одиниць. Найбільш послідовним представником цього підходу є Г. Єллінек. Розглядаючи суверенітет як здатність держави до виключно правового самовизначення, він вважав, що суверенітет не може бути розділений, збільшений або зменшений; можна розділити компетенцію, але не суверенітет. «Між союзною державою і його членами не розділені, таким чином, ні суверенітет, ні державна влада. Розділені об'єкти, на які спрямована діяльність держави, а не суб'єктивна діяльність, що відноситься до цих об'єктів» [44, с.370].

Найбільш радикальну позицію в рамках третього підходу обіймав В. Віллоубі, на думку якого утворення федерації представляє собою ліквідацію об'єднаних у федерацію держав. «Там, де відбувається таке злиття суверенних держав та створення єдиного нового суверенного утворення, першочергові держави повинні розглядатися як зниклі, а ті політичні утворення, які продовжують носити їх ім'я і ніби продовжують їх існування, повинні розглядатися як нові політичні утворення, які володіють істотною відмінною природою. Це не суверенні утворення, які, з точки зору конституційного права, є створенням нової суверенної держави і мають юридичний статут лише остільки, оскільки вони розглядаються як продукти його волі» [48].

Окрім розвитку федеративних форм державності, важливим фактором, що вплинув на становлення нових теорій, став розвиток міжнародних відносин. У рамках відповідних теорій розглядалося питання про співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права при реалізації політики. Дослідження державного суверенітету у новому, для того часу, ракурсі продемонстрували наявність безлічі позицій з розставлення акцентів в даному питанні: від абсолютизації до заперечення суверенітету.

Один з нових підходів до розуміння суверенітету того часу відображений у поглядах австрійського юриста Г. Кельзена, який заперечував саме поняття державного суверенітету, оскільки, на його думку, держава може бути суверенною тільки в абсолютному значенні цього слова. Це означає, що необхідно прийняти концепцію примату національного права, в той час як Г. Кельзен був прихильником монізму, який дотримується думки про верховенство міжнародного права над внутрішньодержавним. Вчений вважав, що існує єдина система права з «вищим правопорядком» (міжнародне право) і «підлеглими» національними правопорядками, норми якої знаходяться в ієрархічній залежності. Нижніми щаблями цій ієрархії є рішення суду та адміністративних органів, які залежать від всіх вищих норм права. Верхні щаблі - міжнародно-правові норми не залежать ні від будь-яких інших юридичних норм. З чого Г. Кельзен робив висновок про нікчемність в міжнародно-правовому сенсі будь-якої норми національного права, що суперечить міжнародному праву.

Таке бачення державного суверенітету Г. Кельзенем було піддано сумніву відомим ученим К. Шміттом, для якого суверенітет виступає ядром державності. Визначаючи власне розуміння суверенітету, вчений опирається на концепцію суверенітету Ж. Бодена, де поняття «суверенітет» орієнтоване на винятковий випадок. К. Шмітт зазначає, що «винятковий випадок, випадок, не описаний в діючому праві, може бути в кращому випадку

охарактеризований як випадок крайньої необхідності, загрози існуванню держави або що-небудь подібне, але не може бути описаний за своїм фактичним складом. Лише цей випадок актуалізує питання про суб'єкта суверенітету, тобто питання про суверенітет взагалі» [150, с.16-17].

Згідно Шміттом, «суверен - це той, хто приймає рішення у винятковому випадку» [150, с.15]. Суверен стоїть поза законом, оскільки його дії у випадку серйозної внутрішньої чи зовнішньої загрози не можуть бути обмежені законами, більш того, здійснюють вперше можливим нормальне функціонування правопорядку. Саме йому належить вирішувати, чи наступив винятковий випадок і що робити в екстремальних умовах. Хоча суверен стоїть поза законом, однак у той же час є частиною його, через що може володіти правом діяти відповідним чином і на основі конституції.

Пізніше позиція К. Шмітта щодо суверенітету була творчо переосмислена італійським філософом Дж. Агамбеном. Згідно з Дж. Агамбеном суверенітет є «вихідною структурою, в якій право співвідноситься з життям, вбирає її в себе, припиняючи її дію (забороною, яка приймає форму суверенного виключення)» [158, р.28].

Внутрішній суверенітет держави, її вимір - це ті аспекти суверенітету, які знайшли відображення в роботах історика Ф. Хінслі. Він вважав, що суверенітет - є ідея остаточної і абсолютної влади в політичному співтоваристві, при цьому ні в якому іншому місці такої влади не існує. Ф. Хінслі зазначав, що прогресуюче ускладнення соціальних структур робить визначення носія суверенітету все більш непростим завданням і навіть ставить під сумнів сам факт наявності єдиної суверенної влади, він усе ж таки дійшов висновку, що у зв'язку зі стійкістю існування державності поняття суверенітету залишається необхідним [166, с. 227-228].

Значимість внутрішнього суверенітету держави відзначає і інший американський вчений А. Джеймс, який у центр свого розуміння суверенітету ставить національну конституцію, визначаючи суверенітет як конституційну незалежність. «Якщо одна держава відповідно до своєї конституції займає підлегле становище стосовно іншої держави, то мова йде про залежну територію в міжнародно-правовому сенсі. Якщо ж держава за своєю конституцією незалежна, включаючи внутрішній і зовнішній аспекти, значить, вона має все необхідне для повноправної участі в міжнародному житті. Поняття суверенітету означає заперечення обмеження або підпорядкування однією державною владою будь-якої іншої державної влади, однієї національної правової системи іншою. Незалежна державна влада є верховною владою. Кожна держава має універсальну компетенцією і на свій розсуд встановлює предмети свого ведення та виконує певний обсяг функцій. Причому всі держави здійснюють різний обсяг функцій, який може збігатися або не збігатися у різних держав» [169, р.25].

Так, за А. Джеймсом, суверенітет - це легальна, абсолютна і єдина умова, яка дає державі право регулярно і в повному обсязі брати участь в міжнародних відносинах. Близьку позицію займає сучасний американський історик Дж. Доннеллі. На думку вченого, навіть в умовах глобалізаційних процесів національні суверенні держави продовжать залишатися основними суб'єктами світової системи, а «держава повинна переслідувати свої власні інтереси і більше нічий» [163, р.12].

Англійський вчений Д. Ллойд [74], захищаючи ідею непорушності суверенітету держав у міжнародних відносинах, стверджує, що підпорядкування нормам міжнародного права не тягне за собою розчинення державного суверенітету в більш високому державному утворенні, це, скоріше, визнання суверенною державою системи правових принципів,

обов'язкових для цих держав. Обмеження, на його думку, накладаються тільки на дії в міжнародній, але не у внутрішній сфері.

Деяко інший підхід до розуміння суверенітету відображено в роботі «Роздуми про війну» американського політолога М. Уолцера [178], який є прихильником суверенітету, але в той же час допускає застереження при характеристиці його повноти. На думку вченого виток суверенітету є право народу на самовизначення. Вбираючи в себе історію і культуру народу, суверенітет спрямований на забезпечення такої функції держави як підтримання політичного простору, в якому відбувається боротьба інтересів. М. Уолцер вважає, що суверенітет непорушний через те, що зовнішні сили зобов'язані поважати політичний процес. Втручання в справи суверенної держави припустиме лише у вигляді обмеженою за часом, цілям і засобам «справедливої війни».

Представляє інтерес підхід до розуміння суверенітету держави, що сформувався в рамках неореалізму у міжнародних відносинах, де суверенітет розглядається не стільки як незмінний атрибут держави, а скоріше як проекція його структурних особливостей. Авторитетним дослідником, що працює в даному науковому напрямку, вважається К. Уолтц. Вчений акцентує увагу на ролі системи міжнародних відносин, значущість якої проявляється в організованому і впорядкованому впливові на елементи держави. За К. Уолтцом, суверенітет держави в контексті міжнародних відносин визначається головним чином зміною структури системи. Особливу увагу в рамках концепції американського вченого відводилося протиставлення внутрішньої ієрархічності держав анархії міжнародних відносин. «Внутрішньодержавна система централізована і ієрархічна, міжнародна система децентралізована і анархічна» [177, с. 88].

Незважаючи на використання поняття міжнародна система, К. Уолтц не наділяє міжнародний рівень політики такими якостями як впорядкованість і

стабільність. Також не постулюється детермінованість поведінки держав змінами структури міжнародних відносин. Більш того структура міжнародних відносин формується і визначається головними гравцями міжнародної арени. Вчений зазначає: «оскільки головні держави є головними акторами, структура міжнародної політики визначається за їх розумінням» [177, с. 94]. З чого випливає, що тільки де-факто суверенні держави можуть впливати на систему міжнародних відносин, ступінь їх впливу, в свою чергу, залежить від сили держави.

На нерівність держав та його вплив на якість суверенності звертає увагу і такий відомий американський вчений як І. Валлерстайн [25]. У своїй теорії залежності вчений стверджує наявність певних умов у структурі світової системи, які визначають стан нерівності серед держав. І. Валлерстайн критикуючи класичну теорію суверенітету, акцентував увагу на розвитку світової економіки, в якій перерозподіл доходів завжди йде на користь найбільш економічно розвинених країн. Ці країни утворюють «ядро системи», тоді як інші держави - «напівпериферію» і «периферію». Країни «ядра» здійснюють експлуатацію праці (ресурсів) інших країн з метою досягнення власних інтересів. І. Валлерстайн стверджує неможливість переходу з одного рівня на інший. У результаті держави напівпериферії і периферії не можуть зайняти більш високу позицію у світовій системі, інакше кажучи, придбання такими державами якості суверенності неможливо.

Вплив ступеня залежності держав одна від одної на їхній суверенітет зазначає відомий американський політолог З. Бжезинський у своїй статті «Останній суверен на роздоріжжі». Він пише, що «в наш час поняття суверенітету значною мірою розмито через постійно зростаючу взаємозалежність держав, і для більшості з них це скоріше юридична фікція», а рамки національної держави сьогодні «занадто вузькі і не

дозволяють належним чином здійснювати кроки, в яких кровно зацікавлена велика частина людства»[16].

Інший американський вчений, який вважається сьогодні одним з авторитетних дослідників проблематики суверенітету, С. Краснер доводить, що суверенітет - це не головний принцип міжнародного устрою, а якийсь «когнітивний скрипт», що має всього лише роль інструмента в руках глав держав. Сучасні держави бажають, як зберігати норми суверенітету, так і порушувати їх, якщо це відповідає державним інтересам. Також вчений ввів поняття «розділений суверенітет», під яким розуміється суверенітет держави, який протягом тривалого часу зберігає його лише юридично, не володіючи здатністю, вирішити внутрішньополітичні проблеми. Дане поняття дозволяє диференціювати якість суверенності держав.

Що стосується дефініції суверенітету, С. Краснер пропонує розглядати суверенітет у чотирьох іпостасях: 1) внутрішній суверенітет як принцип організації публічної влади в державі та контролю над нею з боку суспільства; 2) суверенітет взаємозалежності (*interdependence sovereignty*), що дозволяє контролювати транскордонні пересування; 3) міжнародний правовий суверенітет, який стверджує рівноправність держав на міжнародній арені; 4) «Вестфальський» суверенітет, який забороняє зовнішнім акторам втручатися в розподіл владних повноважень всередині держави [174, р.3].

Внутрішній суверенітет, С. Краснер співвідносить з легітимністю і межами влади, в яких може здійснюватися контроль всередині держави. Суверенітет взаємозалежності визначається через здатність держави контролювати потоки інформації, капіталу, товарів, ідей, людей та ін. при взаємодії з іншими державами у різних сферах суспільства. Міжнародний правовий суверенітет, на думку вченого, виступає визнанням формальної юридичної незалежності, тоді як Вестфальський суверенітет є «виключення

зовнішніх акторів де-юре або де-факто з території держави» [174, р.4]. Іншими словами, Вестфальський суверенітет передбачає відсутність альтернативного джерела трансляції влади всередині держави.

Подібна різнопланове трактування суверенітету С. Краснер, що претендує на комплексність, має свої переваги, оскільки дозволяє охопити різні його прояви без винятку. Для побудови теоретичної моделі аналізу суверенітету і його взаємозв'язку з якістю державності сучасних політичних систем таке трактування є найбільш адекватною.

У рамках концепцій суверенітету певне місце відведено виділенню рівнів суверенітету. Так, Р. Джексон виділяє відмінності між формально-правовими умовами «негативного суверенітету», що визначається як «свобода від зовнішнього втручання» і реальними умовами «позитивного суверенітету», що складається в здатності урядів бути господарями самим собі [168, с. 27-29]. Інший вчений Д. Хелд використовував для позначення рівнів суверенітету такі терміни як «суверенітет de jure» і «суверенітет de facto». Він відзначає, що втрата юридичної суверенного статусу часто стає наслідком втрати фактичної політичної та економічної автономії [165, с. 228-229].

Наявність «нормативного і фактичного рівня» суверенітету, констатує Х. Булл. Згідно з його точки зору держави не лише декларують, а й обов'язково практично проявляють своє верховенство і незалежність на своїй території, і дана практика є ознакою того, що суверенітет дійсно має місце [160, с .8].

На наявність різних вимірів суверенітету вказують датські політологи Х. Хольм і Г. Соренсен [167]. На їхню думку, суверенітет проявляється в трьох вимірах: як негативний, позитивний і операційний. Під негативним суверенітетом розуміється формальний аспект державного суверенітету,

коли держава користується формальним визнанням з боку інших держав в рамках міжнародного права і разом з тим має певною мірою дійсної здатності панувати на своїй території. Позитивний суверенітет відображає здатність держави розпоряджатися собою, бути не тільки незалежним від свого оточення, а й мати можливість забезпечити громадянам гідні умови існування. Операційний суверенітет характеризується через контекст нерівномірної глобалізації, змушує держави поступатися частиною свого права на свободу дій в обмін на участь у прийнятті колегіальних рішень.

У політичній науці присутні також і радикальні підходи до пояснення сутності суверенітету сучасних держав. Критика суверенітету була здійснена такими ліворадикальними мислителями як М. Хардт і А. Негрі. На їхню думку, суверенітет в сучасному розумінні невіддільний від глобального стану війни, при якому насильство може проявитися в будь-якому місці в будь-який час. За такої умови наявність суверенітету не здатна захистити державу від насильства, і тим більше не може служити достатньою підставою для довірливих відносин між країнами. Традиційний суверенітет не справляється із завданням покорення глобального хаосу, для її вирішення, на думку вчених, необхідна інша форма суверенітету - всесвітня. Нова форма суверенітету повинна відповідати вимогам демократії, яка є єдиним засобом подолання війни. М. Хардт і А. Негрі вважають, що ліберальна демократія містить в собі внутрішні механізми, які ускладнюють розв'язання війни. До таких механізмів вони відносять зміну урядів, поділ влади, обізнаність громадян про свої права, можливість вільної торгівлі і т.д. Для того, щоб відкрити шлях новому суверенітету, вчені пропонують спочатку зруйнувати традиційний суверенітет: «першою і головною задачею є руйнування суверенітету заради утвердження демократії, оскільки суверенітет у всіх своїх видах неминуче позиціонує влада як правління

одноосібне , підриваючи тим самим шанси на затвердження повної і абсолютної демократії» [136, с.426].

Менш радикальну позицію щодо традиційного суверенітету знаходимо в американського юриста Ф. Тезона [175]. У своїй роботі «Філософія міжнародного права» вчений обґрунтував необхідність обмеження суверенітету держави. За Ф. Тезоном, суверенітет є інструментальна цінність і допускає градацію. Він стверджував, що суверенітет у його нинішньому вигляді не відповідає моральним вимогам, що пред'являються до політичних інститутів, і міжнародне право, як наслідок, позбавлене моральної опори. Іншими словами, суверенітет не може вважатися автономним і вільним від моралі принципом, що гарантує державі імунітет від будь-якого втручання ззовні. Заперечення автономності суверенітету Ф. Тезоном пов'язано з його підходом до співвідношення прав особистості та інтересів соціуму. Віддаючи пріоритет прав особистості, вчений вважає головною метою всіх членів міжнародного співтовариства спостереження за станом фундаментальних прав індивідів в кожній з країн його складових.

Ідея розмивання суверенітету представлена в роботах всесвітньо відомих американських політологів Ф. Фукуяма, С. Хантінгтона, Е. Тоффлера. Теорії трьох вчених об'єднує конструювання концепцій універсальної та однорідної держави, в яких уявлення про традиційний суверенітет зазнали змін. На їхню думку, держава-нація втратить свою роль і відійде на другий план, поступившись місцем: універсальній ліберальній системі цінностей і єдиному соціальному устрою (Ф. Фукуяма), блокам держав, об'єднаним спільними релігійними та культурними рисами (С. Хантінгтон), новим суб'єктам світового процесу (Е. Тоффлер).

Ф. Фукуяма припустив, що «західна ліберальна система цінностей є універсальною і кінцевою, оскільки всі можливі альтернативи соціального устрою повністю вичерпали себе. Кінцем сучасної історії він вважав

французьку і американську революції, коли ліберальна демократична ідея втілилася. Далі йде «постісторія», протягом якої одні країни будуть належати ще «старій» історії і трансформуватися, інші ж будуть існувати в реаліях нового світу, для якого характерно єдине соціальний устрій» [133, С.292].

Схожу позицію займає С. Хантінгтон [135]. Він вважає, що роль націй - держав почне незабаром відходити на другий план. На перший план вийдуть цивілізації - блоки держав, об'єднані єдиним релігійною і культурною спадщиною. На розломах між цивілізаціями будуть відбуватися постійні конфлікти. До основних цивілізаційним блокам учений відніс: конфуціанський, ісламський, індуїстський, західний і православний блоки. На його думку, ці цивілізації, а не окремо взяті держави, розпочнуть боротьбу один з одним.

Відомий американський політолог і футуролог Е. Тоффлер зазначає вплив глобалізації на суверенітет. Вчений вважає, що «ми створюємо нову багаторівневу світову гру, учасники якої - не тільки нації, але й корпорації, профспілки, політичні, етнічні та культурні угруповання, транснаціональні асоціації та наднаціональні організації. У міру того як формується нова світова система, держава-нація, існуванню якої вже загрожує тиск знизу, все більше і більше втрачає владу» [129, с. 525]. Послаблює вплив глобалізації на суверенітет держави підкреслював британський соціолог З. Бауман. На його думку, глобалізація сприяє не стільки утворення єдиного світу, скільки посилення його фрагментарності. «Всі три стійки «триноги суверенітету» (військова, економічна і культурна самостійність) зламані. Не здатні більш «зводити баланс» в економіці, і в той же час, керуючись лише політично вираженими інтересами населення, що знаходиться у сфері їх політичної влади, національні держави все більше перетворюються на виконавців волі і

повноважних представників сил, які вони не можуть і сподіватися поставити під політичний контроль» [9, с.38].

Як бачимо, глобалізаційні процеси та їх вплив на міжнародні процеси стали своєрідним епіцентром дискусії навколо проблематики державного суверенітету. Тому в більшості сучасних теорій суверенітет розглядається через призму глобалізації, де увага дослідників акцентується на зовнішніх аспектах суверенітету. На сьогоднішній день роботи, в яких знайшли відображення дані теорії, становлять значний масив.

Проблематика суверенітету в контексті глобалізаційних процесів, отримала розвиток в роботах українських і російських вчених. Серед російських авторів найбільш значущими представляються роботи: Р. Г. Абдулатіпова [1], Л. Ф. Болтенкова [19], Л. Є. Гриніна [34], Г. І. Мусіхін [85], Н. Б. Пастухової [94], А. Пятигорського [101], Р. К. Сатваловой [111], А. С. Хорошева [139], Д. В. Шумкова [153] та ін. Роботи українських авторів присвячені дослідженню проблематики суверенітету держави в умовах глобалізації заслуговують окремої уваги.

Українська дослідниця І. В. Алексеєнко виділяє «дві умовні групи підходів щодо глобалізації та її впливу на національну державу й державний суверенітет: 1) під тиском глобалізації суверенні держави втрачають свої функції щодо управління соціальними й політичними процесами як на їхній території, так і за її межами; 2) глобалізація не вносить якісно нових змін до сформованої міжнародної структури, де суверенні держави залишаються головними акторами. Дослідники розходяться також в оцінці як масштабів, так і характеру самого «розмивання» державного суверенітету» [3, с.25].

Позиції більшості українських і російських авторів співзвучні другій тезі умовної групи, оскільки в їх роботах домінуючим є думка про актуальність суверенітету держави в епоху глобалізації і про збереження його ключового значення в зовнішній політиці. Так, Ю. В. Ткачук зазначає:

«варто уникати категоричності під час оцінки ролі національної держави в умовах глобалізації. Глобалізація всупереч тому, що пишуть і говорять на Заході (в основному публіцисти і політики), не означає розмивання всіх національних рамок, яке має місце поки що тільки у виняткових випадках [127, с.9].

Російська дослідниця Є. Пономарьова вважає, що «держави в епоху глобалізації зіштовхується з серйозними викликами. Тим не менш, суверенітет не тільки продовжує залишатися ключовою політичною категорією, але і єдиним способом пережити виниклу кризу світової капіталістичної системи. Саме зміцнення суверенітету являє собою унікальний для сьогоденної Росії шанс вийти з неї з мінімальними втратами і зберегти себе як самодостатню цілісність» [98, с. 82].

Український учений В. Д. Гапотій висловлює подібну думку щодо становища Української держави. Він вказує: «за сучасних умов пропагувати ослаблення суверенітету держави є небезпечним і передчасним. Приклад України та інших країн пострадянського простору демонструє, до чого призводять спроби зменшення ролі держави в суспільстві, скорочення об'єму та характеру функцій, які вона виконує. Вакуум, що утворюється після згорання діяльності держави, заповнюється активністю суб'єктів з вузькокорпоративними інтересами і цілями» [31, с. 11].

Дослідник відстоює позицію, що в ході історичного розвитку держави її регулятивна роль не тільки не знижується, а навпаки, суттєво зростає. Поява інших дійових осіб на світовій політичній арені не усуває державу від виконання дуже важливих функцій. Держави і надалі залишаються основним суб'єктом суверенітету, незважаючи на вирішення міжнародними організаціями і товариствами окремих питань внутрішньої і зовнішньої політики.

Більш аргументоване розуміння суверенітету в умовах глобалізації

відображено у авторефераті кандидатської дисертації вітчизняної дослідниці Т. В. Кремень. Вона наголошує, що вітчизняній політичній науці властиве більш традиційне (Вестфальське) розуміння державного суверенітету. Проте розробляє концепцію новітнього (поствестфальського) державного плюралістичного та розподіленого суверенітету, суверенітету епохи глобалізації, суверенітету держав постіндустріальних та інформаційних суспільств.

Зміна в теорії і практиці державного суверенітету та світові глобалізаційні процеси Т. В. Кремень визначає як споріднені явища, які є проявами глибинних соціальних зрушень від індустріальної до постіндустріальної та інформаційної цивілізації та відповідного перетворення Вестфальського політичного устрою на поствестфальський. В рамках останнього разом зі зміною ролі і місця держави в міжнародних відносинах, на її думку, змінюватиметься і така її властивість, як державний суверенітет. «Держава не втрачає свого значення як актор світової політики, просто сфера втілення її суверенітету розширюється та звужується водночас, переходячи на якісно нові рівні реалізації. Прискорені темпи передачі інформації, інтеграція національних економік у глобальні фінансові ринки, прозорість кордонів, зростання обсягів міжнародної торгівлі – всі ці фактори поступово роблять держави дедалі взаємозалежнішими (а інколи залежними) від політико-економічних інститутів та сил за межами їхніх кордонів» [61, с. 8.].

Найбільш радикальну позицію щодо ролі суверенітету держави в умовах глобалізації висловлює російська вчена О. С. Кузнецова. Вона ратує за примусове обмеження суверенітету, що виражається у втручанні з використанням сили в справі іншої держави з метою врегулювання його внутрішніх конфліктів, причому «без згоди держави, чий суверенітет обмежується, і без санкції міжнародного співтовариства в особі ООН» [69, с. 151]. При цьому проблема полягає в тому, що у міжнародного

співтовариства немає гідної альтернативи ефективного та комплексного вирішення проблеми «падаючих» і «віджилих» держав.

О. С. Кузнєцова пропонує наділити держави обов'язками, порушення яких спричинить відповідальність; виробити «практичні шляхи» цього й «замкнути існуючі механізми втручання в єдину систему обмеження суверенітету» [69, с. 153]. «Треба знайти сили визнати, що не всі народи здатні керувати собою, що суверенітет може бути благом, а може приносити шкоду. Настав час перетворити суверенітет на привілей, яку необхідно заслужити» [69, с. 166].

Проблематика суверенітету, досліджувана в роботах сучасні вчених, не вичерпується аспектом ролі суверенітету в сучасних політичних процесах. Ряд досліджень присвячено вивченню таких питань як джерела, суб'єкти та критерії оцінки суверенітету. Роботи вчених, в яких аналізується даний аспект, є значно меншими за масивом джерел в порівнянні з попереднім.

Джерела суверенітету та його різновиди в залежності від походження представлені в статті «Ідея суверенітету в російському, радянському і пострадянському контексті» російського дослідника В. Л. Цимбурського. Для формалізації політичного сенсу суверенітету, вчений запропонував наступний кадр: «Х здійснює владу над А (абсолютно все одно, на чому вона ґрунтується - на визнання підвладних або на чистому примусі), і Y, який здійснює владу над B, визнає владу над А правом X ». При цьому союз «і» в цьому фреймі треба розцінювати як каузальную стрілку, яка може бути спрямована від будь-якої частини кадру до іншої його частини - все одно, від факту до визнання або навпаки. Таким чином, встановлено відмінність «суверенітету факту» (коли реальне володарювання закладає основу зовнішнього визнання) від «суверенітету визнання» (коли влада створюється визнанням з боку інстанцій, на які не поширюється, - створюється як влада

формально самостійна по відношенню до цих інстанцій, що має свої «невід'ємні права») [141].

Як бачимо, «суверенітет факту» і «суверенітет визнання» мають різні джерела: реальне володарювання, що виявляється на внутрішньодержавному рівні і визнання суверенітету держави зовнішніми по відношенню до нього інстанціями. Забезпеченню реального владарювання як основи суверенітету присвячена монографія російського вченого А. А. Кокошина «Реальний суверенітет в сучасній світополітичній системі», в якій дається системний аналіз поняття суверенітет і пропонується концепція функціонування реального суверенітету в сучасному світі. Реальний суверенітет, як вважає автор, забезпечується можливістю проводити незалежну зовнішню і внутрішню політику, самостійно вибудовувати систему міжнародного партнерства і власну економічну стратегію, контролем національної держави над інфраструктурою країни, наявністю глобальних національних задач, розвиненою фундаментальною наукою та фінансовою системою. При цьому А. А. Кокошин зазначає, що «забезпечення реального суверенітету аж ніяк не означає автаркії в економіці, ізоляції від решти світу в духовному і культурному відношенні, навпаки, згідно з його формулою політика розумного забезпечення реального суверенітету сприяє найбільш оптимальної інтеграції країни у світову економіку» [64, с. 4 -5].

Що стосується критеріїв оцінки суверенітету, дана сторона досліджуваної проблеми не отримала у вітчизняній науці належної розробки. Є дві роботи російських авторів, на які варто звернути увагу в рамках даного дослідження. У статті А. Кустарева «Державний суверенітет в умовах глобалізації» суверенітет розуміється у функціональному аспекті як здатність держави проводити політику самовизначення. Така політика спрямована на досягнення конкретних цілей у кількох сферах: безпека, самобутність, самодостатність, консолідованість, економічна ефективність.

При цьому дослідник зазначає, що сфери політики самовизначення співвідносяться один з одним зовсім не просто. Від стратегії в кожній з них залежить виконання завдання, поставленого в будь-який інший. У той же час цілі держави в різних сферах не цілком сумісні. Вони можуть навіть виключати один одного. Тому на практиці доводиться шукати формулу їх прийнятної сумісності, яка передбачає певну міру і особливий характер безпеки, самобутності, самодостатності, консолідованості та економічної ефективності [71].

Виділені А. Кустаревим сфери політики, через які реалізується суверенітет, можуть розглядатися як індикатори його якості. Однак учений не продовжує ідею оцінки якості суверенітету, він лише описує особливості його прояву в кожній із зазначених сфер. Ймовірно, введення шкали і одиниць оцінки якості суверенітету складно піддається формалізації.

Інша робота, в якій, на думку автора, містяться цінні методологічні напрацювання - стаття російського дослідника С. Жигжитова «Державний суверенітет - особливості теоретичного і прикладного дослідження», в якій зроблено спробу формулювання методології виміру суверенітету. На підставі трьох показників (економічна безпека, інформаційний суверенітет, військовий суверенітет) будується Індекс державного суверенітету. Економічна безпека як прояв економічного суверенітету розраховується за допомогою комбінованої методики застосовуваної при побудові світових коефіцієнтів економічної безпеки [46].

Вимірювання інформаційного суверенітету держави, С. Жигжитов зводить до оцінки трьох основних компонентів: здатність держави контролювати внутрішнє інформаційний простір; здатність держави відображати інформаційні атаки ззовні; здатність держави впливати на інформаційний простір інших держав. І, нарешті, військовий суверенітет оцінюється на підставі чотирьох основних параметрів: витрати на оборону

(у% до сукупних витрат на оборону в світі); експорт озброєнь (у% до світового експорту озброєнь); кількість військових баз на території інших держав; витрати на новітні військові технології.

На думку автора, наведена методологія виміру суверенітету досить точна, але не повна. Крім того, методики розрахунку окремих показників дуже складні і неоднозначні. Зокрема, викликає труднощі розрахунок інформаційного суверенітету: не цілком зрозуміло як встановити здатність держави контролювати інформаційний простір або здатність відображати інформаційні атаки ззовні? Проте, окремі складові даної методології можуть бути використані при побудові методології дослідження позначеного предмета.

Крім вищевказаних блоків наукових джерел безпосередньо пов'язаних з суверенітетом держави, тобто сукупність робіт суміжної тематики, в якій порушується проблема державного суверенітету. Умовно до цієї групи можуть бути віднесені роботи, в яких акцентується увага на вивченні інститутів і механізмів наддержавного впливу в процесі глобалізації, проблем відсталості національних держав і суспільств у постбіполярному світі, діяльність міжнародних неурядових організацій (МНО) у країнах СНД, питання європейської інтеграції та політики Україна. До даної групи джерел відносяться роботи українських вчених: Н. І. Твердохлєбова [123], Р. Ю. Філоненко [132], Т. В. Андрущенко [4], В. А. Булгакова [21], Д. Р. Шпака [151], М. А. Шульги [152], В. Я. Конопельського [65], А. П. Сапсая [110], О. М. Сороки [117], І. І. Гріцуніка [35], О. С. Вradія [30], В.М. Терніцького [126], Н.М. Буренко [23], В.В. Копійки [67], Н. А. Віннікової [27], О.Ю. Полторакова [97], О.Є. Пристайко [100], Г. О. Палій [93] та ін; російських - М. В. Стрижнева [121], В. Іноземцева [52], О. М. Бикова [24], Є. С. Громогласовой [37], Н. Ю. Кавешнікова [55], Н. К. Арбатової [5] та ін.

У ході аналізу наукових джерел з проблеми суверенітету отримані наступні висновки:

1) концепції суверенітету розвивалися на межі різних наукових напрямків: політології, юриспруденції, теорії міжнародних відносин, і по суті мають міждисциплінарний характер. Наприкінці ХХ - початок ХХІ ст. вчені-міжнародники все частіше ратують за обмеження суверенітету, констатуючи його природні зміни у зв'язку з глобалізацією. У політологів уявлення про роль державного суверенітету в умовах глобалізації варіюються, проте, серед українських вчених-політологів переважає точка зору значущості суверенітету і необхідності його зміцнення;

2) суверенітет держави – явище, що класифікується. Зазначимо дві основні класифікації необхідні при побудові методології дослідження. Суверенітет держави розрізняється залежно від сфери прояву: внутрішній і зовнішній. Також вчені розрізняють фактичний і юридичний суверенітет, або реальний і правовий типи суверенітету;

3) на даний момент відсутні комплексні методики оцінки рівня суверенітету держави. Хоча в багатьох теоріях заперечується або піддається сумніву можливість досягнення окремими державами суверенітету, тим не менше, представляється можливим порівняння різних держав і ступеня їх суверенності. Рішення задачі оцінки суверенітету держави являє практичну цінність, оскільки дозволить виявити ті сфери прояву суверенності, які підлягають реформуванню в першу чергу.

1.2. Методологічні основи дослідження взаємозв'язку суверенітету і якісних параметрів держави

Видається, що рівень суверенітету держави залежить від його якісних параметрів. Іншими словами, суверенітет може бути оцінений з точки зору його якості функціонування держави. Очевидно, що держави розрізняються за ступенем суверенності і якості функціонування.

Суверенітет держави є багатоплановим явищем, отже, його оцінка повинна базуватися на використанні сукупності методів. До методів, найбільш адекватним предмету дослідження, відносяться системний аналіз, структурно-функціональний і порівняльний методи, моделювання. Послідовне застосування зазначених методів дозволить виділити чинники суверенітету держави, встановити основні критерії оцінки суверенності держави, вивести показники ефективності його функціонування, і, нарешті, порівняти держави з різною якістю функціонування.

До основних термінів, які будуть використовуватися протягом дослідження, відносяться «суверенітет держави», «внутрішній» і «зовнішній» суверенітет держави. Під суверенітетом будемо розуміти здатність держави, виходячи з сукупності економічних, політичних, військових та інших ресурсів, проводити незалежну внутрішню політику і визначати власну політику щодо інших країн на міжнародній арені.

Внутрішній суверенітет держави відображає ступінь ефективності внутрішньої політики. Зовнішній суверенітет - відповідно ефективність зовнішньої політики. Слід враховувати як внутрішню, так і зовнішню сторону суверенітету, оскільки вони утворюють єдине ціле. У той же час буває так, що внутрішній суверенітет може існувати без суверенітету зовнішнього, такі державні форми називаються протекторатами. Також можливе зміцнення внутрішнього суверенітету за рахунок обмеження

зовнішнього - права ведення війни. Таким чином, зовнішній суверенітет обумовлений внутрішнім і при цьому залежить від ступеня інтегрованості окремої держави у світове співтовариство, іншими словами, зовнішній суверенітет взаємопов'язаний з політичною вагою держави на міжнародній арені.

Переходячи від операціоналізації основних понять до методології дослідження, враховуючи багатоплановість суверенітету держави, основним методом дослідження є системний аналіз. Для аналізу складних об'єктів у різних науках широко використовується системний підхід. У політичній науці системний підхід застосовується з середини ХХ ст., Коли в роботах американських політологів Д. Істона, Г. Алмонда, К. Дойча одержала розвиток теорія політичних систем. У їх наукових працях під концептом «політична система» мався на увазі складний механізм формування і функціонування влади в суспільстві. Цей аспект розуміння «політичної системи» є широким.

Тим не менш, системна методологія може застосовуватися і до більш вузьких явищ, таких як держава, політична партія чи об'єднання. В даному випадку «система» є теоретичною побудовою, інструментом, за допомогою якого аналізуються системні властивості політичних явищ. Отже, держава в теоретичному сенсі може розглядатися як система.

Системний підхід передбачає дослідження об'єкта як системи, в якій виділяються елементи, їх інтегративна якість, а також внутрішні і зовнішні зв'язки, що впливають на реалізацію цілей найбільш істотних елементів. У вітчизняній політичній науці є певний досвід використання системного підходу до аналізу різних політичних явищ і процесів. Системний підхід застосовувався до дослідження: модернізаційних процесів (А. А. Чемшит [143]); політичної боротьби (І. А. Побочий [96]); політичної стабільності (О. Н. Максимова [75]); державно-церковних відносин

(О. М. Білоус [18]); взаємодії транснаціональних акторів з національними державами (О. М. Сорока [117]); громадянського суспільства (М. З. Буник [22]); регіонального лідерства (В. А. Біленко [17]) та ін

Методика системного підходу у різних авторів має свої характерні риси, наприклад, послідовність дій при його застосуванні в різних джерелах відрізняється. Тим не менш, така риса як багаторівневність у вивченні предмета присутня у більшості методик системного аналізу. У загальному вигляді системний підхід реалізується за допомогою трьох етапів і передбачає трирівневу структуру пізнання припускає:

- «Власний» рівень (вивчення самого предмету);
- «Вищий» рівень (вивчення цього ж предмету як елемента системи вищого порядку);
- «Нижчий» рівень (вивчення предмету в співвідношенні зі складовими даного предмету елементами).

Це сумарний загальний принцип системного підходу, поряд з яким нерідко застосовують більш вузьку «тактику» системного дослідження - системний аналіз. У деталізованому вигляді системний аналіз представлений в одній з робіт російського дослідника Ю. М. Плотинського. У своїй роботі «Моделі соціальних процесів» вчений виділив 11 етапів, дотримуючись яких можна послідовно і системно аналізувати конкретну проблему:

1. формулювання основних цілей і завдань дослідження;
2. визначення меж системи, відокремлення її від зовнішнього середовища;
3. складання списку елементів системи (підсистем, факторів, змінних і т.д.);

4. виявлення суті цілісності системи;
5. аналіз взаємозв'язків елементів системи;
6. побудова структури системи;
7. встановлення функцій системи та її підсистем;
8. узгодження цілей системи та її підсистем;
9. уточнення меж системи і кожної підсистеми;
10. аналіз явищ емерджентності;
11. конструювання системної моделі [95, с.10-11].

Інший російський вчений І. Б. Родіонов [106] запропонував дещо іншу методику системного аналізу, в якій чітко позначена ієрархічність дослідницьких дій. Основні завдання системного аналізу представлені у вигляді трирівневої системи функцій з певною послідовністю. На першому етапі здійснюється декомпозиція системи, що забезпечує загальне уявлення про систему. Даний етап передбачає наступну послідовність дій:

1. визначення і декомпозиція загальної мети дослідження та основної функції системи як обмеження траєкторії в просторі станів системи або в сфері допустимих ситуацій. Найбільш часто декомпозиція проводиться шляхом побудови системи цілей і системи функцій;

2. виділення системи із середовища (поділ на систему / «несистему») за критерієм участі кожного елемента, що розглядається в процесі, що приводить до результату на основі розгляду системи як складової частини надсистеми;

3. опис факторів, які впливають;

4. опис тенденцій розвитку, невизначеностей різного роду;

5. опис системи як «чорного ящика»;

6. функціональна (за функцією), компонентна (за видом елементів) і структурна (за видом відносин між елементами) декомпозиції системи.

Другий етап системного аналізу, за І. Б. Родіоновим, - етап аналізу, який забезпечує формування детального представлення системи, здійснюється за допомогою таких дій:

1. функціонально-структурний аналіз існуючої системи, що дозволяє сформулювати вимоги до створюваної системи. Він включає уточнення складу і законів функціонування елементів, алгоритмів функціонування та взаємовпливів підсистем, поділ керованих і некерованих характеристик, аналіз цілісності системи, формулювання вимог до створюваної системи;

2. морфологічний аналіз - аналіз взаємозв'язку компонентів;

3. генетичний аналіз - аналіз передісторії, причин розвитку ситуації, наявних тенденцій, побудова прогнозів;

4. аналіз аналогів;

5. аналіз ефективності (за результативністю, ресурсоемкістю, оперативністю). Він включає вибір шкали вимірювання, формування показників ефективності, обґрунтування і формування критеріїв ефективності, безпосередньо оцінювання та аналіз отриманих оцінок;

6. формування вимог до створюваної системи, включаючи вибір критеріїв оцінки і обмежень.

Третій етап - синтез системи, що вирішує проблему. На даному етапі здійснюються:

1. розробка моделі необхідної системи;

2. синтез альтернативних структур системи, що знімає проблему;
3. синтез параметрів системи, що знімає проблему;
4. оцінювання варіантів синтезованої системи.

Наведена трудомістка методика системного аналізу, не може бути повною мірою запозичена і використана для дослідження політичних систем, вона вимагає деяких коригувань. При її застосуванні до об'єкту дослідження слід враховувати відмінності технічних і соціальних систем, коли в останніх одержувані дані мають відносний характер. Крім того, повинна враховуватися ступінь абстрактності об'єкта. Якщо мова йде про державу загалом, а не про конкретний його типі, то і немає потреби аналізувати аналоги або проводити генетичний аналіз. Таким чином, окремі завдання можуть бути пропущені.

Щоб уникнути складнощів, пов'язаних з методикою І. Б. Родіонова, і долаючи недолік алгоритму системного аналізу Ю. М. Плотинського, що виражається у відсутності чіткого позначення етапів дослідження, автор синтезує власну методику системного аналізу під конкретний об'єкт (державу).

Відповідно до даної методики необхідно застосувати системний аналіз до держави. Основною метою системного аналізу держави є визначення змінних, що визначають якість державності. Для досягнення даної мети необхідно виявити чинники здатні вплинути на державу (встановити характер їх впливу); встановити основні функції держави і підсистеми, що забезпечують їх виконання; визначити ефективність виконання даних функцій; синтез факторів впливу та функцій держави, створення моделі факторів суверенітету держави.

Друге завдання першого етапу полягає у визначенні кордонів держави як системи. Фактично мова йде про розмежування «державної» і «недержавної» сфер. Очевидно, що мова повинна йти про ступінь співвідношення держави і суспільства. Держава є домінуючим інститутом політичної системи, в рамках якого реалізуються відносини політичної влади, при цьому основою діяльності держави є її самостійність. Держава не співпадає з суспільством, але проявляє активність в різних його сферах. Рівень державної активності в кожному окремому випадку розрізняється залежно від впливу деяких факторів, наприклад характеру політичного режиму. Недемократичні політичні режими розширюють масштаби втручання держави в суспільні сфери, у той час як демократичні режими зберігають автономію суспільного середовища, звужуючи межі сфери «державного».

Існує тісна взаємодія державних і громадських структур в процесі їх функціонування, при якому суспільство формує запит на певний тип державної політики, а державні інститути реалізують соціальні вимоги з урахуванням власних ресурсних можливостей. При такому переплетінні складно позначити чітку «межу» між державою і суспільством, її можна окреслити лише схематично і наближено.

Суспільство, сформоване історично раніше держави, є його фундаментом, але в той же час не співпадає з ним. Громадянське суспільство, в свою чергу, також не збігається з державою, проте «історично виникає після формування держави і виступає суб'єктом взаємодії між державою та громадянами чи їх об'єднаннями традиційними, переважно сімейними або територіальними» [26, с.7].

Розбіжність кордонів держави з суспільством і громадянським суспільством, зокрема, дозволяє припустити, що суверенітет держави прямо не пов'язаний з якістю громадянського суспільства, в силу його вторинності.

До того ж світова політична практика демонструє зразки держав з високим рівнем суверенності, і неактивним, слабо розвиненим громадянським суспільством (Японія) і навпаки, мережа активних громадських організацій поєднується зі значно слабшою якістю державності (Бангладеш). З іншого боку, кореляція суверенітету держави та рівня розвитку економічної підсистеми суспільства є очевидною.

У рамках встановлення меж системи, слід також виділити нижчі та вищі системи у відношенні до держави. Нижчими системами до держави виступають «політичні еліти, які є чимось на зразок замовників певного типу політичних відносин» [75, с.37] вищою системою у відношенні до держави виступає світове співтовариство. Крім того, вплив на конкретні держави здійснює середовище їх взаємодії з іншими державами в рамках різних регіональних, або галузевих об'єднань.

Третє завдання системного аналізу полягає в описі факторів, що впливають на державу. Схематичне позначення меж системи, її розташування у відношенні до нижчої і вищої системи дозволяє позначити декілька груп факторів, що впливають на державу. Перша група чинників пов'язана з політичною елітою безпосередньо здійснює державне управління. Якості правлячої еліти, зокрема, компетентність впливають на ефективність політики, яка реалізується державними інститутами. Друга група чинників пов'язана з внутрішньою структурою самої держави як відображення потенційних можливостей і ступеня її впливу на різні суспільні сфери, зокрема на економічну підсистему суспільства. Однією з змінних в даній групі факторів може виступати діапазон функцій. Третя група чинників відображає вплив надсистеми або зовнішній аспект суверенітету. Тут слід враховувати положення конкретної держави в регіональних союзах і роль держави у світовій системі в цілому. Змінною

для цієї групи факторів виступає сила впливу держави на світовий політичний процес.

Четверте завдання першого етапу системного аналізу полягає в описі тенденцій розвитку держави. Уявлення про тенденції розвитку сучасних держав дав раніше проведений автором аналіз наукових джерел з проблематики суверенітету. Більшість зарубіжних і вітчизняних вчених вказують на вплив глобалізаційних процесів на інститут держави і ослаблення його ролі. Безумовно, глобалізація та інтенсифікація взаємодій держав є тенденціями розвитку сучасних держав. Поряд з потужним впливом зовнішніх проявів що виходять від середовища конкретної держави або над системи, неефективна діяльність політичної еліти стають причиною низької керованості багатьох держав що демократизуються і розмиванням суверенітету.

Автор вважає, що тенденції розвитку окремих держав, у тому числі і їх суверенність, визначаються локалізацією держави в сучасній світовій системі. Сучасний етап становлення світової системи характеризується специфічними рисами. Її трансформація відзначається наявністю глибокої асиметрії в економіці і соціальній структурі: з одного боку, група країн з високим і середнім рівнем цивілізаційного розвитку, а з іншого - велика кількість країн, що розвиваються, що знаходяться на початкових стадіях індустріальної та науково-технічної цивілізації. Сьогодні 20% населення Землі, або так званий «золотий мільярд», має 80% світового доходу. На іншому полюсі 80% населення бідних країн планети. В умовах глобалізації спостерігається тенденція зростання цих диспропорцій. Парадокс нерівномірного розвитку людства посилюється тим, що, згідно прогностичним оцінками, чисельність корінного населення першої групи має стійку тенденцію до зменшення, а інший до зростання. Виходить, що глобальні трансформації зачіпають тільки четверту частину населення

планети, а решта - 4,5 млрд. людей живуть за межами індустріальної цивілізації. Тобто, країни, що опинилися на узбіччі глобалізаційних перетворень - а це переважна частина держав Африки, ряд держав Азії, Латинської Америки та пострадянського простору - знаходяться у фазі наздоганяючого розвитку, і розрив між ними і «глобальним центром» постійно збільшується. Так за даними експертів ООН, розмір доходів між п'ятьма найбагатшими і п'ятьма найбіднішими країнами в 1960 р. становив 30:1, в 1990-му - 60:1, у 2005 р. - 80:1.

Таким чином, видалення держави від ядра світової системи впливає на суверенність держави, її здатність проводити незалежну внутрішню і зовнішню політику відповідно до власних інтересів. Даний аспект повинен враховуватися при аналізі рівня суверенітету держави.

I, нарешті, п'яте завдання системного аналізу даного етапу дослідження, що має ключове значення полягає у функціональній і компонентній декомпозиції системи. Функції держави впродовж багатьох років були предметом дослідження правознавців і політологів.

Під функціями держави розуміються основні напрями його діяльності, що виражають сутність і соціальне призначення, цілі й завдання держави з управління суспільством у властивих йому формах та властивими йому методами [124, с.143].

На сьогоднішній день склався ряд критеріїв класифікації функцій держави. До найбільш поширених критеріїв функцій держави відносяться: час дії, ступінь соціальної значущості, сфера суспільства, політична спрямованість, принцип поділу влади та ін. Найбільш значущими для даного дослідження представляються дві класифікації: за політичною спрямованістю і за сферою суспільства. Перший зазначений критерій класифікації передбачає поділ функцій держави на внутрішні і зовнішні. На

користь вибору цього критерію як основи функціональної декомпозиції держави говорить подібна класифікація суверенітету. Так, забезпечення внутрішнього і зовнішнього суверенітету тісно пов'язане з реалізацією аналогічних типів функцій. У свою чергу, і внутрішні функції, і зовнішні функції держави реалізуються в певних суспільних сферах.

Класифікацію функцій за сферами життєдіяльності наводить відомий російський вчений В. М. Хропанюк [138]. Однією з основних функцій держави є економічна функція, яка виражається у виробленні та координації державою стратегічних напрямів розвитку економіки країни в найбільш оптимальному режимі. Соціальна функція держави покликана забезпечити соціальну захищеність особистості, нормальні умови життя для всіх членів суспільства незалежно від їх безпосередньої участі у виробництві благ. Не менш значущою є функція охорони правопорядку, під якою розуміється діяльність держави, спрямована на забезпечення точного і повного здійснення його законодавчих приписів усіма учасниками суспільних відносин. І, екологічна функція - один з нових напрямків діяльності сучасних держав, який передбачає регулювання процесів природокористування різними організаціями.

Зовнішні функції держави являють собою основні напрямки її діяльності на міжнародній арені. Вони покликані вирішувати такі зовнішні завдання держави: встановлення і підтримка нормальних відносин з іншими державами, а також забезпечення оборони країни від можливої зовнішньої агресії. Відповідно до зазначених завдань розрізняються дві основні зовнішні функції держави: взаємовигідне співробітництво з іншими державами світового співтовариства і оборона країни від нападу ззовні.

На думку автора, наведений перелік функцій з деякими уточненнями і доповненнями може бути використаний як підстава функціональної декомпозиції. До економічної та соціальної функцій держави слід додати

політичну функцію, яка полягає у виробленні політичного курсу. Функція охорони правопорядку визначається як правова функція, спрямована на встановлення правових норм та їх забезпечення. Виконання екологічної функції, хоч і має важливе значення в сучасних умовах, тим не менш, є другорядним завданням, тому при функціональній декомпозиції дана підстава не буде використовуватися. І, нарешті, із зовнішніх функцій держави, які безпосередньо впливають на якість суверенітету, доцільно відзначити функцію оборони країни.

Отже, автор визначив підфункції, за рахунок яких відбувається реалізація основних функцій держави, виділені нами в якості підстав декомпозиції держави (Мал. 1.1). Виконання економічної функції держави вимагає, як мінімум, реалізації таких підфункцій як виробництво і контроль ресурсів. Соціальна функція держави виконується за рахунок таких підфункцій як забезпечення соціальної захищеності особистості і врегулювання соціальних конфліктів. Політична функція може бути розподілена на такі підфункції як вироблення політичного курсу та забезпечення легітимності влади. Правова функція держави реалізується через підфункції вироблення основних норм функціонування держави і правового регулювання поведінки суб'єктів політики і членів суспільства. Потенційне виконання функції оборони країни можна вважати можливим, якщо виконуються такі її підфункції як підтримання боєздатності армії і розвиток військово-промислового комплексу (ВПК).

Структурна декомпозиція системи (держави) передбачає визначення підсистем держави (елементів), які виконують визначені функції держави. У політології та теорії держави і права немає єдиного підходу до визначення (структури) держави. Одним з ранніх підходів до визначення елементів держави є такий підхід, відповідно до якого компоненти держави ототожнюються з його істотними ознаками: верховною владою, територією і

населенням. Такий спрощений підхід до розуміння елементів держави знаходимо у В. М. Хвостова в його роботі «Загальна теорія права. Елементарний нарис», виданої в 1911 р. [137]. Є й інша точка зору у відповідність з якою, критерієм класифікації елементів держави виступає тип державного органу. На підставі зазначеного критерію виділяють представницькі, виконавчо-розпорядчі, наглядово-контрольні органи, судову систему, збройні сили, а також органи захисту правопорядку і державної безпеки.

В рамках вирішення завдання структурної декомпозиції видається найбільш адекватним такий підхід, відповідно до якого кожна із зазначених функцій держави торкається певної сфери суспільних відносин, реалізується в ній і утворює досить автономну сферу. Виходить, що відповідно до зазначених функцій, використаних в якості підстав декомпозиції, отримуємо відповідно п'ять сфер - економічну, соціальну, політичну, правову і військову. Автор вважає, що простота наведеної умовної класифікації сфер реалізації функцій держави в подальшому дозволить виділити параметри оцінки суверенності держави.

Сфери реалізації функцій держави, не дивлячись на їх відносну автономність, взаємопов'язані. Діяльність в кожній із зазначених сфер істотно залежить від стану інших і пов'язана з ними об'єктивними причинно-наслідковими зв'язками. Внаслідок цього кожна сфера обумовлена іншими, наприклад, очевидний взаємозв'язок економічної та військової, чи політичної та економічної сфер. Низька ефективність держави в одній зі сфер незмінно відіб'ється на якості функціонування і розвитку іншої.

Деякі автори виділяють сфери (підсистеми) держави в ієрархічному порядку, визначаючи їх першочерговість або другорядність. Так, російський дослідник Н. Остроменська відзначає, що економічна підсистема є підсистемою обслуговуючого характеру, підсистемою другого порядку.

«Вона постійно розбудовується, видозмінюється і реорганізується відповідно з середовищем і запитами підсистем більш високого порядку. Регулярні кризи в економічній підсистемі не ведуть до якихось істотних змін у політичній підсистемі, принаймні, в більшій її частині, і вже тим більше в підсистемі підтримки культурних зразків» [92].

Слід зазначити, що перелік виділених і підданих декомпозиції функцій держави в рамках системного аналізу не є повним, але в той же час найбільш істотним для даного дослідження. Також і глибина декомпозиції системи не вичерпується кількома підфункціями в кожній підсистемі. Подібний спрощений підхід був здійснений для того, щоб визначити основні параметри якості державності, що дозволяють визначити ступінь її суверенності.

Другий етап системного аналізу держави доцільно обмежити трьома найважливішими для даного дослідження завданнями: структурно-функціональним аналізом системи (держави); морфологічним аналізом; аналізом ефективності. Зазначимо, що на етапі декомпозиції були проведені структурна і функціональна декомпозиція системи, проте рішення завдань другого етапу вимагає більш докладного аналізу функцій і структур системи. В ході декомпозиції системи були визначені підфункції основних функцій держави. Аналіз їх сутності полягає в наступних тезах.

Реалізація економічної функції держави безпосередньо пов'язана з ресурсами, їх виробництвом і контролем над їх розподілом. Матеріальні та нематеріальні ресурси становлять основу життєдіяльності суспільства в цілому, і індивіда зокрема. Крім того матеріальні ресурси необхідні для підтримки державної влади, забезпечення її безпеки. Утримання державного апарату вимагає також значних фінансових ресурсів. Держава використовує їх для вирішення проблем загальнодержавного та міжнародного характеру. За допомогою засобів державного регулювання суспільних процесів

держава: стимулює структурну перебудову господарства; залучає інвестиції в національну економіку; контролює темпи інфляції, безробіття і т.д. Для досягнення зазначених цілей держава використовує, насамперед, кошти державного бюджету, дохідна частина якого формується за рахунок податкової системи.

Діапазон економічної функції у різних держав неоднаковий. Не заглиблюючись в аналіз типів економік, відзначимо, що ступінь втручання держави в економічні процеси визначається типом проведеної ним економічної лінії. Економічна лінія як один з основних параметрів політичної системи являє собою спосіб виробництва та розподілу ресурсів між членами суспільства. Існує два умовних типи економічної лінії - ліберальний і соціалістичний. Перший тип економічної лінії передбачає мінімальне втручання в економіку з боку держави і відповідно менший діапазон економічної функції, в той час як другий - характеризується більш широкими масштабами впливу на економіку. Поряд з основними типами економічної лінії існують їх гібридні варіації, що поєднують в собі ринкові механізми з державним регулюванням економіки. Одним із прикладів держав з гібридною економічною лінією є КНР.

Друга функція держави, піддана декомпозиції - соціальна функція. Як підфункції були виділені: забезпечення соціальної захищеності індивіда і врегулювання соціальних конфліктів. Одним з механізмів забезпечення соціальної захищеності є перерозподіл прибутків в рамках суспільства. Дана соціальна підфункція тісно переплетена з економічними підфункціями і значною мірою пов'язана з податковою системою.

Державна політика прибутків полягає в перерозподілі прибутків через держбюджет шляхом диференційованого оподаткування різних груп одержувачів прибутків і соціальних виплат населенню. При цьому значна частка національного прибутку переходить від верств населення з високими

прибутками до верств з низькими прибутками. Держава, організовуючи через бюджет перерозподіл прибутків, вирішує проблему підвищення прибутків незаможних верств населення, створює умови для нормального відтворення робочої сили, сприяє ослабленню соціальної напруженості і т.д. Ступінь впливу держави на процес перерозподілу прибутків можна виміряти обсягом і динамікою витрат на соціальні цілі за рахунок центрального і місцевих бюджетів, а також розміром оподаткування прибутків. Можливості держави в перерозподілі прибутків багато в чому обмежуються бюджетними надходженнями. Нарощування частки соціальних витрат понад податкових надходжень веде до перетворення їх у потужний фактор росту бюджетного дефіциту та інфляції.

Ефективний перерозподіл доходів знижує соціальну поляризацію в суспільстві, що є в той же час важливою превентивною мірою негативних наслідків соціальних конфліктів. Явище соціального конфлікту характерно будь-якому суспільству і може служити як джерелом розвитку, так і причиною соціальної напруженості. Під соціальним конфліктом розуміється «процес або ситуація, в якій одна зі сторін перебуває в стані протистояння чи відкритої боротьби з іншого, оскільки її цілі сприймаються як такі, що вступають в протиріччя з власними» [119, с.458]. Соціальні конфлікти мають безліч проявів в суспільстві, проте їм характерна загальна риса - об'єктом конфронтації виступають різноманітні ресурси життєзабезпечення. Дослідники виділяють різні критерії типологізації соціальних конфліктів, в цілому вони знаходять вираження в багатьох сферах суспільства, і можуть бути економічними, духовними, міжнаціональними і т.д.

Наявність безлічі нерегульованих конфліктів у суспільстві є передумовою політичної нестабільності, що в свою чергу може спричинити ослабленню державних інститутів. Слід врахувати, що якість виконання

державою підфункції врегулювання соціальних конфліктів буде мати важливе значення при оцінці суверенітету держави.

Підфункції політичної функції держави: вироблення політичного курсу та забезпечення легітимності влади. Політичний курс являє собою спосіб державно-політичного управління національними ресурсами. Загалом існує два різновиди політичного курсу: ліва (демократична) і права (консервативна). Обидва типи концепцій державно-політичного управління національними ресурсами реалізуються в ідеологічній формі.

Легітимність влади є одним з основних чинників політичної стабільності. За М. Вебером легітимність - це не тільки законність даної влади з формально-юридичної точки зору, а скоріше явище соціальної психології, що полягає у схваленні суспільством даної політичної влади або, як мінімум, пасивному підпорядкуванню їй [109, с.47-48]. Легітимація влади може досягатися різними шляхами і в рамках різних політичних режимів, у тому числі і недемократичних. Як правило, при демократичному режимі функціонування влади високий рівень підтримки державних інститутів з боку суспільства є в той же час і показником її ефективності.

Правові підфункції держави - вироблення основних норм функціонування держави і правове регулювання поведінки суб'єктів політики і членів суспільства. Перша підфункція безпосередньо пов'язана з процесом законотворчості. В умовах демократії важливою передумовою ефективного виконання державою даної функції є наявність дієздатного представницького органу. При цьому додатковим фактором ефективності впровадження законодавчих норм в політичну практику є їх відсутність протиріч основним культурним установкам даного суспільства.

Здатність держави виконувати правове регулювання поведінки суб'єктів політики і суспільства в цілому відображає його потенційну силу.

Функціонування інститутів держави та громадянського суспільства у правовому полі сприяє прозорості політичної діяльності, робить більш прогнозованими результати реформування політичної системи. Рамки конвенційного поведінки, як для політичних еліт, так і для членів товариства задаються правовими нормами, тому ефективність даної підфункції залежить від попередньої.

I, нарешті, підфункція оборони країни - підтримка боєздатності армії і розвиток ВПК. Забезпечення першої підфункції пов'язано з використанням силових ресурсів. До силових ресурсів відносять армію, поліцію, служби безпеки, озброєння, і т.д. Як показує політична практика, дані ресурси держава використовує досить часто, в тому числі і при демократичному режимі влади, коли мова йде про підтримку конституційного порядку.

Слід зазначити, що складовою частиною силового ресурсу держави є наявність ядерної зброї, що виступає як фактор стримування у зовнішній політиці. Держави, що володіють ядерним статусом, більшою мірою гарантовані від конфліктів і загроз, що надходять ззовні. Тому наявність такого статусу в держави потенційно підвищує рівень його суверенітету.

Наступне завдання другого етапу системного аналізу - аналіз ефективності функціонування держави передбачає виділення критеріїв оцінки її якості. Отже, у кожній з розглянутих сфер виділено декілька основних підфункцій, кожна з яких має свій критерій оцінки ефективності.

Автор вважає, що критерієм ефективності економічної підфункції «виробництва ресурсів» виступає валовий внутрішній продукт (ВВП). Дане поняття є відображенням системи національних рахунків, що характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів і вимірює вартість товарів і послуг вироблених цими одиницями для кінцевого використання. Показником ефективності виконання даної

підфункції будемо вважати розмір ВВП у розрахунку на душу населення, який обчислюється як відношення ВВП до чисельності населення країни і показує яка кількість валового продукту, виробленого в країні за рік і вираженого у вартісному вираженні, доводиться на 1 жителя цієї країни.

Можливості контролю розподілу ресурсів всередині держави, як зазначалося, визначаються типом економічної лінії і ресурсною базою держави. Останній критерій є найбільш показовим для оцінки ефективності. Обсяг ресурсної бази держави повинен бути достатнім для забезпечення його функціонування. Достатню ресурсну базу мають такі держави, які «мають власністю в ключових галузях і виробництвах, створивши чітку систему правового регулювання, а також цілеспрямовану гнучку стимулюючу систему підтримки ефективного використання приватної власності і підприємництва в поєднанні з жорстким механізмом відповідальності, що забезпечує пріоритет загальнонаціональних інтересів» [107].

Державна власність при будь-якому суспільному ладі і політичному режимі слугує однією з ключових складових держави і становить невід'ємну частину державного управління. Державна власність дозволяє країні виступати в якості самостійного суб'єкта економічних правовідносин. Більш того, наявність державної власності допомагає забезпечувати сприятливі макроекономічні умови для успішної діяльності приватного сектору. Ця власність підтримує національну безпеку (від фінансування органів правопорядку до утримання армії). Нарешті, реалізуючи право власності на природні ресурси (в першу чергу на землю), держава створює стійкі зв'язки з безліччю місцевих структур, господарчих суб'єктів.

Показником ефективності в даному випадку можна вважати частку державної власності, при цьому найбільш оптимальна оцінка з даної підфункції буде в тих держав, які використовують гібридну економічну

лінію, поєднуючи гідність і уникаючи крайнощів ліберального і соціалістичного типу економіки.

Соціальні підфункції держави, виділені в ході декомпозиції системи, - забезпечення соціальної захищеності і врегулювання соціальних конфліктів, також як і економічні підфункції держави можуть бути оцінені. Основним критерієм ефективності першої підфункції виступає ступінь перерозподілу доходів між соціальними групами в рамках суспільства, що відображає рівень соціально-економічної поляризації в суспільстві. Показником ефективності перерозподілу доходів будемо вважати Індекс Джині, який відображає нерівномірність розподілу доходів у суспільстві, а також в якості додаткового показника ефективності позначимо частку середнього класу в соціальній структурі суспільства.

Друга соціальна підфункція держави - врегулювання соціальних конфліктів. Критерієм ефективності виконання зазначеної підфункції є кількість і гострота соціальних конфліктів у суспільстві. З цього випливає, що показником ефективності виступатиме наявність або відсутність культурних, релігійних, етнічних конфліктів в даному суспільстві.

До політичних підфункцій було віднесено вироблення політичного курсу та забезпечення легітимності влади. Ефективність виробленого державними інститутами політичного курсу залежить від рівня функціонування інших сфер реалізації функцій держави, тому можна стверджувати, що дана підфункція не має самостійного значення. Крім того, політичний курс держави - це не що інше як ідеологія, що лежить в основі державного розвитку. Політичний курс як ідеологічна складова держави може бути рухливою, наприклад, в нестабільних державах при приході до влади контреліти спостерігаються зміни політичного курсу. В цілому, критерієм ефективності політичного курсу виступає його відповідність політичній культурі і можливостям економічної та соціальної сфер. Таким

чином, визначити формалізований показник ефективності даної підфункції не представляється можливим.

Друга підфункція забезпечення легітимності влади, в умовах демократичного розвитку, залежить від ефективності виконання державою економічних і соціальних підфункцій. При оцінці даної підфункції слід враховувати характер політичного курсу та політичного режиму в цілому, оскільки при недемократичному режимі легітимація влади може здійснюватися й іншими шляхами, що мають мало спільного з подібною процедурою в демократичних країнах. У загальному вигляді ефективність даної підфункції можливо оцінити через рівень підтримки проведеного політичного курсу з боку населення.

Подібною точки зору дотримується й українська дослідниця А. В. Маслова. Вона зазначає: «як джерело кризи легітимності правлячого режиму, як такого, можна назвати рівень політичного протесту населення спрямованого на повалення режиму, а також свідчить про недовіру режиму результати виборів, референдумів, плебісцитів. Ці показники свідчать про «нижню» межу легітимності, за якою слідує розпад діючого режиму, або повна зміна конституційного режиму. До факторів, що визначають її «верхню» межу, тобто поточну, динамічну зміну симпатій і антипатій до влади, можна віднести: функціональну перевантаженість держави і обмеженість ресурсів влади, різке посилення діяльності опозиційних сил, постійне порушення режимом встановлених правил політичної гри тощо» [78]

Таким чином, показником легітимності влади доцільно вважати тривалість існування державності, відсутність гострих політичних криз і обсяг протестних форм політичної участі.

Для правових підфункцій: вироблення основних норм функціонування держави і правового регулювання поведінки суб'єктів політики і членів суспільства дисертант виділяє по два критерії ефективності. Оцінити ефективність вироблення норм функціонування держави, на думку автора, можна за такими критеріями як дієздатність парламенту та наявність / відсутність конфліктів між гілками влади. Ефективність правового регулювання поведінки суб'єктів політики і членів суспільства слід оцінювати за такими найбільш істотним критеріями як рівень корупції та рівень злочинності. Показниками тут можуть виступати дані світового рейтингу Transparency International і статистичні дані про загальний рівень злочинності в тому чи іншому суспільстві.

Функція оборони країни, представлена такими підфункціями як підтримання боєздатності армії і розвиток ВПК, мають свої критерії ефективності. Реалізація підфункції підтримання боєздатності армії може бути оцінена за критерієм - стан збройних сил, де основним показником будуть виступати витрати на збройні сили щодо загальносвітових витрат на оборону. Додатковим критерієм загальної оцінки військової сфери слід вважати наявність ядерної зброї.

Наступне завдання другого етапу системного аналізу полягає в проведенні морфологічного аналізу держави, що припускає виявлення взаємозв'язку компонентів. Як було зазначено вище, всі п'ять сфер суспільства, в яких реалізуються основні функції держави, тісно взаємопов'язані. Найбільш істотні для даного дослідження взаємозв'язки є наступні. Від якості реалізації функцій в економічній сфері залежить стан соціальної та військової сфери. Політична підфункція держави - вироблення політичного курсу впливає на виконання економічних підфункцій, в той же час політична підфункція забезпечення легітимності влади залежить від ефективності економічної сфери. Також від ступеня ефективності

економічної підсистеми залежить рівень розвитку військової сфери. Тісно взаємопов'язані соціальна і правова підсистеми. Ефективне виконання державою соціальних функцій істотно спрощує реалізацію правових підфункцій. Виходить, що всі функції держави та сфери їх реалізації в більшій чи меншій мірі взаємопов'язані між собою. Низька ефективність держави в одній або декількох сферах з великою часткою ймовірності відіб'ється на якості функціонування інших. Накопичення змін в окремих сферах (підсистемах) призводить до змін у функціонуванні всієї системи, внаслідок чого може відбутися втрата цілісності системи, у той час як ця риса є необхідною умовою функціонування будь-якої системи.

Третій етап системного аналізу, який передбачає синтез елементів об'єкту, дозволяє отримати рішення поставленої проблеми. На даному етапі належить вирішити два завдання:

1. синтезувати параметрів системи, що знімає проблему;
2. розробити модель необхідної системи.

Якщо об'єднати результати двох попередніх етапів системного аналізу ми одержимо уявлення про державу як цілісну систему з її основними параметрами функціонування. Держава як об'єкт дослідження представляє собою сукупність економічних, соціальних, політичних, правових та військових параметрів, що утворюють єдине ціле. Кожен з параметрів може бути охарактеризований з точки зору ефективності / неефективності реалізації. При цьому для оцінки якості виконання функцій визначені характерні показники.

Таким чином, оцінити ефективність держави можна за допомогою наступних показників: ВВП на душу населення і частки державної власності (економічні підфункції); Індекс Джині і якісний показник наявності / відсутності соціальних конфліктів (соціальні підфункції); рівень підтримки

населенням політичної системи, з урахуванням ідеологічної спрямованості політичного режиму і тривалість існування державності (політичні підфункції); якісний показник дієздатності парламенту та наявність / відсутність конфліктів між гілками влади, показник рівня корупції та статистичних даних про загальний рівень злочинності (правові підфункції); витрати на збройні сили щодо загальносвітових витрат на оборону, а також облік наявності або відсутності ядерного потенціалу держави (оборонна підфункції).

Очевидно, що наведені показники дозволять оцінити якість державності або рівень його суверенності. Оскільки сфери, в яких держава реалізує свої найбільш значущі функції, взаємопов'язані, то високі показники за сукупністю параметрів будуть говорити про високий потенціал держави або високий рівень його суверенітету. Незважаючи на це, автор вважає, що перераховані вище показники не рівнозначні, тобто при оцінці мають різну вагу. Це означає, що при оцінці суверенітету держави слід враховувати в якій із сфер (першорядної або другорядної) держава отримує високу якісну оцінку.

Таким чином, при аналізі суверенітету першорядними слід вважати показники економічної та військової ефективності, соціальну і правову - другорядними показниками якості державності та рівня суверенітету. Політична сфера і функції, які реалізують в ній держави, доцільно виділити в окрему категорію, тому що політична сфера (підсистема) є керуючою, що координує функціонування інших сфер.

І, нарешті, останнє завдання третього етапу - розробка моделі системи, в нашому випадку побудова моделі факторів державного суверенітету, що дозволяє врахувати основні впливу на функціонування держави, виявленні на попередніх етапах системного аналізу.

Модель факторів державного суверенітету (Мал. 1.2) показує, що суверенність держави може бути оцінена за допомогою трьох груп факторів: група чинників надсистеми конкретної держави; група чинників системи (самої держави); група додаткових факторів, що включає критерії нижчої системи по відношенню до держави (політичної еліти), а також критерії ваги держави, що включають в себе розмір території та населення.

Група чинників надсистеми держави дає уявлення про її місце у світовій системі політичних відносин. Як зазначалося вище, мається на увазі місце досліджуваної держави в ієрархії сучасної світової системи. За І. Валлерстайном, існує три позиції держави в такій ієрархії: локалізація країни в ядрі, напівпериферії, периферії. Подібне розділення є умовним, оскільки в «напівпериферії» і «периферії» можливе виділення підрівнів.

Система факторів системи відображена в десяти показниках, за допомогою яких передбачається визначити рівень потенційної сили держави або рівня її суверенітету. Враховуючи неоднакову вагу показників внутрішньої ефективності держави, то першочергове значення будуть мати показники економічної, військової та політичної ефективності. В якості додаткових, або другорядних будуть виступати соціальні та правові показники ефективності держави.

Третя група чинників пов'язана з діяльністю політичної еліти. Автор вважає, що здатність держави забезпечувати суверенітет залежить від ефективності управлінської діяльності політичної еліти. Оскільки вивести кількісний показник ефективності політичних еліт вкрай складно, і навряд чи є можливим, для оцінки впливу даного фактора можуть бути використані якісні характеристики політичної діяльності еліти. Зокрема, до таких характеристик відноситься здатність політичної еліти оптимально використовувати національні ресурси, самостійність у прийнятті політичних рішень (відсутність тиску з боку політичних акторів інших держав) та ін. І,

додатковий критерій, не згадуваний в ході системного аналізу, однак має потенційний вплив на рівень суверенітету держави - його вага, що включає розміри території і населення. Даний фактор має бути врахований при оцінці державного суверенітету.

Таким чином, за допомогою системного аналізу, структурно-функціонального методу і моделювання встановлено основні критерії аналізу конкретних держав за рівнем суверенітету. Поряд з позначеними методами дослідження, для досягнення мети дослідження необхідно залучення порівняльного методу. Порівняння результатів аналізу конкретних держав дозволить підтвердити гіпотези даного дослідження.

Застосування порівняльного методу набуло широкого поширення в зарубіжній політичній науці. Теоретичний аспект застосування порівняльного методу описаний в роботах американських вчених-компаративістів Б. Г. Петтерса [173], Р. Х. Чілкотта [144], Дж. Б. Мангейма, Р. К. Річа [76] та ін. Практичне застосування порівняльного методу відображено в роботах таких вчених як Р. Макрідіса, Б. Брауна [172], Г. Алмонда, Г. Пауелла [159], Т. Маккі, Д. Марша [171] та ін. За допомогою даного методу досліджувалися політичні процеси і політичні системи, порівнювалися економіки, культури, традиції різних націй і народів, з метою знаходження оптимального типу політичної системи для своєї країни. Інші теоретики, намагаючись пояснити різницю між процесами і політичними системами, порівнюють конституційні режими з тиранією, двопартійні системи з багатопартійними, стабільні уряду з нестійкими.

В даний час проблематика порівняльної політології отримала значну розробку в працях вчених пострадянського простору, зокрема в роботах Г. В. Голосова [33], М. В. Ільїна [50], Л. В. Сморгунова [114], С. В. Решетникова, Н. А. Антоновича [105] та ін. Спираючись на роботи зазначених політологів, автор відзначає, що існують дві основні стратегії

порівняльного аналізу. Перша стратегія «найбільшої схожості» полягає в тому, щоб обмежити поле аналізу групою країн, істотно подібних одна до одної по цілому ряду важливих характеристик (змінних). Ці характеристики дослідник може прийняти за постійні, що дозволяє йому повністю зосередитися на взаємовпливові цікавих для нього змінних. Однак, головний недолік цієї стратегії полягає в тому, що вона підштовхує дослідника до вибору як об'єкту порівняння географічно і культурно близьких країн, але при цьому вимагає представляти їх як абсолютно не впливаючих одна на одну. Такий підхід робить більш легким пошук «закономірностей». Хоча легкість може виявитися оманливою, оскільки насправді, як подібності, і відмінності в межах регіону або іншої наднаціональної історичної спільності нерідко пояснюються саме взаємовпливами.

Друга стратегія порівняльного аналізу - стратегія «найбільшої відмінності» полягає в тому, що порівнюються країни, що виступають для дослідника як «представники», щонайменше, двох якісно різних типів. Підстави, за якими виділяються такі типи, можуть сильно відрізнятись в залежності від мети дослідження: авторитарний режим і ліберальна демократія, католицький та протестантський культурний контекст, президентська і парламентська системи і т. д.

У ході застосування даної стратегії фіксується велика група характеристик, які в порівнюваних країнах контрастують одна з одною. Тоді дослідник може зосередити всю увагу на тих, що його цікавлять внутрішньосистемних змінних, «відповідальних» за подібності, наприклад на взаємозв'язку між рівнем освіти і політичною участю в Китаї (як «представника» авторитарних режимів) і в одній з ліберальних демократій. Стратегія «найбільшої відмінності» дозволяє отримувати «сильні» узагальнення, переважно для порівняльно-зіставного методу: якщо якийсь фактор однаково діє в абсолютно різних ситуаціях, це повинен бути дійсно

важливий фактор. Її недоліки пов'язані з великими втратами інформації на теоретичному етапі дослідження, що веде, зокрема, до перебільшення відмінностей між виділеними типами [33, с.50].

У даному дослідженні передбачається використання обох стратегій. На першому етапі передбачається порівняння держав з найбільшою подібністю - окремо країни «ядра», «напівпериферії» і «периферії». І, на другому етапі - застосування стратегії «найбільшої відмінності», порівнявши між собою зазначені групи держав.

Крім стратегії дослідження, існує ще одна класифікація порівняльних досліджень, що має відношення до даного дослідження. Вчені-компаративісти виділяють два види досліджень, що ґрунтуються на порівняльному методі: 1) «кількісні, орієнтовані на вивчення дисперсій ознак явищ», і 2) «якісні, орієнтовані на порівняння категоріальних змінних» [114, с.35].

У ході системного аналізу об'єкта дослідження автором були виділені окремі кількісні показники ефективності підсистем держави, однак використання кількісного порівняльного методу в даній роботі не є можливим. Використання кількісного порівняльного методу для вирішення завдань дослідження ускладнюється наступними обставинами. По-перше, кількісний порівняльний метод зазвичай вимагає необмеженого збільшення числа розглянутих випадків за рахунок розширення як географічної, так і історичної перспективи. По-друге, далеко не всі виділені критерії аналізу можуть бути виміряні кількісно, в окремих випадках єдиним можливим методом порівняльного аналізу представляється його якісний різновид. Так, неможливо уявити в кількісному вигляді політичний курс тієї чи іншої держави. При цьому присвоєння умовних балів різним типам політичного курсу буде пов'язане з суб'єктивними оцінками дослідника. Таким чином,

найбільш оптимальним методом для вирішення завдань дослідження є якісний порівняльний метод.

Визначивши основні методи дослідження, а також послідовність їх застосування, автор пропонує наступні гіпотези дослідження:

1) рівень суверенітету держави корелює з якістю його функціонування. Ефективне виконання державою функцій забезпечує високий рівень її розвитку та суверенітету. Здатність самостійно вирішувати внутрішні проблеми і бути здатною реагувати на зовнішні загрози - є характеристиками держави з високим рівнем суверенітету. Високі показники ефективності функціонування держави забезпечують реальний суверенітет держави;

2) внутрішній суверенітет держави забезпечується високорозвиненою економічною сферою, ефективною політичною сферою та оптимальною діяльністю політичних еліт (де під оптимальністю розуміється здатність еліт ефективно управляти наявними ресурсами в заданих умовах); зовнішній суверенітет, поряд з уже перерахованими елементами, додатково детермінується ефективною військовою сферою. Однак провідним фактором суверенності є внутрішня ефективність держави;

3) рівень суверенітету держави варіюється в залежності від її положення в світовій системі. Наближення країни за основними параметрами до «ядра» або видалення від нього, відповідно збільшує, або зменшує ступінь суверенності держави;

4) зростання рівня суверенітету окремих перехідних держав не вигідний лідерам глобалізаційних процесів. Спроби підвищення ефективності провідних сфер функціонування окремих держав будуть суперечити інтересам провідних держав, а, отже, блокуватися з їхнього боку. Здатність проводити самостійну національну стратегію є показником високого рівня суверенітету держави.

Висновки до розділу 1:

1. Категорія «суверенітет» отримала теоретичне обґрунтування в роботах зарубіжних і вітчизняних авторів. Поняття «суверенітет» представляє собою багатопланове явище, зміст якого еволюціонував разом зі зміною ролі держави в політичному процесі. Незважаючи на домінування в сучасній політичній науці концепцій «розмивання суверенітету», роль суверенітету держави в умовах глобалізації продовжує залишатися значимою.

У ході аналізу джерельної бази дослідження встановлено істотну наукову прогалину, яка полягає у відсутності комплексних робіт, спрямованих на вимірювання рівня суверенітету держави. У більшості політологічних праць із проблематики суверенітету використовується правовий підхід до визначення суверенітету. Сутність такого підходу полягає в категоричності, коли оголошується наявність, або відсутність суверенітету. На думку автора, рівень суверенітету у різних держав неоднаковий, в силу відмінності ефективності їх функціонування. Таким чином, суверенітет держави може бути визначений і оцінений за критеріями функціонування державності.

2. Недостатня розробка критеріїв оцінки суверенітету держав з різним рівнем розвитку виявилася пов'язана з методологічними труднощами. Для вирішення даного завдання потрібно залучення сукупності дослідницьких підходів і методів. В основу дослідження була покладена методологія системного аналізу. Для встановлення основних параметрів державності, що впливають на рівень суверенітету, проводився трьохетапний системний аналіз об'єкта дослідження.

На першому етапі, який передбачає декомпозицію системи, були вирішені наступні завдання: сформульовані основні цілі і завдання

дослідження; визначені межі системи (держави), а також встановлені надсистеми і системи нижчого порядку по відношенню до держави; описані фактори, що впливають на державу; виявлені тенденції розвитку держав; проведена функціональна і компонентна декомпозиція системи. Другий етап системного аналізу включав в себе проведення функціонально-структурного аналізу держави; визначення основних показників ефективності функціонування держави, а також його морфологічний аналіз. На заключному етапі проведений синтез основних параметрів держави, що забезпечують якість функціонування; створена модель факторів суверенітету держави. Дана модель зумовила структуру і послідовність дослідницьких дій в наступних розділах дисертації.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЯКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ ДЕРЖАВ З ВИСОКИМ І СЕРЕДНІМ РІВНЕМ СУВЕРЕНІТЕТУ

На підставі запропонованої моделі факторів державного суверенітету оцінюються якісні параметри держав «ядра» і «напівпериферії». Одиницями аналізу в першому випадку виступають такі країни як США, Японія і Німеччина (як одна з найбільш розвинених країн ЄС). Як країни «напівпериферії» аналізуються Китай, Бразилія і Росія. Оцінка якості функціонування держав та рівень їх суверенності виробляються у відповідність з наступними критеріями: місце держави в світовому політичному процесі (фактор «надсистеми»); рівень розвитку економічної та військової сфер; якість політичної складової держави; стан правової і соціальної сфер; якість політичних еліт (фактор «підсистеми»), рівень ресурсної забезпеченості держави (оцінка території та населення).

2.1. Фактори суверенітету держав «ядра» світової системи, на прикладі США, Японії, Німеччини.

У сучасному світовому політичному процесі США займають лідируюче положення. У проектуванні впливу на навколишній світ США спираються не тільки на свої національні ресурси, а й на позиції у провідних міжнародних організаціях, на союзні і дружні їм держави, які сприяють підтримці американської потужності. Таких держав, безпека яких безпосередньо залежить від США, набереться не менше 70 в світі. США - постійний член РБ ООН і головний фінансист цієї міжнародної організації, що оплачує близько чверті її бюджету. Вашингтон користується переважним впливом у «вісімці» провідних держав, СБ і МВФ (у США 17% голосів).

Як держава США володіють найвищим рівнем суверенітету в світі, на користь чого говорить їх здатність реалізовувати свою національну стратегію фактично без узгодження позицій з іншими центрами сили та міжнародними інститутами. США вважають необхідним і єдино можливим і надалі здійснювати функції глобального лідерства. Нинішній рівень розвитку американської економіки, військово-промислового комплексу і збройних сил дозволяють серйозно трансформувати державну політику США як в розумінні характеру загроз її національній безпеці, так і механізмів їх нейтралізації.

Що стосується зовнішньої політики США, жодна з держав, жодна з коаліцій держав не представляють для них серйозної загрози. «Сенс нинішнього етапу американського зовнішньополітичного позиціонування полягає в «погашенні» або зниженні впливу лідерів окремих держав і недержавних утворень, що здійснюють діяльність несумісну з уявленнями США про свободу, демократії та ринкової економіки» [146].

Оцінка системних факторів суверенітету базується в першу чергу на стані економічної та військової сфер держави. В основі економічної політики держави, яка може бути ефективною, або неефективною, лежить певна економічна модель чи економічна лінія держави. В основі економіки США лежить ринкова модель. До традиційних рис американської економічної моделі відносяться:

- Різностороннє заохочення суспільством і державою підприємницької активності, сприятливий підприємницький клімат, громадська установка на досягнення успіху, незалежно від походження та соціального статусу людини;

- Відносно низький, у порівнянні з іншими розвиненими країнами, рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) через

державний бюджет - щонайменше 17-18% через федеральний і близько 30% через консолідований;

- Більш обмежене, ніж у багатьох інших розвинених країнах, але дуже ефективно державне втручання в економіку;

- Висока трудова мораль, заснована насамперед на протестантській етиці: працелюбність і віра більшості громадян у власні сили [122].

В ході динамічного розвитку традиційна американська ліберальна економіка доповнилася новими тенденціями. Зокрема, підвищився рівень наукоємності економіки, обумовлений збільшенням витрат на науково-дослідні і досвідчені конструкторські розробки (НДДКР), вдосконаленням їх структури та кадрового забезпечення. Сформовано всеосяжна інформаційна інфраструктура, що стала необхідним елементом всієї виробничої інфраструктури. Підвищилася роль і масштаби сфери послуг США. Відбулася трансформація відносин власності - корпоративна приватна власність стала переважаючою порівняно з усіма іншими формами приватної власності.

Незважаючи на проведення ліберальної економічної лінії, держава відіграє важливу роль в економічному житті США. Функції її постійно розширюються. Використовується великий набір методів та інструментів регулювання американської економіки. Це бюджетні, кредитно-грошові, законодавчі, адміністративні заходи, які дозволяють впливати на темпи економічного розвитку, рівень зайнятості та безробіття, темпи зростання цін.

При оцінці економічного потенціалу держави слід враховувати його ресурсну базу. Зокрема, тут важливим критерієм виступає частка державної власності. Так, в США вона відносно не висока в порівнянні, наприклад, з найбільш розвиненими країнами ЄС, і становить 39,1% (2007) [58]. В основному державна власність представлена лише в атомній енергетиці,

виробничій інфраструктурі (мости, дороги, трубопроводи), освіти та охороні здоров'я.

Ефективність економіки США оцінюється неоднозначно. З одного боку, рівень розвитку економіки найвищий у світі. У 2010 р. обсяг ВВП склав \$ 14,7 трлн., що дозволяє забезпечувати громадянам високий рівень життя. Так, ВВП на душу населення склав \$ 47,4 тис. З іншого боку, США мають великий державний борг, який у 2010 фінансовому році склав 93,2% ВВП. Крім цього, бюджетний дефіцит США в 2010 р. дорівнював 10,5% ВВП, що говорить про нестабільний стан економіки і необхідності коригування бюджетної політики.

М. Оверченко вважає, що «боргову проблему просто змістили, приватний борг перетворилися на державний, пояснює професор політехнічного Інституту Нью-Йоркської університету Нассім Талеб, при цьому ситуація в США гірша, ніж у Європі: у Греції є Німеччина та МВФ, які можуть змусити її проводитись більш відповідальну бюджетну політику, а в США нікого немає [87].

М. Хазін відзначає деякі особливості економічного розвитку США: «Проблеми США, як це зрозуміло вже всім, викликані тим, що швидкість росту емісійної накачки економіки дуже велика, істотно більше, ніж швидкість зростання самої економіки. Так, збільшення сукупного боргу суб'єктів американської економіки дорівнює 10% на рік, його сумарний обсяг складає вже понад \$ 50 трлн. Звичайно, завжди знайдуться бажаючі пояснити, що значну частину цих боргів суб'єкти зробили один одному, тобто має місце «подвійний рахунок». На це є заперечення, але ми просто приведемо ще одну цифру: борги домогосподарств становлять на сьогодні близько \$ 14 трлн. і теж ростуть зі швидкістю 10% на рік. Тут вже ніякого «подвійного рахунку» бути ніяк не може. Зазначимо, швидкість зростання

американської економіки навіть за офіційними показниками вище 4% давно не піднімалася, реальні ж цифри ще нижче» [134].

Поряд з ефективною економікою, не менш значущим чинником суверенітету виступає розвинена військова сфера. У військово-стратегічному відношенні США мають значні переваги в порівнянні з іншими країнами. Вони стали єдиною в світі військовою наддержавою. Оборонний бюджет країни на 2009 рік склав 661 мільярдів доларів. За оцінками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем світу СІПРІ країною з найбільшими військовими витратами залишаються США, на частку яких у 2009 році довелося 43% світових військових витрат [176].

Великий якісний розрив між США і іншими країнами в можливостях ведення бойових дій по всій планеті. У глобальному військовому присутність США не мають конкурентів: їх 12 авіаносних груп патрулюють ключові морські шляхи, понад чверть мільйона військовослужбовців розквартировані більш ніж на 700-тах військових базах (з них 137 розташовані в різних країнах світу), оповили земну кулю на чотирьох континентах. Така присутність в поєднанні з величезними транспортними можливостями ВПС і ВМС забезпечують США унікальну стратегічну мобільність і єдиний в світі потенціал глобальної «проекції сили». Ще одна структурна відмінність військової машини США від збройних сил інших країн полягає в рівномірному і повновагому розвитку всіх видів збройних сил, що дозволяє діяти однаково успішно в космосі, повітрі, на суші і на морі.

Військова міць США посилюється наявністю у держави ядерного статусу. США першими в історії зазнали й пішли на бойове застосування ядерної зброї проти Японії в 1945 р. З часу його створення пройшло 65 років. У травні 2010 р. Пентагон вперше опублікував дані про загальну кількість своїх розгорнутих і тих, що знаходяться в резерві стратегічних і

нестратегічних боєзарядів - їх 5113 одиниць. За даними ядерної статистики СПРІ ядерний потенціал США оцінюється як найпотужніший у світі.

Якість політичної системи США також сприяє підтримці високого рівня суверенності держави. Політична система США функціонує на основі демократичного політичного курсу. При цьому американська політична модель розвитку є оригінальною за своїм типом, оскільки той тип демократії, який в даний час притаманний даній державі, є продуктом тривалої еволюції. Особливими рисами еволюції американської демократії виступають обставини її формування.

В епоху освоєння Північної Америки державна влада створювалася самими поселенцями для обслуговування своїх політичних потреб, і цей утилітарний характер влади, як і сприйняття її громадянами як механізму, призначеного виключно для обслуговування насущних потреб усього суспільства, збереглися і зміцнилися в наступні епохи. Найбільш загальними рисами сучасної американської демократії виступають народовладдя, розвинене громадянське суспільство, федералізм, політичний плюралізм і поділ влади.

Що стосується рівня легітимності влади США як критерію ефективності політики, відзначимо, що державність існує з к. XVIII ст. (Декларація незалежності була схвалена Конгресом 4 липня 1776). При цьому чинна Конституція США була прийнята Конституційним конвентом у Філадельфії (травень-вересень 1787 р.). Спочатку в текст конституції, затверджений Конституційним конвентом, не були включені положення, що гарантують політичні, особисті та процесуальні права громадян. Проте під тиском громадської думки і демократично налаштованих законодавців у штатах, Конгрес прийняв в 1789 р. Білль про права - перші 10 поправок до конституції.

На користь високої легітимності влади, поряд з тривалим існуванням державності та її Основного Закону, говорить відсутність в США гострих політичних криз. Більше того, підтримка політичних лідерів з боку населення є досить високою, чому, зокрема, сприяє двопартійна система. Таким чином, політична стабільність США, що забезпечується високим рівнем легітимності та ефективності влади, є очевидною.

Поряд з основними факторами суверенності держави (економікою, політикою і військовою сферою), методологія виміру суверенності держави передбачала облік ступеня ефективності правового і соціального середовища. Ефективність виконання державою правових підфункцій запропоновано оцінювати за допомогою таких критеріїв: дієздатність представницького органу, наявність конфліктів між гілками влади, рівень корупції та рівень злочинності.

Функціонування всіх трьох гілок влади в рамках політичної системи США на практиці здійснюється шляхом «стримувань і противаг», коли кожна з гілок влади здійснює контроль над діяльністю двох інших. Президент, наділений широкими повноваженнями, однак і на них існують обмеження. Законодавча та виконавча влада обираються і оперують незалежно один від одного. При цьому Президент США не може розпустити Конгрес, а Конгрес не може позбавити влади президента. Єдиним винятком з цього правила є ситуація, коли доведено порушення президентом Конституції, і Конгрес може ініціювати процедуру імпічменту. При цьому Президент має право вето на кожен прийнятий Конгресом законопроект. Скасувати накладене Президентом вето можуть лише дві третини голосів, поданих під час голосування і Сенату, і Палати представників.

У той же час Конгрес як вищий представницький орган США ефективно виконує свої функції. Відсутність парламентських криз у США є одним з доказів його ефективності. Реалізації такої правової функції як

вироблення правових норм на 90% забезпечується Конгресом, вірніше здійснюється в комітетах палат (вони діляться на підкомітети), що формуються на партійній основі.

Рівень корупції в тій чи іншій державі можна оцінити за допомогою Індексу сприйняття корупції (ІСК), показники якого щорічно розраховуються організацією Transparency International. За даними рейтингу в 2008 р. США отримали 18 місце зі 180 країн, якому відповідає показник 7,8 [161], де 10 балів є найкращим показником.

Опубліковані дані про рівень злочинності в США за останні роки, що збіглися з економічною кризою, свідчать про зниження її рівня. У той час як зростання злочинності вчені зазвичай пов'язували з погіршенням економічної ситуації. Так, в 2008 р. дослідження Фонду «Спадщина» (Heritage Foundation) показало, що зв'язок між економічними перетурбаціями і злочинністю існує, але він не такий однозначний. Так, в США загальнонаціональна статистика злочинності ведеться з 1934 р. За весь цей час лише протягом 16-ти років рівень злочинності знижувався. Рівень злочинності стабільно зростав з 1955 р. по 1972 р., хоча в цей період часу економіка США переживала бурхливий період розвитку, слабкі рецесії відбувалися лише в середині 1960 х рр. У свою чергу, під час Великої Депресії - статистика є лише в період з 1934 р. по 1938 р. - криміналітет виявляв менше активності. У період з 1957 р. по 1959 р. темпи зростання доходів середньостатистичного жителя США становили 8% в рік, в ті ж роки рівень злочинності збільшувався на 15% щорічно [99].

Оцінка рівня злочинності дається в рамках такого світового рейтингу як Глобальний індекс миролюбності (Global Peace Index), що розраховується з 2007 р. для більш ніж 140 країн. Зокрема, для побудови даного рейтингу країн використовуються такі індикатори як кількість вбивств на 100 тис. чол., рівень насильницьких злочинів і ін. Всім індикаторами, поруч з двома

останніми, що представляють інтерес для дослідження, присвоєні оцінки від 1 до 5, де 1 - найбільш низький показник, 5, відповідно найвищий. У рейтингах 2009 р. і 2010 р. обидва зацікавлені нами індикатори злочинності США мають оцінку 2 (нижче середнього). У той же час поряд з такими невисокими показниками рівня злочинності за двома зазначеними індикаторами, в США, залишається високим показник індикатора, що відображає кількість ув'язнених на 100 тис. чол. - 5 балів [164].

І, нарешті, останній системний критерій ефективності держави - це виконання ним соціальних підфункцій: організація перерозподілу доходів та вирішення соціальних конфліктів. Держави використовують різні моделі перерозподілу доходів. В якості основних показників ефективності виконання даної підфункції виступають Індекс Джині і частка середнього класу в суспільстві.

На думку російського вченого А. А. Козловського, «США відносять до країн, орієнтованих на жорстку ринкову модель, при якій задоволення індивідуальних і громадських соціальних потреб найбільшою мірою порівняно з іншими країнами здійснюється за допомогою механізму ринкових відносин. Соціальні послуги, не тільки освіта чи охорона здоров'я, а й матеріальне забезпечення в старості, переважно купуються на ринку і оплачуються самими користувачами тих чи інших видів соціальних послуг. Модель США відносять до умовнозалишкової, при якій держава навмисно обмежує свої функції тільки тими (причому далеко не всіма), які не хочуть або не можуть забезпечити приватний капітал і ринок. Це консервативна модель, при якій держава в принципі обмежує свою роль матеріальною підтримкою тільки самих малозабезпечених верств населення» [63].

Однак, слід зазначити, що США одні з перших поставили на порядок денний питання про будівництво держави загального добробуту і боротьбі з бідністю на початку 60-х рр.. ХХ ст. Вирішенню цих завдань американської

держави не завадив досить високий ступінь приватизації сектору соціальних послуг та приватний характер інститутів, що забезпечують їх виконання.

Уявлення про масштаби соціальної політики та обсяги соціальних функцій держави відрізняють у представників Республіканської і Демократичної партій. Прихід до влади демократів, як правило, сприяє розширенню соціальних функцій держави, оскільки їх електорат - це низькоприбуткові соціальні групи і нижча частина середнього класу. Республіканці, в свою чергу звужують обсяги соціальних функцій держави, знижуючи податки і створюючи більш сприятливі умови для власного електорату - високоприбуткових груп і вищої частини середнього класу.

Незважаючи на досить велику різницю в доходах американських громадян, у США існує широкий середній клас. Індекс Джині для США становить 40, коли в країнах ЄС його показник значно нижчий і коливається в межах 24-27. Це означає, що в США більш яскраво виражена соціальна нерівність. У той же час середній клас в американському суспільстві становить близько 65%.

М. Березін зазначає, що до середнього класу належать 180 мільйонів чоловік, 75 млн. сімей; 72% сукупних доходів населення - \$ 665000000000 в рік. 2% американців (5,5 млн. чоловік, 2,3 млн. домогосподарств) вважаються «Багатими». Громадяни чий щомісячний дохід не перевищує \$ 1150 в США вважаються бідними (верхньою межею бідності в США вважається рівень прожиткового мінімуму помножений на 2,5), і отримують право на різні види допомоги від держави. «Бідних» в США - третина населення: 91 мільйон чоловік, 38 мільйонів сімей. І на їх частку припадає менше 10% сукупних доходів населення країни - \$ 800 мільярдів [15].

Що стосується виконання США другої соціальної підфункції - вирішення соціальних конфліктів, для оцінки ефективності її виконання

державою можна використовувати дані Глобального індексу миролюбності, в якому для кожної з представлених у рейтингу країн розрахований такий індикатор як наявність внутрішніх конфліктів. Як вже зазначалося вище, всі індикатори, з яких складається Глобальний індекс миролюбності, оцінюються за п'ятибальною шкалою. Використання окремих даних рейтингу дозволить порівняти між собою аналізовані держави по заданому критерію.

Так, для США рівень внутрішніх конфліктів в 2009 р. і 2010 р. оцінено в 1 бал за п'ятибальною шкалою. Дійсно, в США немає яскраво виражених соціальних, етнічних чи релігійних конфліктів, про що свідчить і гомогенність американської політичної культури.

Важливим фактором суверенітету будь-якої держави виступають політичні еліти, які перебувають при владі або потенційно володіють подібною можливістю. Від ефективності управлінської діяльності політичних еліт, типу їх організації багато в чому залежить якість функціонування держави.

У цьому плані цікавить точка зору американського вченого Дж. Хігло. Аналізуючи існуючі типи організації еліт, він виділяє три основні типи: роз'єднані, ідеологічно об'єднані і консенсусно інтегровані. На думку Дж. Хігло, демократія - це результат зусиль консенсусно об'єднаних еліт. Такі елітні структури більш широкі і складні, ніж партійні еліти. Саме консенсусно об'єднані еліти здатні забезпечити конструктивний і мирний діалог еліт, що відкриває можливості еволюційного розвитку суспільства. Механізмом взаємодії консенсусно об'єднаної еліти, як виявляється з їх визначення, є політичний торг, угода [73].

Так, в США консенсусно об'єднані політичні еліти ефективно виконують управлінські функції, чому не в останню чергу сприяє наявність

реальних важелів демократичного контролю з боку суспільства. Сама американська політична система гармонійно поєднує в собі елітизм і демократію. Відомий американіст В. Согрін відзначає наявність особливої політичної культури в американських еліт. В американській політичній системі склалася особлива політична культура еліт: її архетип був сформований ще «батьками-засновниками», які з'єднали захист економічних позицій верхнього класу з політичним реалізмом і освіченим підходом до моделювання політичної влади, що мали наслідком фундаментальні компроміси з нацією. Збереження цього архетипу в політичній культурі американських еліт автор пояснює, чому елітизм і демократія в США не тільки не конфліктували, але також співіснували і взаємодоповнюючи один одного. У необхідні моменти еліта виявляла готовність і здатність йти на демократичні нововведення до суспільного договору [115, с.29-30].

В епоху утворення США і незалежної держави об'єднали твердий захист економічних позицій верхнього класу з політичним реалізмом і освіченим (заснованим на постулатах ідеології Просвітництва) підходом до моделювання політичної влади, що мали наслідком різноманітні компроміси з нацією. Ними була затверджена така модель, яка дозволяла іншим соціальним групам брати участь в політичній боротьбі і в тій чи іншій мірі впливати на владу. Але увійти у владу нижнім верствам вдавалося вкрай рідко (це траплялося в революційні епохи, наприклад, на першому етапі Війни США за незалежність і на початкових етапах епохи Реконструкції). Протягом більшої частини історії США еліта впевнено домінувала в системі політичної влади, а нижні шари могли тільки впливати на її рішення, але участі в політичному управлінні не брали [116, с.27].

Поряд з ефективністю управлінської діяльності політичних еліт ще одним фактором забезпечення суверенітету виступають ресурси держави, зокрема територія і населення. Що стосується США, держава займає 4-е

місце в світі за територією (9372610 км.кв.) і 3-є місце - за кількістю населення (302 087 000 чол.). 308 745 000 538 осіб проживало в США відповідно до Загального перепису населення в квітні 2010 року. Це на 9,7% більше, ніж під час попереднього перепису, що пройшла в 2000 році. Володіючи значними територіальними і демографічними ресурсами, США займають вигідне геополітичне положення, що є додатковим чинником зміцнення суверенітету.

До 2010 р. за рівнем економічного розвитку за США йшла Японія. Уряд Японії повідомляв, про збільшення ВВП на 3,9% і його показнику - \$ 5,4 трлн. Проте, вже в 2010 р. ситуація змінилася, Японія поступилася місцем другої економіки світу Китаю. У 2010 р. ВВП Японії склав \$ 4,3 трлн. ВВП в перерахунку на душу населення в аналогічний період дорівнював \$ 34,2 тис. Високий рівень розвитку Японії забезпечується певною моделлю економіки.

Сучасній Японії властива ліберальна економічна лінія, що припускає економічну свободу, ринкові відносини і невисокі податки. З метою економічного зростання уряд здійснює співробітництво з виробниками, при цьому основний акцент робиться на науку і технології. Досягненню Японією високих економічних показників сприяла і суворода трудова етика, що базується на колективістському принципі. Наслідком існуючої в Японії трудової етики можна вважати широке поширення таких виробничих домовленостей, як гарантія довічного працевлаштування у великих корпораціях.

Особливістю японської економіки є відносно слабка міжнародна конкуренція на внутрішніх ринках, оскільки в країні діють об'єднання виробників, постачальників, дистриб'юторів і банків, що утворюють тісні групи під назвою «кейрецу». Дане явище не нове для японської економіки. Аж до кінця Другої світової війни багато найбільших корпорацій були об'єднані в гігантські фінансово-промислові групи, які називались

«дзайбацу», і складалися з холдингової компанії, що контролювала дочірні фірми. Більшість корпорацій перебували у сімейній власності. Їх акції після війни, коли дзайбацу впали, були розпродані через фондові біржі. Після війни були прийняті антимонопольні закони. Уряд дозволив створення картелів з метою обмеження виробництва та підтримки високих цін в періоди спаду ділової активності. Картелі використовуються також з метою скорочення експорту в тих випадках, коли іноземні держави встановлюють жорсткі імпорتنі квоти або мита. Хоча дзайбацу як такі більше не існують, виникли нові групи великих фірм, що спеціалізуються в різних галузях. При цьому вони взаємодіють між собою як на основі старих контактів, успадкованих ще з часів дзайбацу, так і на базі природних відносин купівлі-продажу і звичайних банківських і фінансових зв'язків. Найбільш відомі серед цих груп - «Міцубісі», «Міцуй» і «Сумітомо», учасники яких зайняті у спільних проектах.

Незважаючи на те, що економіка Японії заснована на приватному підприємстві, держава вдається до регулювання економічних процесів. Більше того вона має певну ресурсну базу - частка державної власності становить 46,2%. Даний обсяг ресурсної бази держави є достатнім для регулювання економіки в разі настання кризових явищ. У той же час надмірне регулювання з боку держави здатне посилити негативні ефекти сформованої раніше взаємодії держави, бюрократії та підприємництва.

Відомо, що в сучасних умовах глобалізація економіки призвела до стирання державних кордонів для господарської діяльності, набуття нею загальносвітових масштабів. Дані обставини привели до швидкої втрати японськими економічними інститутами ефективності, яка мала місце в кінці 80-х - початку 90 -х рр.. Глобальні масштаби функціонування японських корпорацій спостерігалися і раніше, але в останні роки виявилось відставання корпорацій від змін у світовій економіці. У нових умовах стала

очевидною необхідність перебудови всієї інституційної системи національного господарства і особливо перегляду ролі держави в управлінні економікою.

Другим критерієм аналізу суверенітету держави, відповідно до поданої методологією дослідження, виступає якість розвитку військової сфери. У 1945 р. японська армія відповідно до Потсдамської декларацією була роззброєна, а особовий склад демобілізований. 30 листопада того ж року були розпущені військове і військово-морське міністерства з усіма підлеглими їм органами. У статті 9 конституції Японії, прийнятої в 1947 р., говориться: «Щиро прагнучи до міжнародного миру, заснованого на справедливості і порядку, японський народ на вічні часи відмовляється від війни як суверенного права нації, а також від загрози або застосування збройної сили як засобу вирішення міжнародних суперечок. Для досягнення мети, зазначеної вище, ніколи надалі не створюватимуться сухопутні, морські і військово-повітряні сили, так само як і інші засоби війни. Право на ведення державою війни не визнається» [66].

Формально Японія не має Збройних сил. Однак з 1953 р. були створені «Сили самооборони». Незважаючи на те, що військові витрати законодавчо обмежені 1% ВВП, останнім часом Японія щорічно витрачає на утримання і розвиток «Сил самооборони» не менше, ніж Великобританія чи Німеччина. ВВП Японії настільки великий, що і законодавче обмеження на військові витрати не є перешкодою для створення потужної армії.

Сьогодні «Сили самооборони» Японії є потужним військовим утворенням. До того ж Японія, як відомо, володіє найвищим науково-технологічним потенціалом, і як наслідок має сильний ВПК. Можна відзначити, що Японія входить до числа небагатьох східноазійських країн (поряд з Індією, Пакистаном, Малайзією та Австралією), чиї Збройні сили комплектуються не за призовом, а за наймом [140].

Таким чином, можна констатувати достатній рівень розвитку військової сфери та потенційну можливість ефективного виконання державою підфункцій оборони країни. Що стосується частки Японії у світових військових витратах, за оцінками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем світу СІПРІ такий показник в 2009 році склав 3,3% [176]. Також відзначено, що Японія не має ядерної зброї, що свідчить про відсутність додаткового фактора, що гарантує більш високий рівень суверенітету держави.

Забезпечення суверенітету тієї чи іншої держави багато в чому залежить від якості виконання нею політичних підфункцій. Послідовна реалізація політичного курсу є однією з таких підфункцій. В даний час Японія проводить демократичний політичний курс, який є основою моделі політичної модернізації, яка була нав'язана США після Другої світової війни. Проте до цього країна тривалий час розвивалася на базі консервативного курсу характерного національній політичній культурі. Тому в Японії склався особливий тип політичної системи, де демократичні інститути мають особливості. Так, в Японії при владі тривалий час перебувала Ліберально-демократична партія, що дозволяло кваліфікувати партійну систему як систему з домінуючою політичною партій. Як зазначає російський вчений П. А. Калмичек, до початку ХХІ ст. відбулися зміни в структурі партійної системи Японії. Замість колишнього протистояння правого і лівого таборів в Японії, основними суперниками стають Ліберально-демократична і Демократична партії - дві консервативні сили, які сповідують одну ідеологію [56, с.22].

На сьогоднішній день Демократична партія займає більшість місць, як у Палаті представників, так і в Палаті радників, в результаті чого складова основи правлячої довгий час коаліції Ліберально-демократичної партії змушена була поступитися їй право формувати кабінет. 16 вересня 2009

голова партії Юкіо Хатояма сформував уряд Японії. Хоча Демократична партія володіє достатньою кількістю голосів для формування однопартійного кабінету, тим не менш, партія пішла на укладення коаліційної угоди зі значно більш дрібними партіями - Соціал-демократичною і Новою народною партією.

Реалізація Японією другою політичною підфункції держави - легітимації політичної влади, обумовлена типом культури властивим японському суспільству. Як відзначає українська дослідниця В. Костиріна: «Все японських життя підпорядковане процесу легітимації, щоб забезпечити усталеність и незаперечність існуючої влади. Ідеологією прищеплюється думка не тільки про унікальність, але й про перевагу японської владної системи над всіма іншими. Держава, суспільство, культура сприймаються більшістю японців, як природне явище, що володіє невідвратною силою. Японців примусили вважати цю силу добродійною» [68].

Очевидно, що в основі процесу легітимації влади в Японії лежать особливі механізми, зміст яких «не вписується» в західні уявлення про даний процесі. Тут ключове значення має тип ментальності народу. Для японців, як і інших східно-азіатських народів, властиві такі пріоритети: сім'я, робота, дисципліна, підпорядкування особистих інтересів колективним, віра в ієрархію, бажання уникнути конфронтації, важливість консенсусу, занепокоєння про «збереження особи», домінування держави над суспільством. Зміна основних світоглядних установок та привнесення нових цінностей в простір японського суспільства, в першу чергу західного зразка, здатне стати джерелом дестабілізації і порушення існуючого процесу легітимації влади. Таким чином, поки в японському суспільстві переважатимуть традиційні для неї цінності, держава зможе ефективно виконувати легітимацію політичної влади.

Наступний тип оцінок якості функціонування держави та рівня суверенітету безпосередньо пов'язаний зі станом правової сфери. Одним із значущих критеріїв виступає дієздатність представницького органу влади. Японський двопалатний Національний парламент став вищим органом державної влади після прийняття сучасної конституції в 1947 р. Нижня палата Національного парламенту - Палата представників має ряд переваг перед Палатою радників. Зокрема, вона має право першою розглядати законопроект про бюджет, підготовлений і представлений парламенту Кабінетом міністрів. Палата представників користується перевагою в таких питаннях як призначення нового Прем'єр-міністра та обговоренні міжнародних договорів. І, нарешті, нижня палата має право висловлювати Кабінету міністрів недовіру.

На практиці припинення роботи нижньої палати парламенту до закінчення визначеного Конституцією строку повноважень давно перетворилася на традицію для Японії. За всю післявоєнну історію тільки один раз (в 1976 р.) Палата представників функціонувала всю 4-літню каденцію. Часта змінюваність складу парламенту не приводила до серйозних криз, оскільки після чергових виборів в умовах партійної системи з домінуючою партією не відбувалося кардинальної зміни складу представницького органу.

Виконавча влада здійснюється урядом на чолі з Прем'єр-міністром, який обирається парламентом з числа його членів. Прем'єр-міністр призначає міністрів, при цьому більшість міністрів має бути обрана з числа членів парламенту. Кабінет міністрів відповідальний перед парламентом. За конституцією не менше 50% міністрів повинні бути членами парламенту. Фактично до складу кабінету дуже рідко включаються особи, які не є депутатами.

Відповідальність уряду перед парламентом, властива багатьом європейським демократіям. Така норма, на відміну від норми, яка передбачає подвійну відповідальність уряду (наприклад, в республіках змішаного типу), сприяє збалансованому взаємодії законодавчої і виконавчої гілок влади і не викликає гострих конфліктів між ними. У Японії є парламентською монархією, незважаючи на частий розпуск нижньої палати Національного парламенту, відсутні конфлікти між гілками влади.

В рамках правової сфери поряд з оцінкою дієздатності основних органів влади, необхідно вказати наскільки ефективно держава регулює поведінку суб'єктів політики і членів суспільства. Для отримання оцінки ефективності зазначеної підфункції було запропоновано використовувати дані деяких світових рейтингів. Зокрема, Індекс сприйняття корупції, для Японії в 2008 р. склав 7,3, що відповідало 18 місцю у світовому рейтингу. Такий показник свідчить, корупція присутня в японському суспільстві, однак не має особливої гостроти.

Отримати загальне уявлення про рівень злочинності в Японії, можна шляхом використання окремих індикаторів, що становлять комплексний індекс миролюбства. Так, в 2009 р. і 2010 р. кількість вбивств на 100 тис. чол. і рівень насильницьких злочинів в Японії оцінені в 1 бал за п'ятибальною шкалою, де 5 балів відповідає максимальному рівню. Кількість ув'язнених також оцінений в 1 бал за аналогічний період.

У Японії соціальні функції держави, що реалізуються через соціальну політику, мають особливі риси. Тут соціальна політика сприяє зміцненню та підвищенню добробуту, передусім, колективу, а не окремого його члена, як в США, або всього населення, як в Швеції. Модель соціальної політики Японії за своїм спрямуванням є корпоративістських.

Що стосується соціального розшарування, в японському суспільстві воно не є яскраво вираженим. Коефіцієнт Джині коливається в межах 25. При цьому в даний час сформувався значний середній клас, становленню якого передували ряд державних заходів. Зокрема, в післявоєнний період у Японії було проведено перерозподіл земельних угідь і багатств, введено податок на багатство, а також здійснені протекціоністські заходи відносно дрібнотоварного сільського господарства і заходи заохочення розвитку малих підприємств. Особливість соціальних відносин в Японії полягає в тому, що там практично відсутній шар великих власників. Поряд з цим широке поширення отримав шар професійної бюрократії, яка проводить у виконання намічену економічну і соціальну політику. Широкомасштабні інвестиції в соціальній сфері, що забезпечуються за рахунок підтримки витрат на оборону на мінімальному рівні, дозволили Японії досягти значного прогресу в розвитку людського капіталу.

Урядова стратегія соціально-економічного розвитку Японії поступово наближається до концепції рівноважного і сталого економічного розвитку. Однак це є одним з факторів, що гальмує процес успішного реформування, тому що широкі соціальні гарантії, запроваджені при інших економічних умовах, на сьогоднішній момент стали занадто важким навантаженням для економіки, а їх скасування могло б викликати дестабілізацію соціальної атмосфери. До того ж потрібно враховувати ще один аспект в житті сучасного суспільства. Нині роль будь-якої урядової стратегії соціально-економічного розвитку країни об'єктивно знижується. В умовах глобалізації світової економіки і виходу багатьох національних економічних агентів на міжнародний рівень, а також зростаючого впливу транснаціональних корпорацій (ТНК) держава не може зберігати колишній контроль за багатьма напрямками соціально-економічного розвитку країни.

Очевидно, що соціальна сфера Японії не позбавлена кризових явищ, виникнення яких провокується накопиченням ряду проблем в економіці. Заборгованість уряду продовжує зростати, у той час як стає все складніше підтримувати той високий рівень соціальної захищеності, який має місце дотепер. У цілому соціальна сфера Японії не рясніє конфліктами, що підтверджується індикатором «рівень внутрішніх організованих конфліктів» розрахованого в 2009 р. і 2010 р. для світового рейтингу Глобальний індекс миролюбства. Рівень внутрішніх конфліктів в японському суспільстві низький, він оцінений в 1 бал за п'ятибальною шкалою.

Суверенітет Японії підкріплюється ефективною управлінською діяльністю правлячих політичних еліт. За типом організації політичні еліти Японії можуть бути охарактеризовані як консенсусно інтегровані. У більшості азіатських країн після Другої світової війни серед правлячих політичних еліт існував консенсус щодо основних питань: як правити країною, що таке нація, яку модель для розвитку вибрати. Політична еліта Японії згуртована, але при цьому політика правлячої партії не була репресивною.

Особливості японської політичної еліти розкриває Е. Зільберман у статті «Міф про вестернізацію Японії». «Сьогоднішня еліта є прямою спадкоємицею правлячого класу старої Японії та олігархії епохи Мейдзі (період після реставрації імператорської влади в 1868р.). У результаті повільного свого розширення, вона включила в себе верхи бюрократії, представників військових, ділових і політичних кіл. Сучасна бюрократія, будучи найстаршою з трьох основних груп еліти, мабуть, краще за інших зберегла традиційні японські цінності. Японський чиновник в якомусь відношенні споріднений старокитайському мандарину. У своїй діяльності він керується конфуціанським етичним вченням про природу влади, про благовоління батьківською відповідальності. Вища бюрократія дещо

втратила навколишній їй перш ореол майже релігійного вшанування, і нинішні чиновники не вважають себе більше слугами імператора »[49].

Далі продовжує Е. Зільберман, «... наївним було б вважати, ніби правляча еліта й справді утворює гармонійну єдність, що вінчає собою лінію ієрархію сім'ї-держави. Насправді вона недосконала, як будь-яке людське об'єднання, і в надрах їй відбувається безперервна боротьба за владу, положення і престиж. Існуючі опозиції рідко приймають явний характер, між сторонами, що змагаються ведеться тонка і заплутана гра, але, тим не менш, конкуренція приймає вельми запеклі форми. Однак варто виникнути будь-якій зовнішній загрози інтересам еліти або країни в цілому, боротьба за владу моментально припиняється і швидко виробляється стратегія спільних дій з ліквідації загрози »[49].

Посиленню суверенітету держави сприяє наявність у неї значних територіальних і демографічних ресурсів. Площа Японії становить близько 377,9 тис. км²(2006), що можна порівняти за обсягом з територією Німеччини або Італії. Однак така територія виявляється скромною, при обліку чисельності населення Японії. У 2009 р. в Японії налічувалося близько 127,47 млн. чол.

Поряд з США і Японією до держав, локалізуються в «ядрі» світосистеми відносять держави ЄС. Як одиниці аналізу з даної категорії країн була обрана Німеччина - одна з найбільш розвинених держав ЄС. Слід зазначити, що у випадку аналізу держав «ядра» немає необхідності детально розглядати вплив «надсистеми» на них, в силу того, що вони самі їй і утворюють. Всі країни «ядра» світосистеми є як світовими лідерами, так і регіональними лідерами, тісно співпрацюють у різних сферах.

Німеччина є членом ООН, при цьому виступає за реформування Ради Безпеки з метою її розширення за рахунок своєї присутності, а також участі

Бразилії, Індії та Японії. Основною метою виступає підвищення показників та поліпшення способу роботи РБ ООН в сенсі більшої транспарантності. Також Німеччина займає активні позиції в таких організаціях як НАТО, ОБСЄ, МВФ та ін. Що стосується формування політики оборони і безпеки в Європі, воно здійснюється під значним впливом США. Німецька позиція на політику безпеки не відрізняється крайньою радикальністю. Німеччина не намагається формувати політику оборони та безпеки Європи всупереч американському впливу, перш за все, в силу політичної та економічної невідповідності такого курсу.

Більш того при А. Меркель, як найважливіші завдання зовнішньої політики і політики безпеки були виділені: зміцнення НАТО і його адаптація до нових викликів міжнародної безпеки, посилення військового компоненту Євросоюзу, перш за все в якості європейської опори НАТО, більш активну участь частин бундесверу в миротворчих і військових операціях НАТО, ЄС і ООН, а також посилення ООН як основного інституту забезпечення міжнародної безпеки [113].

Високий рівень економічного розвитку Німеччини свідчить не тільки про ефективність функціонування держави, але і служить фактором зміцнення суверенітету. У 2010 р. ВВП Німеччини склав \$ 2,9 трлн., що в перерахунку на душу населення дорівнює \$ 35,9 тис. Досягненню високих економічних показників сприяє гібридна економічна лінія, що включає елементи ринку і державного управління.

Німецька економіка організована за принципом «соціальної ринкової економіки». Її основним елементом є поєднання принципів свободи на ринку і соціального балансу. Дана економічна модель була розроблена для відновлення ФРН після Другої світової війни в якості альтернативи державному регулюванню економіки. Її політична реалізація в 1947-1949 рр.. пов'язана з іменами Л. Ерхарда і А. Мюллер-Армака.

Модель соціальної ринкової економіки передбачає в певних межах вільні дії ринкових сил, однак при цьому не допускаються антисоціальні витрати ринкових відносин. Пропозиція товарів зростає і диференціюється, постачальники мають мотивацію до інновацій, доходи і прибуток розподіляються відповідно до індивідуальних досягнень. Одночасно не допускається надмірна концентрація ринку і забезпечується участь працівників у прийнятті основних економічних рішень і тим самим їх причетність до здобутків суспільства. При цьому завдання держави та політиків полягає у створенні рамкових умов для функціонування конкуренції та гармонізації різних інтересів.

Так йде справа в теорії, однак практично держава в економіці відіграє більш значущу роль, яка в свою чергу підтверджується значною часткою державної власності - 55,1%. Г. Г. Михайлов зазначає, що для Німеччини в усі часи її розвитку завжди була характерна незрівнянно велика роль держави в економіці, ніж в США або Великобританії. Модель соціального ринкового господарства являє собою компроміс між економічним зростанням і рівномірним розподілом багатства. Якщо етичні принципи даної моделі базуються на протестантство, то соціальні принципи запозичені, безсумнівно, у католицизму. У центр системи поставлена підприємницька діяльність держави, що забезпечує більш-менш рівний розподіл соціальних благ усім членам суспільства. Іншою особливістю макроекономічного шляху розвитку Німеччини є так званий «рейнський капіталізм», що характеризується значною роллю банків в економіці країни. Банки є в Німеччині досить великими акціонерами промислових компаній і компаній сфери послуг, тому не випадково активне втручання банків у процес прийняття бізнес-рішень. Таким чином, позиції банків в економіці Німеччини з урахуванням їх реального впливу на бізнес виявляються набагато сильнішими, ніж в економіці інших провідних країн світу [83].

Другий критерій оцінки рівня забезпеченості державного суверенітету безпосередньо пов'язаний з якістю виконання державою функції оборони країни. Про ефективність даної функції можна судити за ступенем боєздатності армії та рівня розвитку ВПК.

Збройні сили Німеччини називаються Бундесвер, вони були створені через десять років після закінчення Другої світової війни 7 червня 1955. В даний час Бундесвер складається зі збройних сил і цивільного управління. Главою бундесверу є федеральний міністр оборони, який є головнокомандувачем в мирний час. У разі настання необхідності оборонних дій командування переходить канцлерові Німеччини.

Згідно з Конституцією ФРН не має права приймати участі в загарбницьких війнах. Це обмеження є предметом суперечок. Її збройні сили стоять на захисті суверенітету і цілісності Німеччини та країн НАТО. Лише з недавнього часу Бундесвер бере участь в різних заходах, спрямованих на підтримку миру. Для кожного конкретного заходу потрібна згода Бундестагу, яка до цих пір давалася тільки з тимчасовими обмеженнями. При цьому дозволяється застосування зброї тільки для самозахисту. Всі спроби різних партій домогтися від Конституційного суду перегляду цього питання поки відкидалися.

У той же час Німеччина є однією з найактивніших країн НАТО, що забезпечують військово-політичний альянс під час усіх миротворчих операцій (Афганістан, Сербія, Македонія, Косово) значною часткою особового складу. Німецькі війська також входили до складу багатонаціональних сил ООН у Центральній і Західній Африці. З 2000 р. закордонні операції бундесверу щорічно обходяться бюджету країни приблизно в 1,5 млрд. євро. Її сухопутна армія вже зараз є найбільшою і найсильнішою серед усіх європейських членів НАТО. За даними СІПРІ

частка військових витрат ФРН в 2009 р. склала 3% від світових витрат, що відповідає 7 місцем у першій десятці країн.

Ефективність держави і рівень суверенітету визначаються не тільки економічними і військовими показниками, але і якістю політичної системи. Політичний курс Німеччини є демократичним. Сучасна політична система ФРН представляє собою другу за рахунком демократичну систему в німецькій історії. Батьки-засновники ФРН, при виробленні нової конституції врахували уроки краху першого демократії, Веймарської республіки, і націонал-соціалістичної диктатури. Нова демократична система закріпилася в 1949 р. лише в західній частині, розділеної на дві держави Німеччини. Однак в Основному законі, який спочатку передбачався як тимчасова конституція, зберігалася мета возз'єднання Німеччини «в умовах самовизначення». Після більш ніж 40 років розкол країни був подоланий, Основний закон в 1990 р. став конституцією об'єднаної Німеччини. Розвиток сучасної демократичної політичної системи Німеччини виявився успішним.

Механізмом легітимації політичної влади в Німеччині є унікальна у своєму роді партійна система. Зазвичай таку партійну систему Німеччини визначають як 2,5 - партійну. В результаті функціонування такої системи, жодна з частин, створюваного уряду не сильна настільки, щоб здійснити самостійно непопулярні заходи без опори на широкий консенсус. Крім цього, в Німеччині суб'єкти федерації мають важелі впливу на федеральну владу: прем'єр-міністри земель Німеччини мають повноваження накладати вето на плани виконавчої влади або нижньої палати парламенту. Багато в чому через застосування такого вето канцлер Г. Шредер розпустив парламент, в якому більшість належала його партії, так як баланс влади серед глав земельних урядів змістився не в його користь після того, як його партія прогнала важливі регіональні вибори.

Подібні кризи легітимності є рідкісним явищем у Німеччині. Хоча в 2010 р., коли Федеральний президент Х. Келер покинув свою посаду, ЗМІ заявляли про політичну кризу в ФРН. За всю післявоєнну історію не було подібного прецеденту. Причиною відставки стала негативна реакція на репліку президента з приводу участі бундесверу у військових акціях міжнародних миротворчих сил в Афганістані. Дослівно було сказано: «Суспільство поступово приходять до розуміння того, що така країна, як Німеччина, з її орієнтацією на зовнішню торгівлю і її залежністю від зовнішньої торгівлі повинна знати, що в разі сумнівів, надзвичайної ситуації необхідними є і військові операції для того, щоб забезпечити наші інтереси» [51].

Таким чином, у Німеччині без широкої підтримки реформ неможливо їх здійснення. Легітимації політичної влади чимало сприяють проведення правлячими елітами ефективної соціальної політики. У Німеччині реалізується т.зв. рейнська модель соціальної політики. Дана модель передбачає убудованість ринку в структуру соціальної політики. Вона також надає особливого значення врівноважування тих тенденцій капіталізму, які ведуть до монополізації і масової нерівності.

«Вироблене державою згладжування різниці у прибутках, - пише Козловські, - в рейнській моделі капіталізму передбачається, наприклад, що держава гарантує всім можливість здобуття вищої освіти. Слід зазначити, що Німеччина, Австрія та Швейцарія знаходяться серед небагатьох країн у світі, в яких студенти не повинні платити за вищу освіту» [62, с.11].

Згладжування різниці у прибутках громадян характерно всім європейським країнам, але різною мірою. У Швеції, наприклад, соціальне розшарування значно менше ніж у Франції. Місце Німеччині за рівнем соціальної нерівності в спектрі країн Західної Європи буде розташовано

ближче до середини. Так, Індекс Джині в Німеччині дорівнює 28,3; У Швеції - 25, у Франції - 32,7.

Поряд з помірною соціальною нерівністю в Німеччині сформований середній клас, хоча є дані про його скорочення. Німецький інститут економічних досліджень (DIW) опублікував результати дослідження розподілу прибутків: середній клас у Німеччині скоротився з 62% в 2000 р. до лише 54% в 2006 р. DIW зараховує до «середній класу» людей, які мають у своєму розпорядженні від 70 % до 150% від середньої заробітної плати після сплати податків. Для однієї людини, це означає - від € 1070 до € 2350 на місяць [162].

З виконанням другої соціальної підфункції - дозволом соціальних конфліктів держава справляється досить ефективно. У проекті Глобальний індекс миролюбності рівнем внутрішніх конфліктів в Німеччині присвоєно мінімальний бал - 1. Однак, слід зазначити, що соціальні конфлікти мають прояви в ФРН, зокрема мова йде про мігрантів-мусульман. У 2010 р. ця проблема стала однією з центральних тем суспільної дискусії в Німеччині. Ще більшу актуалізацію проблема мігрантів отримала після виходу книги колишнього члена правління Німецького федерального банку Т. Саррацина «Німеччина самоліквідується». Причину «самоліквідації» він бачить у мігрантів-мусульман, адже багато з них, переконаний Саррацин, не бажають і не здатні інтегруватися в німецьке суспільство.

Наступний критерій оцінки якості функціонування держави - це ефективність виконання нею правових підфункцій. Що стосується дієздатності парламенту Німеччини, тут не виникає сумнівів. Оскільки парламентаризм становить основу сучасної політичної системи ФРН. Вся політична культура Німеччини характеризується глибоким проникненням принципів і норм парламентаризму в діяльність як державних органів влади, так і партій, структур громадянського суспільства, в соціальну і політичну

практику мас. Вкоріненість парламентського типу політичної культури, чітке виконання правових норм і законів дозволяє регулювати соціальні та політичні протиріччя, конфлікти на правовій демократичній основі.

Щодо конфліктів між гілками влади, в Німеччині на цей час їх не існує. У новій парламентській системі, розробленій у 1948 - 1949 рр. та закріплених у Конституції 1949 р., були збережені як інститут президентства, так і народно обрана законодавча влада - два найвпливовіші інститути Веймарської системи. Проте інститут президентства був позбавлений практично усіх політичних повноважень, а також свого колишнього права скликати всенародне голосування, президент практично став номінальною фігурою. Нижня законодавча палата (тепер названа Бундестаг) мала дуже обмежене право на припинення повноважень уряду та кабінету міністрів (канцлера та міністрів). Щоб уладнати проблему нестабільності виконавчої влади, Основний закон передбачає «конструктивний вотум недовіри». Практично це означає, що Бундестаг може усунути канцлера шляхом проголошення йому вотуму недовіри лише за умови, якщо спочатку визначиться з кандидатурою наступника. Згідно з Основним законом Бундестаг, який обирається безпосередньо суверенним народом, мав верховенство над двома іншими владами, виконавчою і судовою. Пам'ятаючи уроки Веймарської республіки, де голова уряду був відповідальним одночасно перед парламентом і президентом як главою держави, автори Конституції 1949 р. подбали про те, щоб виконавча гілка влади - канцлер і його кабінет - була політично відповідальною перед Бундестагом і обиралася його членами таємним голосуванням. Конституція ФРН 1949 р. заклала підвалини парламентського правління, що характеризується верховенством парламенту та наявністю основних принципів парламентаризму – формуванням уряду на підставі співвідношення сил у парламенті, політичною відповідальністю уряду перед

парламентом, переходом виконавчої влади від глави держави до уряду[36, с.10-11].

Навіть при верховенстві парламенту, законодавча і виконавча влада переплетені між собою: адже канцлер, який має величезну владу, обирається не «плебісцитом», тобто прямими народними виборами, а бундестагом. У випадку, якщо в бундестазі міняються місцями опозиційна і правляча коаліції, то й канцлер переобирається. В результаті таких обставин, практично малоймовірна ситуація міжпартійного протистояння виконавчої та законодавчої влади. Вона можлива, правда, лише як протистояння двох палат: бундестагу і бундесрату. Однак бундесрат, народжений виконавчою земельною владою, орієнтований не на «високу політику», а на якість законів і їх виконувальність. Тому всі суперечності між палатами досі залагоджувалися погоджувальною комісією палат.

Вплив законослухняності як риси правової культури Німеччини відбивається на таких критеріях ефективності правової системи як рівень сприйняття корупції та рівень злочинності. За даними організації Transparency International Індекс сприйняття корупції у 2008 р. склав 7.9, що відповідає 14 місцю в світовому рейтингу.

Другий критерій - рівень злочинності, відповідно до даних світового рейтингу Глобальний індекс миролюбності (2009 р.) оцінено наступним чином: індикатор кількість вбивств на 100 тис. осіб - 1 бал (низький), рівень насильницьких злочинів - 2 бал (нижче середнього). У 2010 р. оцінки даних індикаторів для Німеччини залишилися без змін.

Підтримання суверенності держав, ефективне виконання ними своїх функцій здійснюється шляхом управлінської діяльності політичних еліт. Звідси випливає, що ефективна діяльність політичних еліт сприяє зміцненню державності. Політична еліта Німеччини за своїм типом є консенсусноінтегрованою. Вона характеризується високим ступенем

«корпоративності» і системної узгодженістю, які повною мірою втілюють ціннісні основи нації. Високий ступінь корпоративності німецької політичної еліти викликає невдоволення американців, оскільки в ній вони бачать загрози демократії, заснованої на системі «стримувань і противаг».

Ймовірно, небезпека згуртованості політичних еліт перебільшена, адже мова йде не про авторитарному корпоративізм, що існував в керованих державою громадських організаціях, а про ліберальний його різновид, коли на основі принципової автономії спілок відбувається тісна взаємодія еліт на рівні інститутів держави та громадянського суспільства. Більше того, для сучасної політичної еліти Німеччини властиво відчуження від політичного екстремізму. Держава культивує норми і принципи толерантності в індивідуальній і суспільній свідомості в умовах ідеологічного та політичного плюралізму. Жорстке відмежування громадської думки та політичних еліт ФРН від екстремістських противників демократії виступає однією зі сторін вкорінення демократичних цінностей.

В якості потенційних факторів посилення суверенітету держави виступають його територіальні та демографічні ресурси. Площа території Німеччини становить 357 022 кв. км., що відповідає 5 місцю в Європі і 62 у світі. Населення Німеччини вважається найбільшим у Європі. У 2010 р. демографічний ресурс ФРН дорівнював 82282988 чол.

2.2. Особливості суверенітету держав «напівпериферії» світової системи, на прикладі Китаю, Бразилії, Росії

До країн «напівпериферії» відносяться держави, що мають значну вагу у світовій політиці та економіці, або претендують на роль світових лідерів. Рівень суверенітету таких держав нижче, ніж у держав «ядра». Очевидно, що в державах «напівпериферії» показники ефективності їх функціонування не є

максимальними, або є високими лише в деяких сферах. Така характеристика буде справедлива щодо Китаю. Так, Китай має величезні територіальні і демографічні ресурси в світі. Дана держава є найбільшою Азії, і третьою в світі, площа її території складає 9596961 кв. км. Як відомо, за кількістю населення Китай займає перше місце у світі: в 2010 р. вона дорівнювала 1330141295 чол.

Володіючи територіальними і демографічними ресурсами, будучи другою економікою у світі за підсумками 2010 р., КНР також виступає регіональним лідером. Проте в рамках взаємодії з країнами «ядра», Китай не грає провідної ролі. Зокрема, зовнішньополітичні зв'язки КНР з США наповнені суперечностями і складнощами, оскільки Вашингтон прагне коригувати зовнішню політику Китаю, а Пекін у свою чергу прагне реалізовувати принцип зовнішнього суверенітету. Китай виконує контрактні зобов'язання з Іраном і КНДР на постачання їм озброєнь і технологій, займає жорстку і недвозначну позицію з проблеми Тайваню. В американо-китайських відносинах центральною проблемою все ж є Тайвань. Мова йде не тільки про суверенітет КНР, але і про мир і стабільність в азіатсько-тихоокеанському регіоні в цілому. Окрему проблему між США і Китаєм становить комплекс питань енергетичної безпеки.

Більш того, присутність США в сфері інтересів Китаю створює ряд додаткових проблем. Наприклад, «Малаккська дилема», яка являє собою ситуацію, коли ключовий міжнародний пролив, через який проходить 70% імпортованої Китаєм нафти і 60% китайських експортних вантажів, де-факто перебуває під військовим «патронажем» Сполучених Штатів. Тим часом, як вважає директор НДІ ВМС НОА Китаю Цзян Чжіцзюнь, США можуть у будь-який момент «перекрити клапан» Китаю і в Тайванській протоці. Виходить, міркують китайці, США та їх союзники зберігають контроль практично над всією зовнішнім ланцюгом островів, що оточують Китай з

боку Тихого океану, - від Японських островів на півночі до Філіппін і Сінгапуру на півдні» [77].

Ще одним пунктом конкуренції США і Китаю виступає економіка. Ставши другою економікою світу (ВВП в 2010 р. - \$ 9,8 трлн., ВВП на душу населення - \$ 7 400), Китай продемонстрував ефективність своєї економічної моделі. У КНР діє змішана модель, для якої характерною є присутність як державних, так і недержавних галузей. Китайський економічний досвід є по суті унікальним. У жодній іншій країні немає економічної моделі, схожої на китайську, в якій би протягом такого тривалого історичного періоду присутній настільки потужний державний сектор. Частка державної власності в Китаї становить більше 80%. У ключових економічних областях держава відіграє безпосередню роль. Держсектор несе на собі безліч функцій, пов'язаних з діяльністю держави, таких як будівництво громадських інфраструктурних об'єктів, допомога в подоланні різного роду криз, врівноваження ринкових сил і т. д.

Роль держави в економічних відносинах було чітко позначена ще в епоху Хань (206 р. до н.е. - 220 р.) в трактаті «Яньтелунь» і дотримувалися на практиці в усі часи. Такого роду економічні функції держави не зустрічалися на Заході. Деякі пов'язують державний сектор економіки з плановою економікою часів Мао Цзедун, але це не є історичним підходом, Мао Цзедун просто довів до абсолюту історично існуючу роль держави [145].

Російський дослідник К. І. Микульський виділяє два основних компоненти еволюції китайської моделі. По-перше, перехід від екстенсивних до інтенсивних факторів виробництва. У стратегії модернізації робиться зміна акцентів: цілі забезпечення внутрішньої стабільності та зміцнення міжнародних позицій Китаю повинні досягатися вже не просто за рахунок високих темпів зростання, а за рахунок високих темпів на основі

якісних змін в китайській економіці. У цих цілях розпочато реформу державної промисловості і державних фінансів, структурні пріоритети все очевидніше зсуваються у бік наукоємного виробництва. По-друге, якісно новий підхід до використання зовнішніх факторів економічного зростання. Китай вже не просто відкриває свою економіку, як в перші два десятиліття реформ, а по суті стає на шлях її інтеграції в регіональну, азіатсько-тихоокеанську і світову економіку [80, с.235].

На здатність Китаю задіяти зовнішні чинники економічного зростання вказує і інший російський учений - Ж. Ш. Рамазанов. Він зазначає, що Китай, як і багато менш розвинених країн, що втягуються сьогодні в економічну глобалізацію, розглядає глобалізацію передусім як можливість отримати від розвинених країн додаткові імпульси до розвитку, можливість справедливо перерозподілити фінансові та інтелектуальні ресурси розвинених країн на користь країн, що розвиваються. При цьому питання про зворотний бік глобалізації - необхідності ділитися суверенітетом - залишається без адекватного рішення. Китай не встановив поки рамки, в яких він був би готовий делегувати частину національних повноважень міжнародним економічним інститутам, чого об'єктивно вимагають процеси інтернаціоналізації господарського життя на регіональному і глобальному рівнях [104].

Як помітно, Китай бере активну участь у глобалізації і готовий користуватися наданими нею «плюсами», але при цьому зовсім не збирається поступатися своїм державним суверенітетом. Входячи в нову фазу свого історичного існування, він хоче і може зберегти себе як самостійну цивілізацію.

Підтримці суверенітету Китаю сприяє зміцнення збройних сил і розвиток ВПК. Збройні сили Китаю складаються з Народно-визвольної армії Китаю, народної озброєної поліції Китаю та народного ополчення. Бюджет

Китайської Народно-визвольної армії в 2009 р. досяг \$ 70 млрд. Це другий за величиною військовий бюджет у світі (6,6% від світових військових витрат). За даними Стокгольмського міжнародного інституту мирних досліджень фактичні витрати Китаю на оборону в чотири рази вище офіційного військового бюджету. Неконтрольована урядом Китаю армія (контроль за НОА відноситься до компетенції Комуністичної партії Китаю) налічує понад 2 млн. солдатів, у тому числі близько 1,5 млн. - сухопутні сили, 400 тис. - ВВС і 250 тис. - ВМС. До цих цифр слід додати близько 10 млн. чоловік народної поліції, резервістів і міліції. У разі військової загрози КНР може мобілізувати близько 350 млн. чол.

В останні роки КНР активно займається модернізацією своїх збройних сил. Відбувається заміна застарілих озброєнь, при цьому особлива увага приділяється військово-морським силам і авіації. Основним джерелом постачання нових видів озброєння є Росія. Китайська армія методично розвиває свій стратегічний і ядерний потенціал. Кількість китайських ядерних зарядів точно невідомо і оцінюється в кількості від 200 до 400. Засобами їх доставки Китай також має, причому, на думку західних експертів, кількість ядерних зарядів і засобів їх доставки постійно зростає. Космічна програма КНР має також військову складову. Потужний військовий, в тому числі і ядерний, потенціал КНР служить, в першу чергу, для збереження територіальної цілісності держави та її суверенітету.

Наступним критерієм оцінки ефективності функціонування держави виступає якість політичної сфери. У КНР, на відміну від інших країн «ядра» і «напівпериферій», реалізується не демократичний, а консервативний політичний курс. Хоча державою і проголошується курс на побудову соціалістичної демократії, однак такий політичний курс має мало спільного із західною демократією. КНР проводить консервативний політичний курс,

що ґрунтується на колективізм, а не на індивідуалізм, що становить основу демократичного політичного курсу.

Дана обставина не викликає сумнівів, оскільки діяльність основних політичних суб'єктів Китаю протікає в руслі конфуціанської політичної культури, основною домінантою якої є колективістська складова. Характеризуючи політичну систему Китаю, В. Овчинников [88] пише, що країнам з конфуціанськими традиціями чужа конфронтаційна модель маятника, яка служить основою двопартійної системи. Чергуванню при владі переможців і переможених в Азії воліють пошуку спільної згоди через компроміси.

У сфері вивчення сумісності конфуціанства і західної демократії чільне місце займає школа китайських традиціоналістів. Її представники шукають можливості з'єднання принципів двох концепцій. Так, видатний представник даної школи, китайський соціолог, ректор Китайського університету в Гонконзі, професор Цзінь Яоцзі, вважає, що китайська політична культура цілком сумісна з такими інститутами західної демократії, як загальні вибори і політична участь, оскільки для традиційного конфуціанства форма правління байдужа. Значно важливіше його морально-етична сутність. Однак, на думку китайського аналітика, неприйнятними для конфуціанства є лібералізм і індивідуалізм, властиві, насамперед, англо-американським демократіям [12, с. 46].

Механізми легітимації політичної влади в Китаї відрізняються від західних. При цьому легітимність влади на різних етапах існування КНР, починаючи з 1949 р. мала різні джерела. Я. Бергер пише, що «легітимність правління старшого покоління комуністичних вождів в очах народу обумовлювалася їх героїчним революційним минулим і обіцянками в найкоротші терміни побудувати краще майбутнє. У нинішніх керівників немає ні того, ні іншого. Нинішні комуністичні лідери, починаючи з Ден

Сяопіна, відсторонили утопічні проекти і цілі, вимірюючи свої досягнення виключно прагматичними критеріями. Вони повинні підтверджувати своє право на владу, повсякденно вирішуючи насущні проблеми, що миттєво верифікується» [13].

Змінювалися не тільки джерела легітимності влади, а й Конституція Китаю. Існуюча Конституція Китаю була прийнята і введена в дію 4 грудня 1982 р. на 5-ої сесії Всекитайських зборів народних представників 5-го скликання. Чинна Конституція успадкувала основні принципи першої Конституції 1954 р., при цьому особливу увагу в ній приділено узагальненню досвіду розвитку соціалізму в Китаї та засвоєного світового досвіду. Конституція враховує реальну ситуацію і виходить з перспектив розвитку країни. Дана обставина дозволяє стверджувати, що Конституція враховує китайську специфіку, що відповідає вимогам політичного, економічного і культурного розвитку країни в новий період соціалістичної модернізації. У 1988, 1993, 1999 і 2004 рр.. приймалися поправки до Конституції, вносилися зміни та доповнення в деякі її положення. У переглянутої Конституції в 2004 р. додані положення про стимулювання гармонійного розвитку будівництва матеріальної, політичної та духовної культури, створенні та удосконаленні режиму соцзабезпечення, захисту приватного майна, повазі і гарантії прав людини та ін.

На сучасному етапі політичного розвитку ефективність політичної системи Китаю забезпечується шляхом т.зв. півторопартійної системи. У Китаї така модифікація партійної системи реалізується через інститут багатопартійного співробітництва під керівництвом Комуністичної партії Китаю. Це означає, що єдиною правлячою партією в КНР є Комуністична партія Китаю, при передумові визнання керівної ролі КПК вісім демократичних партій мають статус партій-співучасниць у політичному житті країни, у співпраці з КПК ці партії беруть участь в управлінні країною.

Лідери КПК, вловлюючи динаміку політичних процесів, пристосовували ідеологію правлячої партії під нові реалії. Необхідність реформ стала очевидною після подій на площі Тяньаньмень, тоді для відновлення похитнулася легітимність партії Ден Сяопін приступив до створення «Нового Китаю», «соціалізму з китайською специфікою». Пізніше мав місце ще один перегляд ідеологічних позицій КПК. Цзян Цземінь передбачаючи небажану для партії перспективу, зробив частиною партійної програми свою теорію «трьох представництв», прирівняв інтелігенцію в політичних правах з робітниками і селянами і відкриває дорогу до партії приватним підприємцям.

Політична гнучкість лідерів КПК досі дозволяла враховувати соціально-політичні зміни і підтримувати легітимність правлячої політичної партії. Незважаючи на те, що в Китаї відсутня демократія західного зразка, а сам політичний режим відрізняється жорсткістю, китайська політична система продовжує залишатися досить ефективною.

Особливості політичної системи Китаю, специфіка процесів легітимації влади обумовлені якостями правової системи. Що стосується дієздатності парламенту як показника ефективності виконання державою правових функцій, Всекитайські збори народних представників (ВЗНП) є основним політичним інститутом Китаю, що забезпечує функціонування державної влади. Всі державні адміністративні органи, судові органи та органи прокуратури формуються місцевими Зборами народних представників, відповідальні перед ними і їм підконтрольні. Виходить, що недієздатність парламенту Китаю могла б призвести до системної політичної кризи, однак такі явища в сучасному Китаї не траплялися.

Відповідно до представленої методології, ефективність правового регулювання відносин суб'єктів політики відображає наявність / відсутність конфлікту між гілками влади. Щодо Китаю слід сказати, що тут

використання концепції поділу влади не передбачається. У КНР застосовується інший підхід: вважається, що органами державної влади є тільки представницькі органи (місцеві СНП і ВЗНП), яким знизу доверху належить повнота державної влади (організаційно-правова концепція єдності державної влади).

Єдина державна влада в Китаї здійснюється ВЗНП, а сформована ним система «один уряд, дві палати» перед ним же і несе відповідальність. Різні державні органи виконують різну роботу, несуть різні функції, і під керівництвом КПК всі вони втілюють в життя політичний курс партії та конституційного права в рамках своєї компетенції. Таким чином, західна ідея «поділу влади» не має в Китаї місця.

Два інших критерії ефективності правових підфункцій держави - рівень корупції та рівень злочинності в Китаї, мають неоднозначні оцінки. Корупція в Китаї - одна з найбільш актуальних проблем. Незважаючи на жорстке переслідування за даний злочин, ефективність боротьби з нею не така висока. Індекс сприйняття корупції в Китаї в 2008 р., був оцінений в 3,6 балів, що відповідає 72 місцю в світовому рейтингу.

Показники рівня злочинності в суспільстві виглядають більш втішно. У 2009 р. і 2010 р. показник кількості вбивств на 100 тис. чол. був оцінений в 1 бал, що відображає низький рівень вбивств. Рівень насильницьких злочинів в Китаї в зазначені роки був нижче середнього - 2 бали з 5.

Стан соціальної сфери, а саме якість соціальної захищеності і рівень конфліктності соціального середовища, залишаються найбільш проблемними для Китаю. Незважаючи на перерозподіл прибутків, за минулі роки в Китаї збільшився розрив між містом і селом, між приморськими районами і внутрішніми, між новими власниками і робітниками. Однак сталося це не за рахунок збільшення числа бідних, а за рахунок

нерівномірного зростання добробуту. Тенденція до економічного зростання в містах повторюється і в сільській місцевості, хоча і з затримкою в кілька років і дещо більш низькими темпами. При цьому в Китаї зберігається високий ступінь соціального розшарування - 41,5.

Середній клас не охоплює більшість китайського суспільства. У газеті «Бейцзін ваньбао» (Вечірній Пекін) повідомляється, що нинішній масштаб середнього класу в Китаї становить близько 23% від загальної чисельності населення. У газеті також підкреслено, що у зв'язку із збільшеною соціальною стратифікацією, структурні зміни соціальних верств китайського суспільства виявляють деяку невизначеність і складність.

Ці останні результати наукових досліджень були отримані інститутом соціології Китайської академії суспільних наук в ході засідання цільової групи на тему «Дослідження змін у соціальній структурі сучасного Китаю» [120].

У Китаї, поряд зі значним рівнем соціальної нерівності, гостро стоїть низка соціальних проблем, що мають конфліктний потенціал. По-перше, загострюються протиріччя, пов'язані з втратою селянами земель. До теперішнього часу колишні сільгоспугіддя, що належали близько 40 млн. селян, використовуються в інших цілях, а розмір компенсацій виявився низьким. По-друге, проблема працевлаштування залишається серйозною. Число незайнятого міського населення щорічно збільшується на 24 млн. чоловік, проте Китай в змозі створювати максимум 9 млн. робочих місць на рік. По-третє, ліквідація бідності залишається важливим завданням, що стоїть перед китайським урядом. За 25 років проведення політики реформ бідне населення в країні скоротилося з 250 млн. до 29 млн. чоловік, проте межа бідності для китайських селян становить лише 625 юанів на рік, що нижче встановленого ООН рівня - 900 юанів (близько 110 дол. США) [103].

Ряд зазначених проблем існує в Китаї, але вони не є настільки гострими, щоб підірвати ситуацію в Китаї та систему соціально-політичних відносин. За даними Глобального індексу миролюбності, рівень внутрішніх конфліктів в Китаї в 2009 р. і 2010 р. оцінюється як середній (3 бали з 5).

Політичні еліти КНР є фактором політичним процесів, якість їхньої діяльності відбивається на ефективності функціонування держави. За типом організації сучасні політичні еліти Китаю є ідеологічно інтегрованими. Хоча з 2003 р. чітко позначилися два вектора інтересів політичної еліти. З зазначеного періоду китайська політична еліта стала управляти країною з двох центрів влади - партійно-державного на чолі з новим лідером Ху Цзіньтао та військового на чолі зі старим лідером Цзян Цземінем. У цей період виникла очевидна загроза розмивання відповідальності влади, що веде до неможливості оперативного прийняття рішень. Новий лідер отримав значний обсяг формальної влади, проте ще не встиг сформувати навколо себе лояльне політичне оточення, готове підтримати його політичні рішення. Старий керівник зберігав лише частину колишніх повноважень, проте у нього залишилася можливість впливати на політичні рішення через своїх прихильників у партійно-державній верхівці. Обидва центри влади розгорнули приховане суперництво за утримання в своїх руках максимально можливого обсягу неформального впливу на політичні рішення.

Сьогодні на владу в Китаї претендують дві різні «групи інтересів». Інтерес однією з них пов'язаний розвитком приморських провінцій, це найбільш економічно розвинені території. Друга група інтересів, в даний час вона представлена керівництвом КНР (Ху Цзіньтао і Вень Цзябао) відстоює інтереси народних мас і відсталих провінцій. Перемога групи інтересів приморських провінцій можлива подальшим відчуженням мас від влади, на що вказує нинішнє керівництво. Однак, з іншого боку, надмірне посилення групи інтересів народних мас і відсталих провінцій здатне привести до

небезпечного гальмування зростання в найбільш розвинених і багатих частинах країни, що загрожує позбавлення влади джерел матеріальної підтримки для «слабких груп».

Крім територіальної орієнтації груп інтересів, критерієм до типологізації китайських політичних еліт виступає їх підхід до реформування політичної системи. У китайському політикумі помітні три групи політичних еліт. До першої групи належать представники «приморських провінцій», вони є прихильниками ідей «потрійного представництва». Ця група займає ключові позиції в організаційному відділі ЦК КПК і партійної комісії з перевірки дисципліни. Вони вважають, що історично склалося монопольне керівне становище КПК стало основою єдності країни і міжетнічного згуртування, для підтримки яких потрібна потужна політична сила.

Група інтересів «відсталих провінцій» включає в себе «прихильників утвердження авторитету конституції країни». Вони виступають за практичне втілення гасла управління державою на основі закону і засуджують спроби правити країною на основі особистої влади. До даної політичної еліти приєднуються ті політики, які вважають себе скривдженими за часів правління Цзян Цземіня.

І, нарешті, третю групу утворюють «прихильники створення держави відродженого суспільства нової демократії». Цю групу політичних еліт називають також «новими прихильниками трьох народних принципів Сунь Ятсена». Вони виступають за повернення до політики КПК, що здійснювалася після революції 1949 р., підтримують створення в Китаї правової держави. Основу цієї групи складають представники демократичних партій, інтелігенції, релігійних кіл.

Найімовірніше, фрагментація політичних еліт в Китаї не здатна дестабілізувати політичну ситуацію. Оскільки навіть при не зівпаданні інтересів основних груп політичних еліт, гостра конфронтація не відбудеться. У цьому випадку стабілізуючий вплив здатний надати укорінений в Китаї тип політичної культури, який передбачає вирішення політичних проблем на основі компромісів.

Поряд з Китаєм до держав «напівпериферій» відноситься Бразилія, яка є регіональним лідером в Південній Америці не тільки за показниками соціально-економічного розвитку, а й за наявністю у неї територіальних і демографічних ресурсів. Територія Бразилії складає 8,5 млн. кв. км., що відповідає 5 місцю в світі. За кількістю населення Бразилія також займає 5 місце в світі, в 2010 р. воно дорівнювало 201,1 млн. чол.

Спрямованість зовнішньоекономічної політики Бразилії в останні роки не змінилася. Вона як і раніше залишається орієнтованою на переважний розвиток торгівельно-економічних зв'язків з США, ЄС, Японією, Китаєм, а також стимулювання процесів регіональної економічної інтеграції в рамках МЕРКОСУР. Що стосується країн Південної Америки Бразилія продовжувала проводити політику зміцнення свого впливу в регіоні. У той же час, країни регіону висловлювали свою зацікавленість у розвитку економічних відносин з Бразилією, в тому числі в якості альтернативи гегемонії США.

З середини 2000-х рр.. Бразилія є ініціатором розширення співробітництва Латинської Америки з державами Африки, Азії та арабського Сходу. Вона першою з латиноамериканських країн встановила відносини Стратегічної асоціації з ЄС і надала контактам з його лідерами характер регулярних консультацій на вищому рівні з найважливіших міжнародних питань (третій саміт Бразилія - Євросоюз пройшов у жовтні 2009 р. у Стокгольмі). Особливе місце в глобальній стратегії уряду Лули

зайняло участь в групі БРІК. Чергова зустріч лідерів чотирьох країн (15-16 квітня 2010 р., Бразилія) є підтвердженням рішучості бразильської сторони підвищувати свій міжнародний суттєвий вплив, у тому числі і за допомогою всебічного взаємодії з іншими висхідними країнами-гігантами. Все це відчутно змінює розклад сил в Західній півкулі, звужуючи геополітичні можливості Вашингтона, і позначається на процесі формування нового світового порядку. Очевидно, що для Бразилії вплив фактора «надсистеми» слабшає (мається на увазі відсутність конфронтації і тиску з боку країн «ядра»), що відповідно впливає на зміцнення її державного суверенітету.

Рівень економічного розвитку Бразилії на сучасному етапі є досить високим. ВВП Бразилії в 2010 р. склав \$ 2,1 трлн. У розрахунку на душу населення ВВП склав \$ 10,9 тис. Досягненню високих показників сприяла гібридна економічна лінія, що поєднує елементи ринку і державного регулювання економічних процесів.

Та економічна модель, яка існує в даний час в Бразилії, є результатом власного розвитку. Бразилія шляхом проб і помилок вибрала власну стратегію соціально орієнтованого інноваційного розвитку, забезпечує модернізацію країни і її просування по демократичному шляху. Бразильський модернізаційний проект базується на використанні механізмів та інструментів ринкової економіки за активної участі держави в господарському житті, в тому числі в якості центру стратегічного планування і регулятора макроекономічних процесів. Безумовним пріоритетом є розвиток внутрішнього ринку і підвищенням купівельної спроможності більшості населення.

Як зазначає російський дослідник П. П. Яковлев, «економічний курс органічно доповнюється суверенною зовнішньою політикою і значними зусиллями з розширення діапазону зовнішньоекономічних зв'язків, зміцненням позицій національних товаровиробників на зовнішніх ринках.

Підключення Бразилії до глобального регулювання підвищує її міжнародний престиж і створює нові можливості для російсько-бразильської взаємодії на світовій арені» [155].

У Бразилії встановилася система змішаної економіки, заснованої на співіснуванні і конкуренції вітчизняних приватних фірм, міжнародних корпорацій та державних підприємств. Бразильські приватні фірми та підприємці панують у торгівлі, сільському господарстві і в тих галузях промисловості, де потрібні відносно невеликі капіталовкладення і технічні знання (паперова промисловість, випуск меблів, виготовлення напоїв та ін.). Для більш масштабного виробництва були залучені міжнародні корпорації. Такі корпорації панували в автомобільній промисловості, виробництві лікарських препаратів, пластмас і ін. Нафтова і нафтохімічна промисловість контролюються державою. На частку державних підприємств припадає майже 80% продажу в гірничодобувній промисловості і більше 65% - в металургійній. Роль держави велика також у деяких галузях сфери послуг. Наприклад, більше 60% комерційних банків, а також більшість комунальних підприємств перебувають в руках федерального уряду та урядів штатів.

Крім безпосереднього виробництва товарів і послуг, держава регулює діяльність приватних компаній і ціни на основні продукти харчування, готові вироби і послуги, зовнішню торгівлю (особливо імпорт), а також визначає обмінний курс бразильської валюти. Щоб зберегти конкурентоспроможність бразильського експорту за кордоном, цей курс піддається частим девальваціям. Податкові пільги та офіційно підтримуючі позики для окремих промислових галузей теж являють собою приховані механізми державного контролю.

Другий критерій оцінки рівня суверенітету виступає стан збройних сил держави та рівень розвитку ВПК. Збройні сили Бразилії відігравали активну політичну роль з того часу, як вони допомогли скинути імперію в 1889 р. 3

1930 до 1964 р. вони активно використовували свою стримуючу владу і часто втручалися в політичний процес. У 1964 р. армія повалила цивільного президента і керувала країною протягом двадцяти одного року.

До 90-тим рр.. ХХст. в Бразилії відбулися зміна цивільно-військового балансу, що призвело до перегляду військової доктрини. Вплив на даний процес зробили і зміни в міжнародній системі. Ще одним фактором впливу стала інтеграція між Бразилією та Аргентиною. Політична та економічна кризи 1995 р. також вплинули на сприйняття в країні поняття державної безпеки.

Починаючи з 1950-х рр., величина військових витрат Бразилії була однією з найнижчих у світі, а після падіння військової диктатури знизилася ще більше. У 1993 р. ця цифра становила 1,1% валового національного продукту. Ця тенденція відображає низький рівень зовнішньої загрози. Бразилія є найбільшою країною в Латинській Америці і її зовнішньополітичні відносини з усіма десятима країнами-сусідами носять безконфліктний характер. На даний момент не існує загрози внутрішньої безпеки Бразилії.

У той же час Бразилія в порівнянні з іншими країнами Латинської Америки має найбільш численні і добре обладнані збройні сили. Військовий бюджет Бразилії в 2009 р. склав \$ 23,972 млрд. Регулярні Збройні сили включають 302,9 тис. чол. На відміну від США і Китаю, Бразилія не має такого військового стримуючого фактора, як ядерна зброя.

Поряд з військовою складовою суверенітету держави, важливу роль у його зміцненні відіграє ефективне функціонування політичної системи. В основі політичного розвитку сучасної Бразилії лежить демократичний політичний курс. Реалізація даного курсу в Бразилії має свої особливості. Як зазначає російський дослідник А. В. Шестопап, «прихильникам теорії, а нині

- і реальної владної політики« соціальної демократії »доводиться мати справу зі складним вузлом політичних традицій, в якому патерналістська роль держави переплітається з «коронелізмом» (бразильським варіантом каудільїзма) і популізмом. Характерними рисами політичної історії Бразилії є тривале неприйняття пануючої елітою республіканського ладу і орієнтація її на конституційну монархію. Становими забобонами бразильського товариства протягом довгого часу блокувалися тенденції політичного лібералізму, і в першу чергу тенденції до розширення електорального участі [149].

Демократична якість політичної системи Бразилії є результатом визрівання демократії в умовах авторитарного суспільства, вона також пов'язана і з процесом утворення нових правлячих еліт, і з взаємозв'язком економіки і політики, коли ефективність демократичного режиму базується на його здатності вирішувати гострі, кризові соціально-економічні проблеми і забезпечувати загальнонаціональну згоду і розвиток. Процес становлення демократії в Бразилії не був позбавлений проблем і протиріч. Початок демократизації в Бразилії було відзначено конфліктними відносинами виконавчої та законодавчої влади, фрагментарністю партійної системи, переважанням в політичних відносинах клієнтелізму і корпоративізму.

Ступінь ефективності політичної системи Бразилії останніх років оцінюється багатьма експертами як висока. Зростання економічних показників, політична стабільність і зважена соціальна політика є досягненнями президента Бразилії Луїса Інасіу Лули да Сілви, який перебував при владі два президентські терміни (з 1 січня 2003 р. по 1 січня 2011 р.). В кінці другого президентського терміну політику Лули да Сілва підтримувало близько 80% бразильців. Високий рівень легітимності президента, справив значний вплив на результати президентських виборів у Бразилії в 2011 р. Перемогу у другому турі з результатом 56% здобула

кандидат від правлячої лівоцентристської Партії трудящих Ділма Руссеф. Вона стала першою жінкою-президентом в історії Бразилії. У період президентства Лули да Сілва, Ділма Руссеф займала пост глави адміністрації президента. В ході передвиборної кампанії вона виступала в якості наступника політичного курсу Лули да Сілва.

Демократичні зміни в політичній системі сприяли впорядкуванню відносин суб'єктів політики та закріпленню основних «правил гри» (реалізації правових норм у політичній практиці). Оцінка ефективності виконання державою правових підфункцій проводиться нами за такими критеріями як дієздатність представницького органу, наявність конфлікту між гілками влади, рівень корупції та злочинності в суспільстві.

Тривала історична традиція закріпила в Бразилії характерний і для інших латиноамериканських країн пріоритет виконавчої влади перед законодавчою, відтворений у феномені т. н. «Суперпрезидентської республіки». Специфікою бразильського президенціалізму є ще з часів «Старої Республіки» зв'язок його з регіоналістськими устремліннями штатів, а також міцна закоріненість у соціальній психології широких верств населення, з характерною для неї персоніфікацією влади, ототожненням її з образом харизматичного лідера.

У Бразилії виконавча влада належить президенту та очолюваному ним Кабінету міністрів. Президент самостійно призначає міністрів і звільняє їх від займаної посади, керує всією федеральною адміністрацією, підписує і оприлюднює закони, має право вето, видає акти, що мають силу закону.

Законодавчий орган Бразилії - двопалатний Національний конгрес, наділений двома групами повноважень. До першої групи належать повноваження, які Національний конгрес здійснює з наступною санкцією Президента республіки. Вони визначені в 14 пунктах ст. 48 Конституції

(система податків, збору та розподілу доходів, середньострокове планування і державні фінанси, межі, майно Союзу, чисельність Збройних сил, амністія та ін.).

Реалізуються ці повноваження в основному за допомогою закону. Друга група повноважень Національного конгресу - це його виняткові повноваження, визначені в 17 пунктах ст. 49 Конституції (остаточне рішення про міжнародні договори, серйозно обтяжують державу, дозвіл Президенту на певні дії, пов'язані із зовнішньою політикою й обороною, схвалення декрету про стан захисту або федерального втручання, скасування нормативних актів виконавчої влади, виходять за межі регламентарної влади або делегованого законодавства та ін.) Значна частина цих повноважень реалізується за допомогою індивідуальних актів [59].

Таким чином, історично сформований пріоритет виконавчої влади виключив в Бразилії прояви конфліктів між гілками влади. При цьому слід зазначити, що, незважаючи на більш вузьке коло повноважень, Національний конгрес вирішує ряд важливих завдань щодо забезпечення функціонування держави.

Ще однією правовою підфункції держави є регулювання поведінки суб'єктів політики і членів суспільства. Ефективність виконання даної підфункції залишається невисокою. Так, за даними міжнародної організації Transparency International, Індекс сприйняття корупції дорівнює 3,5 балів. Такий рівень корупції порівнюємо з аналогічним показником в Китаї. Отже, проблема корупції в Бразилії ще поки далека від свого вирішення.

Рівень злочинності бразильському суспільстві високий. У рейтингу Глобальний індекс миролюбності індикатор «кількість вбивств на 100 тис.» для Бразилії оцінено в 2009 р. і 2010 р. як максимальний - 5 балів за

п'ятибальною шкалою, а індикатор «рівень насильницьких злочинів» в ті ж роки оцінено в 4 бали .

Високий рівень злочинності корелює з тими проблемами, які накопичилися в соціальній сфері: бідність, високий ступінь соціального розшарування, і характерні багатьом латиноамериканським країнам. В. Уфімцев відзначає ряд особливостей соціально-економічної моделі латиноамериканських країн. «Латиноамериканська» модель - заснована на зовнішньоторговельному протекціонізмі та імпортозамінному зростанні. У рамках даної моделі держава відіграє істотну роль в інвестиційному процесі. Головний імпульс прискореного економічного зростання виходить саме від державних підприємств. Одночасно експансія державних підприємств стала основним інструментом вирішення соціальних проблем шляхом прискореного створення (часто економічно невиправданого) нових робочих місць. Ці підприємства захищаються від конкуренції за допомогою високих мит на імпорт. У той же час держава порівняно слабо залучена у виробництво традиційних суспільних благ: частка державних витрат на соціальну сферу (освіта та охорона здоров'я) ніколи не перевищували 7% ВВП. Не великі і розміри трансфертів, складаючи не набагато більше 4% ВВП. В результаті розподіл доходів в Бразилії відрізняється крайнім нерівністю [131].

Соціальна нерівність залишається найбільш гострою проблемою і на даному етапі розвитку Бразилії. Індекс Джині для Бразилії становить 55 - цей показник свідчить у високому рівні соціального розшарування. У той же час за даними Фонду Ж. Варгаса за час президентства Лули середній клас зріс до 52% [20, с.25]. Швидше за все, зазначені цифри не відповідають дійсності, а реальна частка середнього класу в суспільстві не перевищує 30%.

Незважаючи на завищену оцінку середнього класу, колишньому президенту все ж вдалося вирішити низку нагальних соціальних проблем

Бразилії. Російський вчений Л. С. Окунева, відзначає досягнення президента Лули да Сільви в рамках соціальної політики. На її думку, конструктивному вирішенню соціальних проблем сприяла програма «Ні - голоду», яка охопила десятки мільйонів бідняків і відчутно поліпшила становище найбільш нужденних верств населення. Програма носила комплексний і багаторівневий характер, необхідний для «зміни зовнішності Бразилії», і включала в себе три групи соціальних проєктів:

1. структурну політику, спрямовану на викорінення найбільш глибоких причин голоду і злиднів, у тому числі: підвищення зайнятості, проведення аграрної реформи, якісне поліпшення пенсійного забезпечення, полегшення доступу до кредитів, розвиток практики «сімейних підрядів», забезпечення доступності освіти та охорони здоров'я, ліквідацію неписьменності;

2. спеціальні механізми, націлені безпосередньо на підтримку найбільш потребуючих сімей: програму сімейних посібників «Сімейний бюджет» («Bolsa Família»), забезпечення мінімальної ренти, безкоштовні шкільні обіди, організацію «народних їдалень»;

3. продовольчі програми на місцях - в префектурах, муніципалітетах, невеликих містечках. Вони включали в себе організацію альтернативних каналів продажу продуктів малозабезпеченим громадянам, створення споживчих кооперативів, стимулювання виробництва продовольства сім'ями для особистого споживання [90, с.350].

Як бачимо, управлінська діяльність нових політичних еліт виявилася ефективною. Підвищуючи якість функціонування держави, політичні еліти Бразилії працюють на зміцнення суверенітету своєї держави. Високий рівень підтримки нинішніх політичних лідерів свідчить про уповільнення процесу, який один з найбільш авторитетних бразильських політологів К. Мендес назвав процесом «виснаження еліти», маючи на увазі ситуацію, «коли

правлячим силам країни не вдається зняти існуючу соціальну напругу і вони воліють створювати видимість нестримної гонки вперед, хочуть механічно змінити закони, не намагаючись при цьому вирішувати конкретні проблеми» [91, с.23].

Ефективність лівої політичної еліти Бразилії відзначає ще один російський дослідник К. В. Беденко. Він пише, що «сама політика демократичного уряду дозволила встати на шлях вирішення соціальних проблем, подолання важкої спадщини 1980-х-1990-х рр., безробіття, бідність та нерівність. Слід віддати належне і реалізму самого Лули, прагматизму його найближчого оточення, які дозволили здійснювати реальні позитивні зміни в країні. Та траєкторія, яка задана нинішнім президентом Бразилії, свідчить, що, в кінцевому рахунку, курс бразильських лівих сприяє позитивному зміні традиційного іміджу Бразилії, а в глобальному плані символізує поступове просування країни по шляху розвитку, росту, модернізації [10, с.85].

В якості наступної одиниці аналізу серед країн «напівпериферій» виділена Росія. У політичному плані Росія виступає державою з багатовекторними глобальними інтересами і загальноновизнаним міжнародним авторитетом. Будучи постійним членом Ради Безпеки ООН, представником інших впливових міжнародних організацій, вона активно бере участь у розвитку та зміцненні на демократичній основі співдружності націй, реформуванні моделі міжнародних відносин відповідно з новими політичними реаліями.

Принциповим показником становища Росії у світовому співтоваристві залишається стан і рівень її відносин з США як з державою з найвищим рівнем суверенітету. Відносини з США, які є «надсистемою» для Росії після розпаду СРСР, протягом останніх 20-ти років склалися неоднозначно. У новому тисячолітті, на відміну від 90-х рр.. ХХ ст., Росія не тільки не є у

фарватері американської політики, а й прагне відстоювати свої інтереси, вибудовувати свою лінію поведінки, яка, як показує ситуація з Афганістаном, Іраком, Іраном і т.д., більш реалістична і продумана. Все це не виключає зіткнення інтересів, протиборства між двома державами і свідчить про зростання політичної могутності Росії.

У своєму прагненні до багатопольного світу Росія знаходить підтримку серед провідних країн Європи, що зумовило одну з політичних причин посилення її популярності в європейському співтоваристві. Паралельно з розвитком нових відносин з країнами Заходу, Росія активізувала свої відносини з країнами Сходу. Росія як євразійська держава об'єктивно претендує на найважливіше місце геополітичного мосту і роль активного гравця і посередника у відносинах між країнами Заходу і Сходу. Більше того, в останні роки характерною рисою активності російської дипломатії став інтенсивний розвиток співробітництва з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Перської затоки, Латинської Америки, Південної Африки, які традиційно вважалися сферою американських інтересів.

У новому тисячолітті змінився не тільки політична вага Росії на міжнародній арені, а й зазнала змін економічна модель розвитку, яка, безумовно, працює на зміцнення суверенітету Росії. Як вважає С. Караганов, декан факультету світової економіки та світової політики ДУВШЕ, в Росії сформувалася нова соціально-економічна модель - авторитарний капіталізм. Нова модель характеризується зосередженням сировинних і енергетичних ресурсів в руках державних компаній (так відбувається не тільки в Росії, але і в країнах - колишніх ресурсних колоній США і Великобританії). Ця модель виявилася більш життєздатною, на відміну від ліберально-демократичної моделі економіки, яка виникла в перше десятиліття після розпаду СРСР. За його словами, основна проблема протистояння Заходу і Росії сьогодні пов'язана не стільки з боротьбою за володіння природними ресурсами або з

геополітичним суперництвом, а з конфліктом двох капіталістичних систем: ліберально-демократичної і авторитарного капіталізму [57].

Однак для реалізації такої моделі державі необхідно мати достатню ресурсну базу. Незважаючи на наявність у Росії сировинних і паливно-енергетичні ресурсів, держава не має необхідної бази. Частка державної власності на сьогоднішній день становить не більше 20%. Справа в тому, що починаючи з 1992 р., держава в Росії, протиставляючи себе ринку, фактично пішла зі сфери регулювання економіки. У Росії в той же період були проведені прискорене роздержавлення і приватизація власності без урахування ефективності приватизованих підприємств, здійснена непередумана лібералізація зовнішньої торгівлі та валютних відносин, життєвий рівень більшої частини населення країни при цьому різко знизився.

У порівнянні з точкою зору С. Караганової, найбільш адекватним реаліям представляється підхід С. Белковського. Серед основних рис російської економіки він виділяє наступні: ставка на парадигму утилізації на противагу парадигмі модернізації; ставка на сировинний експорт як головну силу економіки; орієнтація на заміщення власного виробництва імпортом товарів; перевага відносин контролю над відносинами власності; культивування неформального соціального і корупційного оподаткування. Наслідком стає безвідповідальність еліт, а пріоритетом для них є забезпечення власних фінансових інтересів. Для російської еліти держава не суб'єкт, а знаряддя, тобто об'єкт. З цієї причини в еліті немає зацікавленості в розвитку національної економіки як єдиного господарського комплексу [39, с.4].

З цього приводу становить інтерес рекомендація Г. Костіна з оптимізації економічної моделі сучасної Росії. «Для Росії з урахуванням традицій соціального захисту, самодостатності ресурсів, протяжністю

транспортних артерій, кліматичної зони, специфіки виробничого потенціалу найбільш ефективним є співвідношення планового і ринкового секторів за обсягом ВВП як 75 до 25, а на етапі виходу з кризи і відновлення народного господарства, коли потрібна мобілізація всіх ресурсів на головних напрямках, - як 80 до 20» [60].

Що стосується ефективності економіки Росії, відзначимо - у 2010 р. ВВП Росії склав \$ 2,2 трлн., Що відповідає 6 місцю в світі. ВВП на душу населення склав \$ 15,9 тис. Цей показник значно нижче ніж в країнах «ядра», і вище ніж в інших країнах «напівпериферіях» - Китаї та Бразилії.

Досить високий рівень розвитку економіки Росії дозволяє підтримувати розвиток збройних сил та ВПК. За оцінкою Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI), Росія в 2009 р. зайняла п'яте місце в світі за обсягом військових витрат. Цей показник склав \$ 53 млрд. або 4,19% ВВП країни.

Незважаючи на те, що Росія успадкувала 80% оборонної промисловості СРСР, ВПК Росії потребує реформування. Програма масової приватизації держвласності, що проводилася в Росії в 1990-ті рр.. торкнулася, в тому числі і підприємств оборонного комплексу. На даний час в структурі власності ВПК РФ переважають акціонерні товариства (їх частка становить близько 57%), причому на 28,% підприємств оборонного комплексу частка держави відсутня.

Традиційно в світі основним замовником продукції ВПК є держава. Як відомо, оборона країни є одним з ключових суспільних благ, виробництво яких не може бути цілком віддано на відкуп ринковим силам - жодна приватна структура не буде зацікавлена у фінансуванні масштабних оборонних проектів, що не приносять прямого виграшу. Поряд з цим розмір необхідного фінансування в більшості випадків виявляється непідйомним ні

для однієї окремо взятої корпорації. У результаті в розвинених країнах саме державне оборонне замовлення формує основу внутрішнього попиту на продукцію «оборонки» і становить 60-70% оборонного виробництва. У Росії військова продукція ВПК забезпечується державним оборонним замовленням лише на 40%.

Ряд рекомендацій з реформування ВПК приводить російський дослідник І. Терехов. На його думку, основними напрямками реформування ВПК можуть бути наступні:

1. оптимізація складу оборонних підприємств за рахунок концентрації державного оборонного замовлення на державних заводах, об'єднання їх за технологічними і коопераційними «ланцюжках» в корпорації, холдинги і фінансово-промислові групи, центральні компанії яких мали б державне оборонне замовлення на рівні 75-80% виробничої потужності, відповідає критерію економічної рентабельності;

2. істотне збільшення частки НДДКР в оборонному замовленні, забезпечення адресної підтримки базових (критичних) технологій, які є загальними для багатьох видів ОВТ. Необхідно також активніше підтримувати створення технологій подвійного призначення, які використовуються одночасно для військових і цивільних потреб. Підприємства ВПК, що реалізують такі технології, доцільно фінансувати спеціальним рядком федерального бюджету чи через президентські програми;

3. напрям технічного переозброєння оборонних підприємств на раціональну диверсифікацію виробництва, на використання переважно гнучких, легко перебудованих виробництв, виходячи з того, що державне оборонне замовлення і в перспективі буде орієнтоване на випуск озброєння і

військової техніки, в основному, малими серіями і не забезпечить визначального завантаження виробничих потужностей ВПК [125].

Наступним критерієм оцінки суверенітету Росії виступає якість виконання державою основних політичних підфункцій. Незважаючи на досить часто констатуючий авторитаризм, політична система Росії розвивається за віддзеркаленою моделлю розвитку. В цілому вектор політичного розвитку Росії має ліберально-демократичний характер. Політичні відносини базуються на наступних демократичних принципах: поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову; ідейному і політичному плюралізмі; багатопартійності; рівності громадян перед законом і т.д.

Однак, на даний момент у сучасному політичному розвитку Росії присутня криза ліберально-демократичної моделі. Як уже зазначалося, в Росії до цього часу не вдалося оптимізувати ліберальну економічну лінію. Подібним чином складається і ситуація щодо демократичного політичного курсу. Його реалізація в 90-тих рр.. ХХ ст. привела до дестабілізації політичної системи. Тому єдиною альтернативою занепаду суспільства і політичної системи став курс нинішньої влади на адміністративне зміцнення державності та її централізація.

Російська дослідниця О. Є. Мітіна називає сучасний політичний режим Росії - «м'який авторитаризм». На її думку, така якість політичної системи містить у собі можливості розвитку, як у бік поступової демократизації суспільства, так і у бік «жорсткого авторитаризму». Остання можливість є малоюмовірною: аж надто вона розходиться з потребами російського суспільства. «Відкатним» тенденціям протидіють потужні чинники. У глобалізованому світі держава не в змозі здійснювати тотальний контроль над інформаційними та культурними потоками, що позбавляє автократію її головного козира - «монополії на істину». Авторитарному дрейфу Росії заважає і протидія демократичної спільноти на міжнародному рівні. Більш

вірогідною здається еволюція «м'якого авторитаризму» до більш демократичних форм політичного правління. На цьому шляху влада потребує розширення соціальної бази та довіри з боку суспільства, що вимагає зміни вектора публічної політики нинішньої влади [82, с.38-39].

Враховуючи особливості політичної системи Росії на даному етапі розвитку, слід відзначити і специфіку легітимації влади. У цьому плані цікава точка зору Н.А. Баранова, який відзначає, що російська політична система принципово не відрізняється від більшості держав колишніх республік СРСР, зокрема азійських. У всіх цих країнах, як і в Росії, влада правителів (президентів) - особиста влада, вона не базується на праві та демократії - на єдиних «правилах гри», яким підкоряються всі учасники політичного процесу і при яких переможці і переможені змінюються місцями. У них при незмінних правилах гри змінюються переможці і переможені, а постійні «переможці» змінюють у процесі «правила гри». Але у всіх цих країнах влада легітимізується імітацією правового демократичного процесу - президенти обираються на виборах без суперників, або з фіктивними суперниками, або їх влада продовжується [7].

Поряд з особливостями організації влади, А. Н Баранов стверджує, що три гілки державної влади в сучасній Росії мають різні підстави легітимації. Президентська влада легітимізується в основному культурним архетипом і співвідноситься з моральним ідеалом правди, заснованому на патріархальному етатизмі, вірі в «диво» з боку помірно-авторитарного лідера, наділяється певною мірою харизматичними рисами. Про президента судять, виходячи не з його якостей, якими він реально володіє, а з того, якими повинна володіти вища влада. У силу цього рівень легітимності президентської влади в Росії завжди буде вище рівня легітимності інших гілок державної влади.

Легітимність виконавчої влади (уряду) визначається менталітетом і носить свідомо-оцінний характер, співвідносячись через поняття соціальної ефективності. В даний час за цим поняттям ховається здатність уряду проводити політику, відповідну очікуванням різних груп населення. І, нарешті, законодавча влада в російській ментальності сприймається як «мовлення», більшість населення не пов'язує з ним своїх надій. Легітимація представницьких установ державної влади здійснюється через співвіднесення їх діяльності з принципом соборності як «волі до згоди», а не «волі до влади» [7].

Перераховані особливості легітимації політичної влади в цілому відповідають правовому оформленню повноважень різних гілок влади. Так, для оцінки якості правової підсистеми держави має важливе значення функціональність представницького органу влади. У Росії парламент (Федеральні Збори) є вищим органом представницької та законодавчої влади РФ. Федеральні Збори складається з двох палат: нижньої - Державної Думи і верхньої - Ради Федерації. Проте парламент грає в політичному житті Росії обмежену роль. Це пояснюється тим, що парламент за Конституцією практично позбавлений контрольних функцій.

Згідно з Конституцією РФ, Державна Дума залежить від рішень Ради Федерації, що формується на основі регіонального представництва. При цьому законодавча влада Федеральних зборів, в свою чергу, обмежена, по-перше, правом президента видавати укази, які мають силу законів, по-друге, практикою видання виконавчою владою численних підзаконних актів, здатних перешкоджати реалізації законів.

Що стосується другого критерію оцінки правових підфункцій, конфліктів між гілками влади, то однозначно констатувати їх наявність не можна, оскільки тут скоріше має місце деякі законодавчі незівпаданя й нерівномірний розподіл повноважень між органами різних гілок влади.

Наприклад, парламент як представницький орган не повною мірою формується народом. Рада Федерації громадянами не обирається, він формується в суперечність принципом поділу влади іншою гілкою влади - виконавчої, іншим рівнем влади - суб'єктом Федерації.

Президент займає центральне місце в системі органів влади РФ. За Конституцією він визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики країни. Статус Президента визначає його положення поза гілками влади, проте по суті його повноваження тісно переплітаються з функціями інших гілок влади. Силкові міністерства знаходяться в його прямому підпорядкуванні (виконавча влада), також глава держави наділений правом представляти і призначати суддів (судова влада) і видавати укази, які мають силу законів (законодавча влада).

Виконавчу владу РФ згідно з чинною Конституцією здійснює уряд. Проте в Конституції не говориться, що уряд є найвищим органом виконавчої влади в країні. Це обумовлено тим, що найважливіші функції федеральної виконавчої влади здійснює Президент. Уряд призначається президентом Росії і складає повноваження перед новообраним главою держави.

В даний час при режимі «м'якого авторитаризму» в Росії, конфлікт між гілками влади відсутній. Однак в 90-і рр.. мало місце протистояння між гілками влади, до того ж воно ускладнювалося не визначеними відносинами центру та регіональних влад, особливо - влади національних республік у складі Росії, виявляли сепаратистські прагнення.

В основу оцінки функціонування правової підсистеми були внесені ще два індикатори, що відображають її якість - рівень корупції і загальний рівень злочинності. За даними Transparency International Індекс сприйняття корупції свідчить про її високий рівень. У звіті 2009 р. Росія займала 147 місце з 180 з показником 2,1. Рівень злочинності в 2009 р. і 2010 р. в рамках

світового рейтингу Глобальний індекс миролюбності оцінено наступним чином: «кількість вбивств» - 4 бали (вище середнього), «рівень насильницьких злочинів» - 3 бали (середній).

Реалізація соціальних підфункцій російською державою також не відзначена високою ефективністю. В даний час в соціальному просторі російського суспільства відбувається зміна співвідношення груп і прошарків, їх ієрархії і рольових функцій, що веде до поглиблення соціальної нерівності між ними. Як відзначають А. Ю. Шевяков і А. Я. Кірута «далеко не всі нові форми нерівності можна з повним правом віднести до категорії «справедливих». З чого випливає, що найважливішим завданням соціальної політики є турбота про те, щоб ці форми не перевищували якісь «нормальні» межі, вихід за які загрожує конфліктами і дезінтеграцією суспільства. «Норма» в даному випадку «виступає як оцінка тієї нерівності, що відповідає умовам, коли практично все економічно активне населення мало б можливість повністю реалізувати свій потенціал, а іншої частини населення був би забезпечений цілком прийнятний рівень життя» [148, с.57] .

За рівнем матеріального добробуту в російському суспільстві виділяються наступні шари:

- Багаті (засоби дозволяють не лише задовольняти свої потреби, а й організувати самостійну економічну діяльність) - 7%;

- Заможні (коштів достатньо не тільки для високого рівня життя, а й для примноження капіталу) - 5,3%;

- Забезпечені (коштів достатньо для оновлення предметів тривалого користування, поліпшення житлових умов за свій рахунок або за допомогою кредиту, для власного перенавчання та освіти дітей, організації відпочинку під час відпустки) - 15,8%;

- Малозабезпечені (коштів вистачає тільки на повсякденні витрати і в разі крайньої необхідності - мінімум коштів на лікування та зміцнення здоров'я) - 57%;

- Незаможних (наявність мінімальних коштів тільки для підтримки життя і відсутність коштів для покращення свого існування) - 20,2% [43, с.163].

Очевидно, що в Росії відсутня широкий середній клас, до його числа за доходами може бути віднесено не більше 20% громадян. Крім того, не викликає сумнівів і факт його зосередження у великих містах, у той час як в периферійних регіонах РФ доходи виявляються нижчими, що відбивається на зовнішності соціальної структури. Дані Індексу Джині, розрахованого для Росії підтверджують наявність значної ступеня соціальної нерівності - 37,5.

Якість функціонування соціальної сфери відбивається не тільки ступінь соціальної нерівності в суспільстві, а й у масштабах соціальних конфліктів. За даними світового рейтингу Глобальний індекс миролюбності рівень внутрішніх конфліктів в Росії оцінено як середній. У 2009 р. і 2010 р. цей показник був оцінений у 3 бали, де 5 є максимальною оцінкою напруженості в суспільстві.

Поряд із системними факторами функціонування держави, вимагає оцінки якість політичної діяльності політичних еліт, оскільки вона також має вплив на рівень суверенітету держави. Особливістю сучасної політичної еліти Росії є її структурна неоднорідність. Основні відмінності груп політичної еліти відображаються на рівні ціннісних орієнтацій. У регіональному зрізі виділяються три типи еліт в залежності від їх ставлення до реформ: ліберальна, консервативна і соціалістична. Ліберальна еліта переважає в промислово розвинених західних і центральних районах, великих містах. У районах із середнім рівнем розвитку і переважно

аграрного профілю, а також у прикордонних районах переважають еліти консервативної орієнтації, що відстоюють ідеї державності, сильної центральної влади, гарантованості прав домінуючої національної групи. У районах «червоного поясу» домінуючою є еліта соціалістичної орієнтації.

Реформування пострадянської російської політичної системи послугувало причиною різкого посилення рівня конфліктності і роз'єднаності в політичній еліті. Лінією протистояння політичної еліти стала можливість реалізації влади: відносини між правлячою і неправлячою елітами стали головним джерелом дезінтеграційних процесів у суспільстві. Зниження протистояння відбулося лише після відходу у відставку Б. Єльцина, що продемонструвало підвищену значимість особистісного фактору в російському політичному процесі.

Початковий етап формування політичних еліт характеризувався невисокою ефективністю їх діяльності та фрагментарністю. Однак у 2000-ті рр.. в російській політиці став проявлятися корпоративізм, під яким у політичному контексті розуміється панування в політичній системі сукупності осіб, що об'єдналися для досягнення, реалізації та утримання державної влади. Ця нова політична еліта, за своєю суттю була корпоративістських структурою, пов'язаною з приналежністю до спецслужб, в яких найбільшою мірою простежується корпоративний дух єднання. Взаємодія таких політичних корпорацій дозволила поділити ринок влади, не допускаючи до нього представників широких верств населення. У тих корпораціях діє механізм «ув'язування» та узгодження інтересів. Таким чином, правляча політична еліта сучасної Росії представляє собою приклад взаємодіючих між собою корпорацій. Внаслідок появи корпоративних утворень вдалося, з одного боку, подолати фрагментарність політичної еліти, з іншого - корпоративізм у політиці нерідко призводить до зростання авторитарних тенденцій.

На рівні функціонування РФ як держави існує чимало проблем, які потребують вирішення. У той же час Росія володіє потенційними ресурсами зміцнення суверенітету. Маються на увазі територія і населення. Територія РФ становить 17075400 кв. км, населення на 2011 р. склало 142,9 млн. чол. Вважаємо, що на додаток до таких великим ресурсів, зміцненню суверенітету сприятиме оптимізація економічних підфункцій Росії.

Висновки до розділу 2:

1. Функціонування країн «ядра» характеризується високою ефективністю в усіх сферах. Динаміка їх функціонування відрізняється стабільністю. Високі показники ефективності держав «ядра» дозволяють забезпечувати високий рівень суверенітету - реалізовувати самостійну внутрішню і зовнішню політику.

У групі країн «ядра» показники ефективності варіюються від країни до країни. Лідируючу позицію в цій групі країн займають США. Суверенітет держави забезпечується розвинутою економікою і самим високорозвиненим ВПК у світі. На відміну від США Японія і Німеччина мають значно менший військовий потенціал. Однак окремі показники ефективності, наприклад якість виконання соціальних функцій державою, у Німеччині та Японії вище, ніж у США. В цілому країни «ядра» мають найвищі світові показники ефективності держави.

2. Країни «напівпериферії» володіють значним державним потенціалом, однак показники ефективності окремих сфер функціонування держави знижені. На практиці це виражається в середньому рівні суверенітету держави. Країнам даної категорії характерні достатній рівень економічного розвитку та середній рівень розвитку ВПК. У політичних системах Китаю,

Бразилії та Росії сильні авторитарні тенденції, які дозволяють досить ефективно здійснювати політичне управління.

Для країн «напівпериферій» характерні невисокі параметри правового і соціального функціонування. Високий рівень корупції залишається найбільш проблемним елементом правового функціонування. Соціальна політика далека від високих оцінок. Середній клас не є достатнім для забезпечення політичної стабільності, не сприяє зростанню ефективності та високий ступінь соціальної нерівності в даних товариствах.

Розділ 3. ФАКТОРИ НИЗЬКОГО РІВНЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ

Визначаються фактори низького рівня суверенітету. В якості основи аналізу виступає модель чинників державного суверенітету, за допомогою якої аналізуються країни «периферії» (Грузія, Білорусь, Україна). Отримані якісні характеристики держав «периферії» порівнюються з аналогічними показниками країн «ядра» і «напівпериферії». На підставі даного порівняння виявляються детермінанти суверенітету держави в сучасних умовах і підтверджуються гіпотези дослідження.

3.1. Рівень розвитку держав «периферії», його вплив на суверенітет (Грузія, Білорусь, Україна)

Вплив фактору надсистеми на держави «периферії» є ключовим у визначенні рівня їх суверенітету. У цьому відношенні на пострадянському просторі найбільш наочним зразком є приклад Грузії. З одного боку, вектор її розвитку визначається країнами «ядра», зокрема США. З іншого боку - територіальна близькість Росії (великої держави «напівпериферії»), з якою Грузія на даний момент знаходиться в конфліктних відносинах, впливає на рівень її суверенітету.

До 2006 р. Росія була найбільшим торговим партнером Грузії. Проте з часу обрання президентом Грузії Михайла Саакашвілі відносини Грузії з Росією істотно погіршилися. У 2006 р. Росія депортувала грузинських мігрантів, закрила свої ринки для грузинського вина та мінеральної води, що складала значну частину грузинського експорту. Кульмінаційна точка конфлікту між Грузією та Росією настала в серпні 2008 р., коли в результаті військового конфлікту в Південній Осетії були розірвані дипломатичні відносини між країнами.

У той же час, виходячи з міжнародної ситуації і відносин Росії і західних демократій, Захід продовжує дотування Грузії. Скорочення державних і соціальних програм у Грузії зменшує і без того невисоке фінансове навантаження Заходу щодо цієї держави. Проте списання боргів, нові кредити та гранти спричинять за собою ще більш широку залежність Грузії від США і ряду європейських країн, що не може не позначитися на суверенітеті держави. Для інтересів Заходу хід грузинського проекту в даний час видається успішним і не виключено, що його цілями спочатку ставилося введення грузинської економіки в глухий кут і створення в Закавказзі повністю залежної і підконтрольної країни США.

Сучасна економіка Грузії базується на ультра-ліберальній економічній лінії. М. Саакашвілі забезпечив прийняття «Акту економічної свободи», який окреслив основні принципи ліберальної економіки та основні обмеження, переступати які держава не має права. Відповідно до цього документа державні витрати обмежуються 30% ВВП, забороняється збільшення загального числа ліцензій, а також створення нових регулюючих органів, введення нових податків допускається тільки шляхом всенародного референдуму, скасовується ціновий контроль будь-якого роду, держава відмовляється від володіння банками та іншими фінансовими інститутами посередництва, знімаються обмеження конвертованості ларі, забороняються будь-які обмеження на пересування капіталу і т.д.

У ультра-ліберальному напрямку були проведені податкова і митна реформи. Паралельно з посиленням режиму оподаткування, саме податкове законодавство було максимально спрощено, а загальна фіскальне навантаження зменшене - з 22 податків, раніше стягувалися в Грузії, залишилися 6, а з 2012 р. їх буде всього 4. Максимально полегшили митні процедури, а ставки податку на імпорт або в більшості випадків стали нульовими взагалі, або були зроблені мінімальними - від 3 до 12%. Поряд із

зазначеними заходами протягом декількох років в країні була проведена майже повна приватизація. Для цього грузинський парламент прийняв закон, що дозволяє приватизувати практично будь-які об'єкти власності, включаючи флот, залізницю, шахти, заводи, порти, а також земельні, водні та лісові ресурси.

Ефективність економічних реформ на даному етапі розвитку оцінити важко. Як зазначає В. С. Адвадзе, «на даний момент ми маємо справу не з темпами зростання економіки, а з темпами компенсації, відновлення. У 2005 р. по ВВП Грузія досягла лише 65% від рівня 1990 р., а за рівнем промислового виробництва - тільки половини. І це за офіційною статистикою. Дійсно, за останні 15 років в матеріально-технічній базі жодної галузі реального сектора грузинської економіки не відбулося поліпшення, навпаки, - економіка руйнувалася. Через величезне безробіття і зuboжіння мас внутрішній ринок залишається на дуже низькому рівні, зовнішні ринки втрачені, інвестицій в реальному секторі економіки катастрофічно бракує, зовнішні і внутрішні фактори економічного зростання відсутні. Не сприяє економічному розвитку Грузії розрив економічних відносини з Росією [2].

Номінальний ВВП Грузії в 2010 р. склав \$ 22 млрд., однак за реальними оцінками він не перевищив \$ 12 млрд. Для порівняння у Вірменії ВВП склав \$ 8,9 млрд., що в розрахунку на душу населення склало \$ 5 тис., а в Грузії - \$ 4,8 тис., що на пострадянському просторі є четвертим показником з кінця. За даними МВФ в колишньому СРСР гірші, ніж в Грузії мають показники Молдова, Узбекистан і Таджикистан.

Виконання функцій оборони країни також в значній мірі визначається за рахунок держав більш високого рівня розвитку. В цілому на оборону країни у відносному вираженні Грузія витрачає найбільшу на пострадянському просторі частку свого бюджету - \$ 519 млн. (4,56% від ВВП). У 2009 р. до цієї цифри додалася військово-гуманітарна допомога США і НАТО в розмірі

\$ 1 млрд. З цієї суми чисті військові витрати склали майже \$ 50 млн. Аналогічні за масштабами кошти надходять до Грузії і по лінії НАТО. Так, в рамках комісії Грузія-НАТО мало місце засідання Ради Північноатлантичного альянсу, на якому була обговорена щорічна національна програма Тбілісі щодо співпраці з блоком на 2010 р. [86].

Якість функцій політичної системи не залишалася незмінною протягом періоду її незалежності. Грузія за останні 15-20 років перетворень змінила кілька політичних режимів, змінила конституційний устрій, пройшла через громадянські війни і втрату контролю над частиною територій. Тим не менш, політична система Грузії має характеристики, які протягом цього часу виявляли стійкість і здатність до самовідновлення. Влада в Грузії концентрована, централізована і персоніфікована. Президент країни несе практично одноосібну відповідальність за всі прийняті політичні рішення і за функціонування державного апарату в цілому. Територіальний поділ повноважень практично відсутній, місцеве самоврядування нерозвинене, регіони слабкі і залежні від центральної влади.

Поряд із зазначеними недемократичними особливостями політичної системи Грузії нинішньому президентові вдалося реформувати ряд сфер. Сьогодні реформована поліція є предметом гордості грузин і користується неймовірною популярністю і довірою - рейтинг довіри поліції серед громадян становить 87%. У поліції і в модернізованому ДАІ знизився рівень корупції. Поліпшилася інфраструктура: з'явилися нові дороги, відремонтовано старі будівлі і побудовані нові, налагоджено постачання водою, електрикою, газом та ін.

Виконання функції легітимації політичної влади в Грузії також має свої особливості. Партії і президенти з влади не переходять в опозицію, а сходять з політичної арени, втрачаючи легітимність, сама ж зміна влади відбувається радикально-революційним шляхом. Незважаючи на повноту концентрації

влади в одному владному центрі, суспільство, тим не менш, зберігає здатність до автономного формування опозиційних настроїв і рухів, що ведуть до протестних виступів і періодичної зміни непопулярного режиму. Існують різноманітні опозиційні партії і політичні актори, що грають роль революційних (системних, радикальних) опонентів влади. В умовах поляризованого політичного плюралізму опозиційні партії практично не беруть участь в прийнятті політичних рішень, а спрямовують свою діяльність на повалення існуючої влади. Паралельно з маргіналізацією скомпроментованих політичних акторів (колишні комуністи, партія Шеварднадзе) відбувається постійна поява нових політиків і партій, довговічність яких безпосередньо пов'язана з їх перебуванням в опозиції. Джерела фінансування опозиції незалежні від влади (бізнес, міжнародне співтовариство). Суспільство, зберігаючи потенціал до повалення непопулярної влади, практично не залучено до формування політики. Політичні громадські інститути (партії, НУО) мають мало членів та активістів. Відповідальність за вирішення суспільних проблем практично цілком покладено на центральну владу. Політичний дискурс вертикальний, горизонтальна складова цього дискурсу практично не виражена. Курс розвитку країни пов'язаний з її зовнішньої орієнтацією [47].

Легітимація влади відбувається не через політичну участь, а через оцінку ефективності її функціонування. Подібний спосіб легітимації сприяє концентрації відповідальності влади, єдиною і головною метою якої стає досягнення ефективних результатів своїх рішень, ігноруючи формальні процедури і інституціональні порядки. Відповідальність та повноваження збігаються, і зростаються у владній фігурі президента, який, отже, концентрує у своїх руках механізми прийняття політичних рішень, частина з яких формально не підлягають його компетенції.

Такий механізм легітимації влади був характерний для всіх трьох президентів Грузії. Падіння рівня легітимності глави держави призводило до непокори владі. Зниження ефективності влади робило непокору їй легітимним в розумінні значної частини суспільства. Якщо влада втратила легітимність, то проти неї можна діяти нелегітимними методами (повалення З. Гамсахурдіа і Е. Шеварднадзе).

Наступний критерій оцінки якості державності - рівень функціонування правової системи. Що стосується ролі представницького органу в політичному процесі в Грузії, то він не є ключовим джерелом влади в країні. Слабкість парламенту, сприяє концентрації влади, непрямым чином обумовлена існуючими особливостями електоральної практики. У разі перемоги в парламенті партії президента і створення ним парламентської більшості, парламент повністю інкорпорується в концентровану єдину президентську владну вертикаль. Всі три президенти Грузії (З. Гамсахурдіа, Е. Шеварднадзе, М. Саакашвілі) мали в парламенті більшість, яка отримала назву «мовчазної».

Система влади в Грузії базується на президентському правління. Конституція Грузії 1995 р., хоча і була побудована на принципах конституційних стримувань і противаг, давала широкі повноваження президенту країни, який одночасно був і главою держави і главою уряду. Поправки до конституції, що були прийняті незабаром після «Революції троянд» ще більше посилили і без того переважну владу президента. Введення посади прем'єр-міністра не скоротило повноваження президента на користь уряду, а навпаки зробила його владу більш стійкою до політичних і соціально-економічних викликів, дозволяючи президенту уникати відповідальності при невдало проведеній політиці. Нововведення права президента розпускати парламент ще більше послабило роль парламенту і сприяло концентрації влади в руках президента.

Президент повністю контролює діяльність уряду. Розподіл владних повноважень між президентом, урядом і парламентом слабо виражено і, в разі втрати президентом контролю над парламентом або урядом, настає системна криза. Судова влада не має незалежності і не може слугувати механізмом додержання центральної влади, яка забезпечує верховенство закону.

Таким чином, можна констатувати, що в Грузії існує суперпрезидентська республіка, при якій реальні повноваження парламенту серйозно обмежені. Реальною владою в країні володіє президент, саме він приймає всі відповідальні рішення. Чиновники виконавчої влади підконтрольні президенту, а пропрезидентська партія «Єдиний національний рух» користується всіма привілеями партії влади.

Про якість функціонування правової підсистеми держави можна судити за рівнем корупції і злочинності в країні. Зміни Індексу сприйняття корупції в Грузії свідчать про певні успіхи в боротьбі з цим явищем. За даними Transparency International за останні роки ІВК в Грузії зріс і в 2008 р. склав 3,9, що відповідає 67 місцю у світовому рейтингу. По всій імовірності підвищення показника сприяли серйозні антикорупційні заходи, які привели до різкого скорочення традиційної, видимої частини корупції. У той же час корупція зазнала деякі видозміни, з одного боку вона набула поширення в шарах еліти, з іншого - отримала часткову легалізацію, прийнявши форми введення нових платних послуг, прийому подарунків тощо

Що стосується загального рівня злочинності, то в Грузії він залишається досить високим. У 2009 р. і 2010 р. в Глобальному індексі миролюбності індикатор «кількість вбивств» оцінено в 4 бали (вище середнього); індикатор «рівень насильницьких злочинів» - 3 бали (середній). Наведені дані свідчать про існування проблем у реалізації правових підфункцій держави.

Виконання соціальних функцій держави в Грузії також не відрізняється високою ефективністю. Більше того, спектр соціальних функцій держави, у світлі проведених у цей час реформ значно видозмінився і звужився. Соціальна сфера зазнала радикального реформування. Освіту було переведено на ваучерну систему. У результаті фінансування отримує той навчальний заклад, який вибирали батьки школяра. Була введена страхова медицина. Уряд запланував і розпочав повну приватизацію всієї галузі і продаж лікарень у приватні руки.

Збільшення грузинського ВВП і бюджету, досягнуте за рахунок тотального розпродажу національного надбання та іноземних фінансових впливань, високі рейтинги економічної свободи та антикорупційної діяльності не вилилися в реальне збільшення життєвого рівня громадян і в зниження безробіття. Відповідно не відбулося конструктивних зрушень і у формуванні середнього класу в грузинському суспільстві.

Незалежний аналітик, керівник центру громадських проєктів Г. Хухашвілі вважає, що люди, які з економічних і соціальних критеріїв могли б належати до середнього класу, поки утворюють в грузинському суспільстві вельми тонкий прошарок. «Можливо, це близько 5% загальної чисельності населення країни, може бути, трохи більше». Фахівець стверджує, що в прошарок відносно забезпечених громадян країни входять люди з щомісячним доходом від 1 до 2 тис. дол. [8].

Високий рівень соціальної нерівності в Грузії підтверджується і даними Індексу Джині - 40,8. Проведене скорочення державного регулювання соціальної сфери у зв'язку з проведенням ультра-ліберальної політики не буде сприяти зниженню ступеня соціального розшарування. У поляризованому суспільстві складніше регулювати соціальні конфлікти, оскільки соціальна нерівність привносить конфліктний потенціал у суспільстві. За даними Глобального індексу миролюбності, рівень

внутрішніх соціальних конфліктів оцінюється максимальним балом: у 2009 р. і 2010 р. такий показник склав 5 балів з 5.

Поряд із системними показниками якості державності, що відображають рівень суверенітету, слід враховувати вплив політичних еліт на політичний процес. Оскільки в Грузії встановилася суперпрезидентська республіка, то за характером правлячої політичної еліти можна судити про діяльність президента і його найближчого оточення. У посткомуністичній Грузії тричі відбувалася зміна вищого керівництва, і всі три рази - революційним шляхом: 1) прихід до влади «Круглого столу» і З. Гамсахурдіа, 2) падіння уряду З. Гамсахурдіа і прихід до правління Е. Шеварднадзе, 3) прихід до влади М. Саакашвілі.

Уряд З. Гамсахурдіа визначальним критерієм у рекрутуванні еліт оголосив дисидентське минуле, національність і патріотизм. Місця колишньої номенклатури зайняли люди, що прийшли з національного руху, більшість з них поняття не мали про управління державою [130, с.109]. Пізніше проти З. Гамсахурдіа єдиним фронтом виступили колишня номенклатура, помірні сили з національного руху і частина інтелігенції. Угрупування, які змістили Гамсахурдіа з поста президента, в березні 1992 р. запропонували Е. А. Шеварднадзе повернутися з Москви в Грузію.

При Е. Шеварднадзе політичні інститути, конституція, органи влади та самоврядування стали фасадом сучасної державності, необхідним для демонстрації їх існування в республіці для міжнародної арени. За цим фасадом переховувався реальний фактор стабільності персоніфікованої системи Шеварднадзе - неформальна мережа старої номенклатури, а також пов'язана з нею система корупції і патронажу.

Політичні противники режиму Е. Шеварднадзе, які об'єдналися перед парламентськими виборами 2003 р. навколо М. Саакашвілі, Н. Бурджанадзе і

3. Жванія, мобілізували значні фінансові та політичні ресурси. При зміні зовнішніх і внутрішніх факторів правляча еліта не витримала натиску змінених умов і без будь-якого опору здала позиції. Початок 2004 р. було періодом формування нової влади. На минулих у січні президентських виборах М. Саакашвілі був переважною більшістю обраний президентом країни, його підтримали 95% відсотків виборців [72, с.24].

В даний час спостерігається падіння рівня підтримки політики М. Саакашвілі. Рушійною силою протесту і зміни ставлення до президента стала еліта, яка вже давно була обурена стилем поведінки Саакашвілі, його авторитарними методами правління, концентрацією влади в одних руках - починаючи від початкової незаконної зміни Конституції і закінчуючи постійними чистками в апараті уряду.

Гострі конфлікти всередині еліти продовжують залишатися характерною рисою політичного процесу в Грузії. Політична еліта Грузії впродовж останніх 15 років не демонструвала компромісної тактики. Поведінка політичних діячів Грузії завжди відрізнялася різкістю. Очевидно, що за типом організації політичні еліти є фрагментарними, що не сприяє зміцненню суверенітету.

Не є також значним чинником зміцнення суверенітету Грузії її територія і населення. Територіальна цілісність Грузії порушена, а загальна чисельність населення (без урахування частково визнаних держав Південна Осетія і Абхазія) в 2010 р. склала 4,4 млн. чол.

Більш високу ефективність функціонування держави, порівняно з Грузією, демонструє інша держава пострадянського простору - Білорусь. Як держава «периферія», Білорусь зазнає впливу від надсистеми: країн «ядра» (держави Західної Європи та США) і «напівпериферії» (Росії). Республіка Білорусь послідовно розвиває міжнародне співробітництво в рамках ООН,

ОБСЄ, СНД, бере активну участь у Договорі про колективну безпеку і Русі неприєднання, а також у діяльності інших міжнародних організацій. В силу незалежної зовнішньої і внутрішньої політики Республіка Білорусь є об'єктом необґрунтованого політичного та іншого тиску з боку США та інших держав - членів НАТО. За їхньої підтримки зростає активність деструктивних сил усередині країни з дестабілізації суспільно-політичної ситуації і насильницької зміни конституційного ладу.

З іншого боку, тривалий час найважливішим чинником зовнішньої безпеки Білорусі є союз з Росією. Дана обставина привела до того, що Білорусь стала свого роду геополітичним продовженням Росії і не має власної геостратегічної позиції. Білорусь взяла активну участь у створенні Союзної держави, яка стала для Москви зручним інструментом для утримання Білорусі в сфері свого впливу. Природно, що тепер Москва негативно реагує на спроби Мінська проводити незалежну зовнішню політику. Існує думка, що дистанціюючись від Росії, Білорусь зможе зміцнити свій суверенітет і убезпечити себе від повного і безповоротного поглинання своїм східним сусідом. З цим твердженням не можна повністю погодитися, оскільки віддалення від Росії вплине на економіку Білорусі значним чином. У той час як пошук нових економічних партнерів для Білорусі ускладнений політичним фактором (режим О. Лукашенка). Якщо Росія чинить на Білорусь економічний тиск, вимагаючи лібералізації економіки, країни ЄС неодмінно зажадають здійснення демократичних реформ, які неприйнятні для сталого режиму влади.

Тим не менш, на сьогоднішній день Білорусь прагне проводити незалежну економічну політику. В основі функціонування білоруської економіки лежить змішана модель, що включає в себе поряд з соціалістичною основою елементи ліберальної економіки. Для порівняння в Росії здійснюється акцент на економічний лібералізм, а в Білорусі - на

державне регулювання економіки. Білоруське керівництво виходить з доцільності значної регулюючої ролі держави у виробництві і розподілі національного доходу, особливо з урахуванням положення, в якому опинилася республіка. Вона необхідна не тільки для економічного зростання, але для здійснення програм соціального розвитку, на які здійснюється основний акцент в білоруській економічній моделі.

Сам термін «білоруська модель економіки» з'явився порівняно недавно - напередодні президентських виборів 2001 р. під час підготовки програми соціально-економічного розвитку країни на поточну п'ятирічку (2001-2006 рр.). Суть моделі полягає в наступному:

- Збереження великого державного сектору у всіх основних галузях економіки;
- Адміністративне регулювання грошових доходів населення і цін на товари першої необхідності;
- Збереження соціалістичної системи соціального захисту населення, для чого через бюджет перерозподіляється до 55% ВВП;
- Підтримку зайнятості населення через систему державних замовлень і прямої заборони на звільнення;
- Незастосування процедури банкрутства до збиткових підприємств державної форми власності, а також примусове переведення в особливих випадках фінансово неспроможних недержавних підприємств у державні;
- Стимулювання експорту через різні системи пільг підприємствам-експортерам і ін.

За допомогою даної моделі Білорусь забезпечує високу ефективність економіки. У 2010 р. ВВП Білорусі склав \$ 128 млрд., що в розрахунку на

душу населення дорівнює \$ 13,4 тис. і є вищим за аналогічний середньосвітовий показник.

Високий рівень розвитку економіки Білорусі забезпечений рядом умов. По-перше, не наважившись на масштабну приватизацію великого держсектора в першій половині 90-х рр., Білорусь уникла масового виведення виробничих активів за кордон, як це, наприклад, сталося в Росії. Це дозволило підтримувати більшість підприємств у робочому стані, зберігши їх виробничі потужності та персонал. По-друге, залишивши близько 80% всіх підприємств у держвласності, держава виключила для них процедури банкрутства, що дозволило їм існувати при хронічній багаторічній збитковості, але зберігаючи при цьому робочі місця і гарантуючи певний рівень заробітної плати. По-третє, протягом усіх трансформаційних років Білорусь отримувала з Росії природний газ, що забезпечує близько 80% енергетичного балансу країни, за цінами значно нижчими від світових. Наприклад, у 2004 р. за 1000 куб. м російського природного газу Білорусь платила 46,68 долара. Що, безумовно, допомагало підтримувати державний промисловий комплекс країни і досить високий рівень соціального захисту населення [40].

Підтримці боєздатності армії та розвитку ВПК Білорусі, як і виконання економічних функцій державою, сприяло збереження, того, що залишилося після розпаду СРСР і є одним з кращих за бойовим потенціалом армійських угруповань в регіоні. Армія була істотно скорочена і реформована за роки незалежності. Збройні сили Білорусі є одними з найбільш боєздатних серед колишніх республік СРСР. За роки незалежності, Білорусь не тільки не втратила боєздатності збройних сил, але навпаки зміцнила свою обороноздатність. Рівень армійської підготовки та соціального забезпечення в середньому вище, ніж в арміях України та Росії.

У Білорусі є наступні види військ: сухопутні, авіація і ППО. У структурі сухопутних сил створені сили спецоперацій, сили швидкого реагування. Є власна сервісна база для озброєнь і техніки, система військової освіти аж до вищої, комплекс ВПК. Озброєння на тлі армій суміжних держав досить сучасне (останні модифікації радянської зброї), на тлі армій Західної Європи та США - відстають мінімум на одне покоління. За рахунок політики розумної модернізації на власних потужностях цей розрив долається за ключовими видами озброєнь. На складах з радянських часів є досить озброєнь і техніки, переважно застарілих зразків. Активно йде військова кооперація з Росією [108, с.2].

Військові витрати Білорусі складають близько 440 млн. доларів США або 1,4% від її ВВП. Для порівняння, в країнах ЄС при стандарті миру військові витрати складають близько 2% ВВП. Такий рівень військових витрат не створює додаткове навантаження на білоруську державу, оскільки щорічно Білорусь отримує від експорту військових технологій від 250 до 300 млн. дол., що покриває понад 50% військових витрат.

Також в Білорусі розроблена програма з вдосконалення збройних сил до 2015 р., яка повсюдно здійснюється. «До 2015 р. Білоруська армія буде повністю переобладнана і буде відповідати європейським стандартам - заявив Президент О. Г. Лукашенко, армія вийшла на рівень практично стовідсоткової бойової готовності, ми можемо відмобілізувати до 500000 солдат за необхідності» [108, с.2].

Політична ефективність держави, як і економічна та військова, також є показником якості державності та її суверенітету. Після здобуття в липні 1990 р. державного суверенітету Республіка Білорусь стала розвиватися за демократичним шляхом. Однак, з приходом до влади О. Лукашенка політичний режим в Білорусі набув авторитарних рис. Відповідно і механізми легітимації влади в Білорусі не збігаються з тими зразками, які

прийняті в демократичних країнах. На сьогоднішній день основним інститутом, що забезпечує використання президентом своєї популярності в політичних цілях, є Загальнобілоруські національні збори. Вони включають в себе близько 2500 делегатів, що обираються по всій країні. Механізм делегування кандидатів такий, що до складу Зборів входять директори всіх найбільших підприємств, керівники місцевих адміністрацій, керівники національного та обласного рівнів усіх основних відомств, бізнесмени, найбільш відомі персони зі сфери державних ЗМІ і культури, керівництво православної і католицької церков. Фактично, проходячи до Зібрання за різними каналами, в нього входить керівництво адміністрації президента і аж до рівня великих районних центрів, майже весь склад парламенту обох палат, Рада Міністрів. Основні функції Зборів полягають в оцінці дій влади за минулі п'ять років, визначенні основних напрямів і параметрів розвитку держави, вироблення плану економічного і соціального розвитку країни на майбутній п'ятирічний термін.

Як зазначає Ю. Шевцов, «жодна гілка влади реально не може виступити опорою в боротьбі з президентською владою тому, що реального поділу влади при наявності інституту Зборів – не існує. Збори можуть бути скликані Президентом в будь-який момент і в разі перетворення, наприклад, Верховного суду чи парламенту в центр опозиції влади, Лукашенко має легітимну можливість, звернувшись до народу, за допомогою Зборів усунути будь-яку бюрократичну фронду. У реальності до таких ексцесів майже не доходило. Лукашенко, як правило, вирішував поточні проблеми адміністративними заходами. У рамках поточної політики «перша особа» забезпечує майже повне недопущення можливості помітної самостійної публічності для будь-якого політика чи організації. Система ЗМІ та громадської мобілізації знаходиться під постійним контролем першої особи і постійно використовується ним у ході поточних політичних компаній» [147].

Незважаючи на зазначені особливості легітимації влади в Білорусі, не можна не відзначити ефективність політичної влади, її здатність вирішувати соціально-економічні проблеми країни. Тривалий термін перебування при владі президента О. Лукашенка, що суперечить демократичним принципам організації влади, тим не менш, не знизив його підтримки з боку білоруського суспільства. На виборах 19 грудня 2010 р. О. Лукашенко, за офіційними даними, отримав в свою підтримку 79,65% голосів виборців.

Особливості політичного процесу в Білорусі знаходять відображення і в правовій системі. Зокрема, система влади, що сформувалася в Білорусі передбачає обмеженість функцій традиційного представницького органу влади - парламенту.

Парламент Білорусі називається Національні збори і є органом представницької та законодавчої влади Республіки Білорусь. Парламент Білорусі складається з двох палат: Палати представників і Ради Республіки. Парламент як самостійна гілка влади, за великим рахунком, в Білорусі не існував і не існує: депутати не можуть самостійно визначати бюджет парламенту і навіть зарплату отримують в управлінні справами президента, як звичайні чиновники. Роль Національних зборів фактично зводиться до схвалення законопроектів, підготовлених в адміністрації президента.

Ускладнення політичної системи Білорусі тягне за собою зростання значення парламенту та інших форм представницької демократії. Так, в даний час створюється пропрезидентська партія - Громадське об'єднання «Біла Русь», свого роду аналог «Єдиної Росії». Протягом кількох років це об'єднання має шанси розвинути в «партію влади» і посилити значення інституту парламенту.

Гострого конфлікту між гілками влади в Білорусі не спостерігається, однак значне відхилення у бік повноважень глави держави присутнє. Хоча за

формальними ознаками формою правління є президентсько-парламентська республіка, повноваження глави держави широкі, що змушує деяких дослідників говорити про президентський тип республіки в Білорусі.

Існуючий політичний режим демонструє підпорядкованість інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади главі державі. У Білорусі, починаючи з 1996 р., «президентське» право стало визначальним. Постанови уряду приймалися виключно у розвиток указів. Закони та постанови Верховної Ради, не будучи забезпеченими органами виконавчої влади, втратили реальну юридичну силу і (фактично перестали виконуватися). Ще тоді в Білорусі назріла конституційна криза. Президент вступив в різку конфронтацію з Верховною Радою і Конституційним судом.

Криза було вирішено шляхом референдуму, який став зручною декорацією для зміни влади: дотримуючись видимості законності і демократії, президент О. Лукашенко змінив Конституцію 1994 р. на таку ж за формою, але з іншим розподілом повноважень гілок влади. До глави держави перейшла вся влада в державі: законодавча влада стала номінальною, а судова - повністю підконтрольною президенту.

Показниками якості правових підфункцій держави також є рівень корупції та злочинності. За даними Transparency International в 2008 р. Білорусь зайняла 151 місце з 180, що свідчить про високий рівень корупції. Загальний рівень злочинності в Білорусі оцінений в світовому рейтингу Глобальний індекс миролюбності як середній. У 2009 р. і 2010 р. показники «кількість вбивств» і «рівень насильницьких злочинів» склали відповідно 3 і 2 балів.

У порівнянні з якістю правових функцій, показники ефективності соціальної політики Білорусі є більш високими. Як зазначалося вище, в рамках білоруської економічної моделі проводиться перерозподіл значної

частки ВВП (до 55%). Така політика сприятливо впливає на розвиток соціальної сфери та згладжування соціальної нерівності.

Результати соціологічного моніторингу «Громадська думка про соціально-політичну ситуацію в Республіці Білорусь» у IV кварталі 2009 року, проведеного Інформаційно-аналітичним центром при Адміністрації президента, показали:

- Більшість громадян (72,1%) влаштовує сьогоднішнє життя;
- Дві третини громадян (75,7%) відносять себе до групи із середнім достатком;
- Багатими себе вважають 0,7% респондентів;
- До бідних себе зараховують 20% опитаних, а за межею бідності - 1,8% [11].

Для порівняння наведемо результати соціологічного опитування, проведеного в 2009 році Незалежним інститутом соціально-економічних і політичних досліджень, зареєстрованим у Вільнюсі. За його даними до середнього класу за рівнем доходів себе віднесли майже 60% респондентів.

Очевидно, що в Білорусі існує широкий середній клас. Серед інших пострадянських суспільств цей показник є максимальним. При цьому показник Індексу Джині становить 27,4, що підтверджує невисокий рівень соціальної нерівності.

Що стосується наявності соціальних конфліктів в білоруському суспільстві, їх рівень в Глобальному індексі миролюбності оцінений в 3 бали. При цьому в Білорусі відсутні яскраво виражені етнічні, релігійні чи будь-які інші соціальні конфлікти. Цілком ймовірно досить високий показник присвоєно через придушення політичної опозиції чинним

президентом Білорусі. Хоча політична опозиція в країні представлена слабо, вона нечисленна і розрізнена.

Фактором суверенітету поряд із системними показниками ефективності держави виступає ефективність діяльності політичної еліти. У Білорусі з набуттям незалежності в країні почався процес формування нової політичної еліти, який триває і нині. Колишні управлінці - партійно-адміністративна номенклатура (формальна еліта), які звикли отримувати владу за рішенням вищого начальства, стали відтіснятися на другий план найбільш активними представниками нової, політичної еліти, що становиться. Провідною тенденцією у формуванні нової еліти стала регіональна структуризація. У політичному житті почали виділятися групи вихідців із західних, східних областей та з столичного регіону. Це багато в чому обумовлено тим, що з поразкою радянського ладу в Білорусі не виявилось нової потужної сили (класу, соціальної групи), яка змогла б виконати роль республіканського соціального лідера, здатного сформувати власну політичну еліту. Процес формування політичної еліти також ускладнюється відсутністю в країні сильних, впливових політичних партій, які користуються масовою підтримкою населення.

Н. Радов виділяє кілька основних типів політичної еліти Білорусі. До першої групи «вищої державної» віднесені президент країни, його сім'я і вищі державні чиновники, повністю зобов'язані своїм становищем О. Г. Лукашенко. Незважаючи на свою нечисленність, саме ця група здатна найбільш серйозно впливати на політичну ситуацію в країні, оскільки в її руках зосереджена фактично вся повнота влади в Білорусії. Головною її метою протягом останніх п'ятнадцяти років було збереження президентського поста за Лукашенко і створення в країні безконфліктного суспільства, заснованого на соціальній рівності.

Друга група політичної еліти - «білоруська національна», складається з представників націоналістично налаштованої наукової інтелігенції, середнього і великого бізнесу, членів ряду опозиційних партій (Партія Білоруського Народного Фронту, Консервативно-Християнська Партія - БНФ) і частини білоруської громади в Росії і за кордоном. Головною своєю метою дана група бачить створення економічно і політично незалежної держави на основі цивілізованого правового суспільства, ефективної ринкової економіки та білоруської національної ідеї. Для цього передбачається формування в Білорусії народовладдя шляхом створення парламентської, або парламентсько-президентської республіки, з наданням президенту лише представницьких функцій, а також оформлення конституційно гарантованої мирної конкуренції за доступ до влади.

Третя, «прозахідна», група політичної еліти є об'єднання невеликих опозиційних партій (Об'єднана громадянська партія, Партія «Білоруська соціал-демократична Громада» і ряд інших), частини інтелігенції та молоді, а також католицької громади Білорусі, яка проживає в основному в західних областях країни. Остаточною метою проголошується інтеграція Білорусі в Європейське співтовариство, для чого у політичному житті передбачається встановлення парламентсько-президентської республіки, громадянського суспільства, за прикладом європейських країн, а також оформлення лояльної і конструктивної опозиції в якості законного партнера влади. На даний момент дана група політичних еліт не може розраховувати на широку підтримку серед електорату через досить сильну орієнтацію більшості білоруського суспільства на Росію [102].

Таким чином, яскраво виражена фрагментація політичних еліт в Білорусі не спостерігається, оскільки «білоруська національна» та «прозахідна» групи еліт є нечисленними. «Вища державна» група еліти є

політично згуртованою, що дозволяє їй ефективно реалізовувати політичне управління країною.

Іншу якість системних параметрів держави має Україна . За місцем у світовій системі, Україні також як і Грузія, і Білорусь належить до держав «периферії», оскільки її вплив на світовий політичний процес не відрізняється рисами домінування. Більш того, оцінка місця України у світовій системі ускладнюється відсутністю чіткої зовнішньополітичної стратегії.

До початку 2000-х рр.. Українська держава реалізовувала зовнішню політику «багатовекторності», підтримуючи відносини з Росією і Заходом. На недоліки такої політики вказує А. Н. Окара. На його думку, в Україні «немає стратегії міжнародної політики - є тільки ситуативна комбінація зовнішньополітичних переваг. І причина тому - у ставці національної еліти, зробленої не на самодостатнє і суб'єктне позиціонування Україні, а на збитково-мінімалістське, що почалося з відмови від ядерної зброї. Основний розрахунок робився нинішнім режимом на гру на стратегічних протиріччях між Росією і Заходом - це була спочатку програтна позиція, що прикривалася концепцією «багатовекторності». У Києві вважали, що антагонізм між США і Росією, Європою і Росією протриває вічно. У геополітичному відношенні це, звичайно, справедливий прогноз. Але оперативна стратегія набагато гнучкіша - радикальні зрушення в міжнародному балансі сил, що відбулися за подіями 11 вересня 2001 року, виявилися не на користь України» [89].

Вектор зовнішньої політики змінився з приходом до влади президента В. Ющенка. Курс на євроінтеграцію і вступ до НАТО, також не виявився ефективним, оскільки не підтримувався більшістю населення. В результаті загострення відносин з Росією лише погіршився економічний стан України.

Обрання В. Януковича президентом у 2010 р. дещо пом'якшило зовнішньополітичні відносини з Росією. Однак основними пріоритетом у зовнішній політиці залишилася інтеграція в ЄС і євроатлантична інтеграція, при цьому передбачається перебудова справжніх стратегічних партнерських відносин з Росією, а також з країнами ЄС.

На сьогоднішній день можна констатувати вплив на суверенітет України надсистеми: США та країн ЄС, з одного боку, і Росії - з іншого. Залежність від зазначених центрів світової системи актуалізує в Україні ряд зовнішніх загроз, здатних позначитися не лише на якості функціонування держави, але і на рівні суверенітету. До економічних загроз належать: скорочення обсягів експорту - ключового джерела бюджетних надходжень; втрата ринків збуту для традиційного українського експорту (метал, продукція хімічної промисловості); втрата частини економічного суверенітету внаслідок переходу стратегічних активів під контроль іноземного капіталу; ізоляція України від світових та регіональних інтеграційних процесів.

У політичному сенсі загрозу Україну та її суверенітету несе прагнення США створити в Європі та Азії осередки нестабільності з метою компенсації глобальної кризи за рахунок євразійських держав. При цьому стратегія США і ЄС щодо України та її місця в міжнародній системі не характеризуються визначеністю, що проявляється, наприклад, в непослідовності тактичного американо-українського курсу. З іншого боку, прагнення Росії посилити власний вплив на пострадянському просторі може приховувати не меншу зовнішню загрозу суверенітету України.

Найбільш вразливою є Україна в економічному суверенітеті. На відміну від нових індустріальних країн і країн - Бразилії, Росії та Китаю - Україна поки що не змогла пробитися на широкий світовий ринок і зайняти там надійні ніші збуту готової, а не сировинної, промислової та

сільськогосподарської продукції. В кінці 80-х ХХ ст. питома вага економіки України (тоді УРСР) у світовій становив близько 2%. До кінця першого десятиліття ХХІ ст. цей показник знизився до 0,5% за паритетом купівельної спроможності. Про низьку ефективність економіки говорить і обсяг ВВП. У 2010 р. даний показник в Україну склав \$ 306 млрд., що в розрахунку на душу населення становить лише \$ 6,7 тис.

Низька ефективність економіки України пов'язана з особливостями економічної лінії. Наша держава реалізує жорстку ліберальну лінію в економіці. Така модель економіки близька до ринкового фундаменталізму або дикого капіталізму, сутність якого полягає в повній саморегуляції ринку. Оскільки дана модель довела свою неспроможність, стає очевидною необхідність коригування економічної лінії в сторону збільшення ступеня державного втручання в економіку.

Подібну позицію щодо реформування економіки надає С. Яременко. Екс-заступник голови НБУ відзначає, що в умовах розвитку світової фінансово-економічної кризи ключовими будуть такі напрямки: розвиток внутрішніх ринків, посилення плановості економіки, зростання ролі державного регулювання, реформування фінансової системи, диверсифікація національних економік - врозріз ідеї глобалізації. Такі напрямки є спробою компенсувати світовий спад зростанням власних економік. Дезінтеграційний процес є реакцією на негативні наслідки спеціалізації країн у рамках глобального проекту. Перетворення більшості країн у депресивні зони з глибокою спеціалізацією призвело до ще більшої диференціації за рівнем життя.

Шляхи виходу виливаються в об'єднання країн у політичні блоки - БРІК - або створення самодостатніх регіональних економічних територій - СНД. Інший напрямок полягає у спробі довести глобальний проект до кінця, що виявляється в обґрунтуванні необхідності створення світового уряду і,

головне, світових грошей. Оскільки Україна не може бути суб'єктом у вирішенні таких глобальних проблем, то єдиний вихід - доручити захист своїх інтересів суб'єкту з подібними проблемами [157].

Деякі інші рекомендації щодо підвищення ефективності економіки дає український вчений В. Семиноженко. Він зазначає, що «в сучасних українських реаліях державна політика щодо конкурентоспроможних компаній повинна бути орієнтована на обидва вектори - «вбудовування» вітчизняних фірм у виробничі ланцюжки транснаціональних корпорацій і перетворення власних корпорацій у транснаціональні. В обох випадках головна роль у збільшенні конкурентних переваг Україні належить великому бізнесу, а основним завданням держави виступає створення адекватних правових умов. Створення на базі великого національного бізнесу вітчизняних ТНК, здатних утримувати конкуренцію в глобальних галузях виробництва товарів і послуг, передбачає спрощення процедури експорту капіталу з метою його вкладення в зарубіжні прибуткові активи, а також уточнення правил оподаткування, щоб уникнути «подвоєння» податків. Що стосується стратегії залучення на внутрішній ринок зарубіжних ТНК, то тут слід жорстко дотримуватися національних пріоритетів. Адже їх нечіткість або яскраво виражений «приватний» характер - прямий шлях до розмивання економічного суверенітету [112].

Реалізація будь-якого з представлених сценаріїв економічного реформування ускладнена відсутністю ресурсної бази у держави. На сьогоднішній день, частка державної власності в Україні складає не більше 18-20%. Такий обсяг є недостатнім для проведення широкомасштабного реформування економічної сфери, а також для забезпечення нормального функціонування соціальної сфери.

Поряд з низькою ефективністю української економіки, потенційна оцінка якості виконання державою функції оборони також не є високою.

Обидва критерії: обороноздатність армії і розвинений ВПК не відповідають високому рівню розвитку.

С. Кулицький відзначає кризовий стан, у якому фактично перебуває український ВПК протягом останніх півтора десятка років. Причини його полягають у тому, що, з одного боку, порушився встановлений ще за радянських часів порядок взаємопов'язаного розвитку ВПК та Збройних сил, а з іншого боку, новий порядок взаємодії цих суспільних інститутів, який сформувався в Українській державі, не забезпечує належним чином динамічний розвиток того ВПК, який залишився Україні в спадок після розпаду СРСР. Основним споживачем продукції радянського ВПК були Збройні сили СРСР. А експорт озброєнь та військової техніки, попри його великі обсяги, мав підпорядковане значення для розвитку радянського ВПК. Що ж стосується ВПК України, то умови його розвитку нині зовсім інші, ніж були в радянський період. Насамперед Україна позбулася статусу ядерної держави, що вплинуло на обсяги та структуру, навіть, потенційного попиту на озброєння та військову техніку з боку вітчизняних Збройних сил. Адже в Україні зникла потреба в цілому ряді власних озброєнь, які раніше вироблялися підприємствами українського ВПК. Передусім це стосується ракетної техніки. За українським ВПК ще частково залишились функції обслуговування ядерних військових програм Росії. Однак перспективи розвитку українського ВПК у цьому напрямі вельми обмежені й визначаються, по суті, стратегічними інтересами Росії. Остання, що цілком закономірно, прагне зменшити залежність власних збройних сил від поставок продукції українського ВПК [70].

Головна проблема ВПК та Збройних сил України полягає в хронічному недофінансуванні. Загальний військовий бюджет України не тільки не великий, а й не відповідає потребам сучасного розвитку вітчизняних збройних сил. За умов хронічного недофінансування потреб

української армії в найгіршому стані перебувають саме програми її військово-технічного переозброєння та забезпечення, оскільки державні кошти витрачаються, в основному, на поточні потреби особового складу та фінансування поточної життєдіяльності Збройних сил.

При цих обставинах, коли фінансування армії є недостатнім, не можна говорити й про її боєздатність. О. Мельник відповідаючи на запитання чи здатна українська армія протистояти Збройним силам країн-сусідів, пише, що існують «близько десятка сценаріїв, під які планується спроможність. Шкала цих сценаріїв починається від якогось локального конфлікту на території сусідньої держави, коли використовуються Збройні Сили України для блокування ділянки кордону, і закінчуються широкомасштабною агресією. Збройні Сили на сьогоднішній день здатні виконувати свою функцію тільки за досить обмеженим переліком цих сценаріїв» [79].

Наступним системним фактором суверенітету держави є якість політичного функціонування. На прикладі розглянутих політичних систем видно, що політичний курс держави має важливе значення при оцінці рівня його суверенітету. В Україні проводиться демократичний курс. При цьому слід зазначити, що наша держава використовує відбиту модель модернізації, на відміну від таких держав як Китай чи Білорусь. Ефективність політичного курсу в рамках запозичених моделей розвитку на практиці виявляється значно нижчою, ніж у держав, що розвиваються за оригінальною моделлю розвитку. У даних державах політична система містить іншу, не демократичну якість, але в той же час демонструє більш високий рівень ефективності. Для досягнення цілей демократичного розвитку та відчутного зростання ефективності політичного курсу в перехідних політичних системах, зокрема в Україні, потрібні час.

Україні як транзитній політичній системі властиві особливості механізмів легітимації влади. У порівнянні з іншими політичними завданнями, проблема легітимації влади в Україні з особливою силою актуалізується в умовах загострення боротьби за владу починаючи з 2004 р. Реалізація будь-яких заходів у сфері зовнішньої і внутрішньої політики підпорядкована легітимації влади тих чи інших сил, що борються за домінуючу роль в управлінні державними адміністративними та економічними ресурсами.

«Помаранчева революція» 2004 р. продемонструвала можливість зовнішньої легітимації політичної влади, коли внутрішні інституційні можливості політичної системи виявилися обмеженими і нездатними вирішити конфлікт всередині простору національної політичної системи. З одного боку, можливість реалізації технологій «кольорових революцій» в Україні показала недоліки тієї конфігурації політичної системи, яка існувала в Україні до 2004 р. З іншого - продемонструвала розмивання суверенітету держави, оскільки джерело підтримки «революційного» сценарію перебувало за межами політичної системи і носило технологічний характер.

Інший тип легітимації влади - партиципаторний, був характерний президентським виборам 2010. В. Янукович переміг у другому турі виборів з результатом 48,95% голосів. На першому році президентського терміну рівень підтримки В. Януковича змінився. Реформи, що проводяться Президентом і новою виконавчою владою в умовах економічної кризи, викликають неоднозначну оцінку та реакцію в суспільстві. Це позначається на рівні підтримки влади. За даними, отриманим в ході дослідження соціологічної групи «Рейтинг», рівень підтримки українцями Президента В. Януковича знизився до 26% в березні 2011 р. в порівнянні з 32% в грудні минулого року [156].

Можна констатувати, що легітимація влади в Україні на даному етапі забезпечується внутрішньосистемними механізмами. Як і в інших демократичних країнах, партиципаторним шляхом і на конкурентній основі. Активні форми політичної участі, зокрема акції протестів, на сьогоднішній день в Україні стали звичайною політичною практикою. У той же час масштаби політичних протестів також відображають рівень підтримки основних інститутів влади.

Поряд з якістю виконання політичних функцій важливе значення для оцінки ефективності держави та її суверенітету має стан правової підсистеми. Запропоновано оцінювати ефективність правових функцій за наступними критеріями: дієздатність парламенту та його роль в політичному процесі; наявність / відсутність конфліктів між гілками влади; рівень корупції і загальний рівень злочинності.

Парламентаризм в Україні пройшов декілька етапів розвитку. На початку 1990-х років в Україні сформувалася система влади, яку можна назвати «всеваддям парламенту». В умовах проведення в країні демократичних перетворень частину нехарактерних для парламенту повноважень об'єктивно слід було взагалі скасувати (приміром, керівництво «вертикаллю рад») або передати іншим інститутам влади, приміром Президенту.

Наступний етап розвитку був пов'язаний з прийняттям Конституційного договору 1995 р. та Конституції України в 1996 р. Механізми впливу Верховної Ради на формування уряду, за Конституцією 1996 р., істотно обмежено, а можливості здійснення її контрольних функцій значно звужено. Глава держави одержує дедалі більше важелів впливу на парламент, намагаючись перетворити його на цілком підконтрольний орган. Чому так відбувається? З одного боку, можна говорити про об'єктивні причини - недостатню правову врегульованість відносин між парламентом

та Президентом, відсутність у країні стійких традицій парламентаризму й демократії[45, с.4].

В 2006 р. політична реформа змінила роль парламенту в політичному житті. Зміни, що були внесені в цей період до конституції, були спрямовані на поширення повноважень Верховної Ради. Однак в новому форматі парламент виявив слабку дієздатність, оскільки політична еліта продемонструвала свою неспроможність у досягненні консенсусу. Наслідком чого стала нестабільність коаліцій та як результат низька ефективність законодавчого органу.

В 2010 р. конституційні повноваження й роль парламенту в політичній системі знову зменшилась. Прийняття Конституційним судом рішення про скасування поправок до Конституції означало повернення чинному президенту повноважень, які мав президент Л. Кучма в період з 1996 по 2004 рр.. Головні зміни в Конституції, внесені політичною реформою, стосувалися функціонування Верховної ради і порядку формування уряду. Тоді був введений порядок формування Кабінету міністрів коаліцією депутатських фракцій, яка включала в себе більшість депутатів. Парламент могли розпустити у випадку, якщо коаліція не була створена після парламентських виборів. Рішення КС означає, що відтепер існування коаліції не є обов'язковим, а всі рішення приймаються простою більшістю голосів. Також втрачає силу положення, згідно з яким депутат, виходячи з фракції, позбавляється свого мандату. Втрачає силу також порядок призначення Кабінету міністрів. Раніше кандидатура прем'єр-міністра вносилася президенту коаліцією депутатських фракцій, а президент, у свою чергу, виносив її на розгляд парламенту. Коаліція також самостійно призначала членів Кабінету міністрів, за винятком міністра оборони і міністра закордонних справ, кандидатури яких вносилися президентом. Повертається норма, за якою кандидатура прем'єр-міністра вноситься на затвердження парламенту президентом. Він також призначає всіх членів

Кабінету міністрів за поданням уряду. Президенту також повертається право видавати укази з питань, не врегульованих чинним законодавством.

Таким чином, за 20 років незалежності України Верховна Рада володіла різним обсягом повноважень. Посилення президентських повноважень послаблювало значення парламенту, перетворюючи його в керований орган влади, і тим самим нівелюючи його як самостійний орган. З іншого боку, розширення функцій парламенту на практиці знизило його дієздатність. В цілому зміна ролі парламенту супроводжувалася конфліктом гілок влади. До того ж змішана форма правління, що має місце в Україні сама по собі має конфліктний потенціал, оскільки при даній формі передбачається подвійна відповідальність уряду: і перед парламентом, і перед президентом.

Наступний критерій оцінки ефективності правових функцій держави пов'язаний з рівнем корупції і злочинності в суспільстві. За даними Transparency International Індекс сприйняття корупції в Україні в 2008 р. склав 2,2, що відповідало 146 місцю в світовому рейтингу. Такий низький показник свідчить про серйозні проблеми держави в боротьбі з цим явищем. Рівень злочинності, оцінюваний нами за окремими індикаторами Глобального індексу миролюбності, показує, що в Україні «кількість вбивств» і «рівень насильницьких злочинів» в 2009 р. і 2010 р. оцінені однаково - в 3 бали, що відповідає середньому показнику.

Оцінки ефективності соціальної політики разом з якістю функціонування правової підсистеми також не високі. Проведена в Україні жорстка ліберальна економічна лінія не сприяє зміцненню ресурсної бази держави та реалізації ефективної соціальної політики. В даний час відсутня цілісна концепція соціальної політики, не конкретизовано її орієнтири на тривалу перспективу, не визначені контури моделі соціальної держави. Виникла і наростає потреба уточнення цілей і пріоритетів економічної та соціальної політики, ув'язування послідовності їх реалізації, коригування

механізму державного регулювання соціально-трудоких відносин з урахуванням специфіки трансформації держави та її економіко-регулюючих функцій у процесі формування ринкової економіки.

Існуюча в Україні модель соціальної політики не сприяла створенню широкого середнього класу. Середній клас в Україні вже є, хоча і значно (в 4-5 разів) менший за відносної чисельності, ніж в Західних країнах Європи. Він істотно відрізняється від європейського середнього класу не тільки за рівнем доходів, а й якісно.

Якщо європейські соціальні структури за формою нагадують «ромб» (з дуже незначними групами багатих і дуже бідних), то українські та російські структури мають форми «класичної піраміди», з дуже численними бідними і найбіднішими класами. Середніх класів в Україні та Росії суттєво менше, ніж бідних і найбідніших. Тому і роль даних класів у політичному та економічному житті цих держав є далеко не визначальною. У політичному житті домінують олігархічні клани декількох сімей мультимільйонерів і мільярдерів, які контролюють і парламент, і уряд України, і провідні ЗМІ, що впливають на електоральну поведінку громадян. В економіці більше половини рентабельних кампаній і холдингів знаходяться під контролем тих же олігархічних кланів. Результати парламентських і президентських виборів також визначають не середні класи, а маніпульована і стимульована за допомогою так званих «подачок» численна бідна більшість [28].

Відсутність широкого середнього класу в Україні є основною проблемою соціальної політики. Безумовно дана проблема пов'язана з економічною політикою держави і вимагає її оптимізації до сучасних умов розвитку українського суспільства. Яскраво вираженої поляризації в українському суспільстві не спостерігається, що підтверджується даними рівня внутрішніх соціальних конфліктів в Україні. Глобальний індекс

миролюбності оцінює показник внутрішніх конфліктів в 2 бали з 5 можливих, що відповідає рівню нижче середнього (2009 р. і 2010 р).

Не сприяє підвищенню якості державних параметрів і додатковий фактор зміцнення суверенітету - діяльність політичних еліт. За типом організації політичні еліти України є фрагментарними, що породжує конфлікти між різними групами еліт. Посилення фрагментації еліти відбулося в 2004 р., саме тоді до влади прийшла контреліта. Однак при цьому не відбулося якісного оновлення еліти.

В Україні, на відміну від більшості країн колишнього соцтабору: Польщі, Чехії, Угорщини, до цього часу не відбулася зміна «критичної маси» політичної еліти. Так, згідно з даними Національного інституту стратегічних досліджень, серед осіб, які за час незалежності Україна призначалися на впливові посади в системі влади (прем'єр, віце-прем'єр, секретар Ради національної безпеки і оборони, глава адміністрації Президента), 73% становлять вихідці з партійної, господарської, комсомольської номенклатури радянських часів. Крім того, згідно з тими ж дослідженнями, дві третини української політичної еліти складають особи старше 50 років [14].

Низька ефективність управлінської діяльності політичних еліт супроводжується впливом наступних чинників:

1. Політична еліта орієнтується на досягнення власних амбіцій, а не загальнонаціональних завдань. Політична складова є інструментом у боротьбі за головні ставки, що змістилися в економічний і адміністративний простір;

2. Залучення громадян політичними елітами в імітаційні акції протестів не сприяє демократизації політичної системи. Політична участь стає для еліт методом вирішення внутрішньоелітних конфліктів.

3. Широке поширення неправових способів ведення політичної боротьби, зростання в середовищі політичної еліти правового нігілізму.

4. Політичні партії не виступають механізмом рекрутування та формування політичної еліт. Часто політичні партії стають інструментами легалізації, захисту та просування інтересів протиборчих внутрішньоелітних груп.

5. Високий рівень персоніфікації української політики, що дозволяє політичним лідерам нав'язувати тенденції структурування політичної еліти за регіональною ознакою.

Незважаючи на ряд низьких показників ефективності функціонування, Україна має шанси підвищити рівень свого суверенітету. У першу чергу, реформування має торкнутися економічної сфери. Вирішення найбільш гострих економічних проблем буде сприяти стабілізації політичної складової держави і, нарешті, конструктивний вплив змогла б відчувати соціальна сфера. Поліпшення соціальних показників функціонування Української держави дозволить підвищити рівень добробуту населення, згладити соціальну нерівність, а також попередити виникнення соціальних конфліктів.

3.2. Детермінанти суверенітету в умовах глобалізації.

Аналіз трьох блоків держав з різним рівнем розвитку дозволяє зробити висновок, що рівень суверенітету тісно пов'язаний з якісними параметрами функціонування держави. Чим вище показники ефективності функціонування держави, тим вище рівень суверенітету. Для підтвердження даної гіпотези необхідно узагальнити оцінки якості державності для кожного з представлених блоків.

Держави з високим рівнем суверенітету дійсно мають найбільш високі показники ефективності переважно за всіма зазначеними критеріями. Економіка США займає перше місце в світі; Японії - третє місце; Німеччини - п'яте. Слід зазначити, що закріплення перерахованих країн на чолі світового рейтингу не є новою тенденцією. Дані держави демонструють стабільно високий рівень розвитку економіки, на відміну, наприклад, від великих держав «напівпериферій», в яких динаміка зростання переважає в останні десятиліття.

В основі економічної ефективності США - ліберальна економічна лінія. У Німеччині та Японії економічна модель також базується на ринкових принципах, проте двом якісно різних економікам цих держав властива загальна риса - державне регулювання економічних процесів. Обсяги регулятивної функції держави в Японії та Німеччині значно ширші, ніж у США. Таким чином, їх економічна ефективність обумовлена змішаною або гібридною економічною лінією.

Рівень розвитку військової складової держав «ядра» також досить високий. США є світовим лідером за такими критеріями як боєздатність армії і розвиток ВПК. За рівнем військових витрат США займає перше місце в світі (43%), у той час як витрати будь-якої держави не перевищують (6,6%). В Японії вони складають 3,3% від світових витрат, в Німеччині - 3%. Незважаючи на відсутність зовнішньої загрози суверенітету, держави «ядра» мають високий військовий потенціал. Також слід відзначити такий підсилюючий фактор суверенітету у США як наявність ядерної зброї.

Високий рівень політичного функціонування США, Японії та Німеччини досягається шляхом реалізації демократичного політичного курсу. При цьому США і Німеччина функціонують на підставі оригінальної західної моделі розвитку. У США - це ліберальна демократія, у Німеччині - соціал-демократія. Модернізації Японії після II світової війни проводилася

на підставі відображеної західної моделі політичного розвитку. Таким чином, в Японії відбувся перехід до нового політичного курсу: від консервативного до демократичного.

Основним механізмом легітимації політичної влади в країнах «ядра» виступають вибори, це означає переважання партиципаторного принципу висловлення підтримки дій політичної влади. У США тривало функціонує двопартійна система. За допомогою даного механізму відтворюється демократичне якість політичної системи і здійснюється підтримка того чи іншого політичного суб'єкту. У Німеччині легітимація політичної влади здійснюється через 2,5-партійну систему. У Японії, оскільки країна розвивається за відображеної західної моделі, присутні свої особливості легітимації влади. Тут тривалий час при владі перебувала Ліберально-демократична партія Японії, яка визначала конфігурацію партійної системи. Партійна система з домінуючою партією так до недавнього часу визначався її тип. В даний час при владі знаходиться Демократична партія, яка, як і ЛДПЯ, має консервативну ідеологічну спрямованість. Таким чином, за владу в Японії змагаються по суті дві консервативні партії, ця обставина підтверджує, що західні цінності не є системоутворюючими в японському суспільстві. Значимими залишаються традиційні для східного суспільства цінності і моделі політичної поведінки.

Ефективність правової системи в державах з високим рівнем суверенітету має високі показники. У США, Японії і Німеччині процес функціонування правової системи підкріплюється дієздатним представницьким органом влади. У Японії в порівнянні з двома іншими країнами парламент менш стабільний. Розпуск нижньої палати Національного парламенту став нормальною практикою в Японії, проте така особливість не відбивається на якості функціонування політичної і правової

систем. Також слід зазначити, що у всіх трьох державах відсутні конфлікти між гілками влади.

Також в якості критеріїв ефективності правового функціонування держави були позначені рівень корупції та злочинності. У трьох розглянутих країнах рівень корупції невисокий. Однакові показники Індексу сприйняття корупції мають Японія та США - 7,3 (18 місце), дещо краще аналогічний показник у Німеччині - 7,9 (14 місце). Рівень злочинності в даних країнах або низький, або нижче середнього.

Якість виконання державою соціальних функцій виступає значущим індикатором стану суверенітету. Для виконання соціальних функцій держава повинна володіти певною ресурсною базою. В даному випадку таку базу мають держави з достатньою часткою державної власності. Найнижча частка державної власності в США (39,1%). У Японії та Німеччині така частка становить 46,2% і 55,1% відповідно. У всіх розглянутих випадках в суспільстві сформований широкий середній клас (понад 50% громадян). При цьому Індекс Джині, який відображає ступінь соціального розшарування суспільства, досить високий тільки в США. У Японії та Німеччині даний показник невисокий - 25 і 28,3 відповідно. Про високу якість виконання соціальних функцій в державах «ядра» говорить відсутність в них яскраво виражених соціальних конфліктів. У всіх розглянутих державах рівень соціальних конфліктів є низьким.

Підтримці високого рівня суверенітету сприяє управлінська діяльність політичних еліт держав «ядра». За типом організації політичні еліти в США, Німеччині і Японії є консенсусно інтегрованими, що, в свою чергу, створює додаткові передумови для ефективного вирішення соціальних, економічних і політичних проблем. Більше того, політичні еліти зазначених держав самостійні у прийнятті політичних рішень в силу того, що переважно їхня політика формує контури світової системи.

Також слід зазначити, що на відміну від США, Японія і Німеччина не є лідерами за кількістю населення або площі території. США займають третє місце в світі за територією та кількістю населення. Наявність таких ресурсів у США додатково створює передумови для зміцнення суверенітету. Японія і Німеччина мають 126 млн. і 82 млн. чол. населення відповідно; площа їх територій приблизно однакова і відповідає 61 і 62 місця у світі.

Країни «ядра» утворюють своєрідну надсистему для країн інших рівнів, тобто володіють достатньою потужністю, щоб чинити на них вплив. Так, держави «напівпериферії» за окремими параметрами відстають від «ядра» і мають більш низький рівень суверенітету. Як і в попередньому блоці країн, в країнах «напівпериферіях» простежується зв'язок між рівнем суверенітету і якістю функціонування держави.

У блоці країн «напівпериферій» проаналізовано ефективність функціонування таких держав як Китай, Бразилія і Росія. Відзначимо, що дані держави володіють значним демографічним та територіальним потенціалом. За винятком Китаю, в якому досить гостро стоїть проблема перенаселення, демографічні та територіальні ресурси Бразилії та Росії сприяють зміцненню суверенітету даних держав.

За рівнем ВВП країни «напівпериферії» входять в першу десятку країн світу. Китай за підсумками 2010 р. поліпшив показник економічної ефективності і став другою економікою у світі. Росія і Бразилія займають 7 і 8 місце відповідно. Проте у результаті ефективність економіки в соціальному вимірі значно нижче, ніж в країнах «ядра». ВВП у розрахунку на душу населення в цій групі країн найбільш високий в Росії - \$ 15,9 тис. і найнижчий в Китаї - \$ 7,8 тис. При цьому Індекс Джині, який дає уявлення про те, як у конкретній державі розподіляються доходи, свідчить про значне соціальне розшарування. У Бразилії показник соціальної нерівності найвищий в групі країн - 55; в Китаї - 41,5; Росії - 37,5. Високі показники

Індексу Джині свідчать, що значні обсяги ВВП в цих країнах розподіляються нерівномірно, що актуалізує проблему бідності.

В основі економічного розвитку Китаю, Росії і Бразилії лежать різні економічні моделі. Китай і Бразилія здійснюють свої модернізаційні проекти на основі оригінальної незахідної моделі з національною специфікою. У Китаї реалізується змішана економічна лінія. Тут до базової соціалістичної економічної лінії додані елементи ринкової економіки. Такий варіант економічної модернізації підтвердив свою ефективність і життєздатність створеної економічної лінії. У Бразилії також використовується змішана економічна лінія, з тією різницею, що її модернізаційний проект базується на використанні механізмів та інструментів ринкової економіки за активної участі держави в господарському житті.

Основу економічного функціонування Росії протягом першого десятиліття незалежності становила ліберальна економічна лінія. З початку 90-х рр.. російська державність використовувала відображену західну модель модернізації. Проте з часом стала очевидною її неефективність, що призвело до деяких змін в реалізації економічної лінії - зростання державного регулювання економіки. Таким чином, у всіх трьох випадках чітко простежується роль держави в регулюванні економічних процесів. Серед розглянутих трьох країн «напівпериферії» максимальне втручання в економіку здійснює Китай, чому сприяє велика частка державної власності. У Бразилії ступінь втручання в економіку і частка державної власності нижча, ніж у Китаї. І, нарешті, Росія в цьому ряду є державою, в якій в найменшій мірі виражене державне регулювання економіки, також тут найнижча частка державної власності (не більше 20%).

Рівень розвитку військової сфери та якість виконання функцій оборони країни, які оцінені нами за такими критеріями як рівень боєздатності армії та розвитку ВПК, свідчать про наступні результати. За обсягом військових

витрат в групі країн «напівпериферії» лідирує Китай, який займає друге місце в світовому рейтингу. Більш того, завдяки величезному населенню Китаю в разі військової загрози стає можливою мобілізація 350 млн. чол. За часткою військових витрат Росія займає п'яте місце, однак у відносному вираженні до ВВП країни, частка витрат становить близько 4%. Даний показник значно нижчий в Бразилії і дорівнює приблизно 1% ВВП. Бразилія, будучи найбільшою країною в Латинській Америці, не має потенційної загрози суверенітету з боку країн-сусідів. У той же час Бразилія, на відміну від Китаю і Росії, не має ядерної зброї.

Рівень суверенітету визначається не тільки ефективністю економіки та якістю військової сфери, але і здатністю політичної системи ефективно виконувати функції управління. У трьох розглянутих випадках реалізуються різні типи політичного курсу. Китай розвивається за власною оригінальною незахідною моделлю. Демократичні цінності, неприйнятні в китайському суспільстві, оскільки в основі політичного курсу закладена консервативна ідея.

У Бразилії в порівнянні з минулими десятиліттями сталася демократизація політичного курсу. Правда, демократичний розвиток тут має свої особливості, що кореняться в організації політичної влади. У Бразилії президент має дуже широкі повноваження. У Росії простежується зворотна тенденція - з початку 90-тих рр.. реалізовувалася відображена ліберально-демократична модель розвитку, яка виявилася недостатньо ефективною основою для проведення масштабних реформ. В останнє десятиліття ефективність політичної системи зросла, в силу посилення авторитарної складової в політиці. Очевидно, що у всіх трьох випадках в політичних системах держав разом з елементами демократії в тій чи іншій мірі присутні авторитарні тенденції.

Залежно від якості політичної системи знаходяться механізми легітимації влади. Оскільки в політичних системах країн «напівпериферії» присутня авторитарна складова, то і механізми легітимації влади в них не збігаються із західними зразками. У Китаї півторопартійна система лежить в основі політичної системи. Така партійна система формально і фактично виключає можливість політичної опозиції, яка є невід'ємним елементом західної демократії. При цьому регуляція процесів легітимації влади сприяє конфуціанська етика, яка спрямована на згладжування конфліктів при прийнятті політичних рішень. Таким чином, в Китаї найбільш значущим елементом у процесі легітимації влади виступають не партиципаторні, а психологічні домінанти. У той же час, дана обставина не заперечує ефективності політичної системи Китаю.

У Росії існує багатопартійність, однак переважаючий вплив на політичний процес здійснює правляча партія «Єдина Росія». Легітимація кожного інституту влади в Росії має свої особливості. Безумовно, ключовою для російської політичної системи є легітимація глави держави. У першій половині 2000-них рр.. підтримка президента виявлялася партиципаторною і базувалася на політичній ефективності. Друга половина 2000-х рр.. актуалізувала технологічні елементи легітимації влади і призвела до фактичної безальтернативності електорального процесу.

Політична система Бразилії, що базується на президентській формі правління, на відміну від Росії проявила дещо інші тенденції розвитку. В останньому десятилітті Бразилія продемонструвала зростання ефективності політичної системи. Успіх економічних і соціальних реформ дозволив отримати підтримку наступнику попереднього президента партиципаторним шляхом.

Держави «напівпериферії» володіють особливостями правового функціонування. Вони відрізняються не тільки від країн «ядра», а й між

собою. У функціонуванні КНР велика роль представницького органу влади. ВЗНП - парламент Китаю є дієздатним органом влади, завдяки якому забезпечується функціонування державного апарату. У той же час в Китаї не існує поділу влади в західному розумінні, отже, і не може існувати конфлікту між гілками влади.

У Бразилії історично склався пріоритет виконавчої влади перед законодавчою, відтворений в «суперпрезидентській» формі правління. Незважаючи на широке коло повноважень глави держави, парламент Бразилії виконує ряд функцій, що забезпечують функціональність держави. Виникнення конфліктів між гілками влади навряд чи можливо в силу існуючих в Бразилії владних акцентів. Подібним чином розставлені акценти і в політичній системі Росії. Президент Росії користується широкими повноваженнями, які тісно переплітаються з функціями інших гілок влади. Ця обставина робить главу держави центральною фігурою політичного процесу.

Якість правових функцій держави вимірюється не тільки збалансованістю гілок влади і функціональністю представницького органу влади, а й рівнем корупції і злочинності. У розглянутих країнах «напівпериферіях» рівень корупції є високим. У Китаї та Бразилії він фактично однаковий. Індекс корупції становить в Китаї 3,6, у Бразилії - 3,5, де 10 балів є найкращим показником. У Росії ІВК ще нижче і складає - 2,1. Інакше виглядають показники рівня злочинності в даних країнах. У Китаї загальний рівень злочинності нижче середнього, у Бразилії, навпаки, він є максимальним. Росія у свою чергу має середній рівень злочинності.

Функціонування правової системи в країнах «напівпериферії» має власну специфіку. Разом з тим даним державам не вдається повною мірою вирішити проблеми корупції та злочинності. Наведені показники свідчать про невисоку ефективність держави у виконанні ряду правових функцій.

Функції держави в соціальній сфері також не відрізняються високою ефективністю і свідчать про безліч невирішених проблем у цій сфері. Соціальна захищеність в країнах «напівпериферії» залишається низькою. Широкий середній клас досі не сформований, а рівень соціальної нерівності продовжує залишатися високим. У Китаї середній клас становить близько 23%, Індекс Джині, що відображає соціальне розшарування, високий - 41,5. У Бразилії до середнього шару належить не більше 30% громадян, при Індексі Джині - 55. Такий показник є максимальним серед розглянутих країн. У Росії середній клас становить не більше 20% населення. Ступінь соціальної нерівності трохи нижче, ніж Китаї і становить - 37,5.

В якості другого критерію ефективності держави в соціальній сфері був виділений рівень внутрішніх соціальних конфліктів. У розглянутих країнах цей показник не однаковий. Незважаючи на високу ступінь соціального розшарування в Бразилії найнижчий рівень внутрішніх соціальних конфліктів. У Китаї та Росії такий показник є середнім, в силу поліетнічного характеру їх суспільств.

На якість функціонування держави і рівень її суверенітету впливає ефективність управлінської діяльності політичної еліти. У всіх трьох випадках діяльність політичних еліт є досить ефективною, оскільки базується на корпоративних засадах. Така особливість згладжує протистояння еліт. У Китаї в основу політичної діяльності покладено принцип компромісу між досить сильними регіональними групами еліт. У Бразилії також яскраво виражена регіональна диференціація політичних еліт, при цьому ліва політична еліта користується широкою підтримкою населення. У Росії відсутня системна опозиційна еліта, в той час як правляча еліта домінує на федеральному і регіональному рівнях. Таким чином, у розглянутих політичних системах можна констатувати відсутність фрагментації політичних еліт.

У наступний і останній блок країн, були включені держави «периферії» з низьким рівнем суверенітету. Як одиниці аналізу були обрані держави пострадянського простору: Грузія, Білорусь і Україну. У трьох розглянутих випадках спостерігаються різні тенденції розвитку держави та її функціонування. Однак незважаючи на відмінність моделей розвитку, економічних і соціальних показників ефективності, дані держави характеризуються низьким рівнем суверенітету. Оскільки в умовах глобалізації при низькій ефективності виконання економічних і політичних функцій пострадянські держави виявилися не здатними проводити незалежну політику.

Фактором зниження суверенітету в країнах «периферії» виступає вплив країн «ядра» і «напівпериферії». Подібна залежність має свої особливості в кожному з розглянутих випадків. Залежність від російських енергоресурсів характерна для Білорусі та України, що в свою чергу підвищує вплив Росії на зазначені країни. Білорусь, незважаючи на високі показники в окремих сферах функціонування держави, в даний час не здатна проводити самостійну економічну політику. Це виражається в тому, що російська сторона вимагає лібералізації економіки Білорусі, в той час як білоруська модель економіки базується на широкому державному регулюванні зі значною часткою державної власності. Грузія, перебуваючи в конфліктних відносинах з Росією (країною «напівпериферією»), залежна від країн «ядра» - США та ЄС. Залежність Грузії має економічний, і політичний характер. Що стосується України, то в силу її геополітичної невизначеності вплив на рівень її суверенітету здатні надавати як країни «ядра» (ЄС), так і «напівпериферії» (Росія).

Економічні показники ефективності країн «периферії» невисокі. Україна є 40-ю економікою у світі, Білорусь - 60-ю, Грузія - 122. Безумовно, обсяг ВВП залежить і від такого показника як кількість населення. В Україні

більше 45 млн. чол., в Білорусі - 9,6 млн. чол., в Грузії - 4,6 млн. чол. Таким чином, якість економічного функціонування тієї чи іншої держави відображається таким показником як ВВП у розрахунку на душу населення. Найбільш високий показник ВВП у розрахунку на душу населення має Білорусь - \$ 13,4 тис., в Україні він складає \$ 6,7 тис., у Грузії - \$ 4,8 тис.

Економічний розвиток розглянутих країн базується на різних економічних моделях. У Грузії проводиться ультра-ліберальна економічна лінія, основною метою якої є зниження ролі держави в економічних процесах шляхом приватизації державної власності. На даний момент частка державної власності в Грузії знижена до 5%. В Україні реалізується менш жорстка ліберальна економічна лінія. Роль держави в економічній сфері мала, а частка державної власності, що становить ресурсну базу держави, не перевищує 20%. Ресурсна база білоруської держави значно ширша. Тут реалізується модель змішаної економіки, при цьому держава займає ключову позицію в економічних процесах. Контроль над ресурсами та їх перерозподіл дозволяють підтримувати оптимальний ступінь соціального розшарування в білоруському суспільстві.

Функція оборони країни була оцінена за критеріями боєздатності армії та розвитку ВПК. На оборону країни у відносному вираженні Грузія витрачає найбільшу на пострадянському просторі частку свого бюджету (4,56% від ВВП). Також періодично країна отримує військово-гуманітарну допомогу США і НАТО. У Білорусі військові витрати складають приблизно 1,4% від ВВП, при цьому країна має модернізований ВПК. Що стосується України, її армія і ВПК перебувають у кризовому стані через слабке фінансування даної сфери. Крім цього, в 2010 р. Україна скоротила військові витрати на 11%. Всі три розглянуті країни не мають ядерної зброї.

Політичне функціонування держав Грузії, Білорусі та України характеризується особливими рисами. Грузія останні роки активно реформує

політичну систему за віддзеркаленою моделлю модернізації. Досягти реальних успіхів з демократизації політичної системи Грузії до цього часу не вдалося. За роки незалежності склалася революційна тенденція зміни влади в країні. Кожен новий президент приходить до влади революційним шляхом. Кризовий стан багатьох сфер суспільства в Грузії актуалізував подібний механізм легітимації влади. Неефективність політики глави держави призводить до втрати легітимності і дозволяє опозиції використати протестні форми політичної активності.

У Білорусі, як і в Грузії, політичний режим характеризується наявністю авторитарної складової. У той же час при вказаній схожості, політичні режими в цих країнах відрізняються ступенем ефективності. Білоруський президент, незважаючи на тривале перебування при владі, що суперечить демократичним принципам організації влади, користується високим рівнем підтримки з боку громадян. До того ж у Білорусі на відміну від Грузії не спостерігається масштабних криз політичної участі. Таким чином, ефективність політичної системи Білорусі вище, ніж у Грузії.

Рівень демократизації політичної системи України вищий, ніж у двох інших випадках. У політичному процесі на даному етапі розвитку переважають демократичні тенденції, незважаючи на внесення змін до Конституції, які сприяли розширенню повноважень президента. Протягом останнього десятиліття легітимація політичної влади мала різні джерела як внутрішні, так і зовнішні. На сьогоднішній день легітимація політичної влади в Україні має внутрішнє джерело і здійснюється демократичним партиципаторним шляхом.

Вважаємо, що прояви зовнішньої легітимації політичної влади є свідченням порушення суверенітету держави. Зразки зовнішньої легітимації це ніщо інше як «кольорові революції», які мали місце в Україні і Грузії. Не заперечуючи окремі демократичні досягнення політичних еліт, які прийшли

до влади в результаті «революцій», тим не менше, слід відзначити зниження рівня суверенітету в зазначених країнах. Опозиційні сили отримували серйозну фінансову і технологічну допомогу для завоювання влади від країн «ядра». Це означає, що джерелом прийняття рішення виступали не тільки громадяни цих країн, а й політичні еліти країн з більш високим рівнем суверенітету.

Оцінка якості функціонування правової системи в розглянутих трьох випадках базувалася на таких критеріях як дієздатність парламенту, наявність / відсутність конфлікту між гілками влади, рівень корупції та злочинності. У двох випадках (Грузія та Білорусь) встановлено, що парламент не відіграє ключової ролі в політичному процесі. Функції законодавчого органу в даних країнах знижені за рахунок посилення повноважень президента. Що стосується конфлікту між гілками влади, то в Білорусі та Грузії він мав місце в перші роки незалежності даних держав. Динаміка сучасного політичного процесу в двох зазначених випадках свідчить про дисбаланс гілок влади.

В Україні роль парламенту видозмінювалася протягом 20 років незалежності. Розширення повноважень законодавчого органу у зв'язку з політичною реформою супроводжувалося падінням його дієздатності. Парламентська криза і позачергові вибори 2007 р. стали наслідком розбіжностей основних політичних груп у парламенті та його нездатності прийняти компромісне рішення щодо створення коаліції. Більше того, парламентську кризу супроводжували конфлікти між урядом і президентом. З 2010 р. знову змінився діапазон повноважень парламенту, правда, в бік його звуження. Таким чином, на сьогоднішній день в Україні вдалося підвищити дієздатність парламенту за рахунок посилення влади президента.

Рівень корупції як показник якості правового функціонування в країнах «периферіях» протягом багатьох років характеризувався високими

показниками. Для України та Білорусі боротьба з корупцією продовжує залишатися актуальною проблемою. Оскільки показники Індексу сприйняття корупції за останні роки не проявляють позитивної динаміки. На сьогоднішній день Україна займає 134 місце в світовому рейтингу, Білорусь - 151 місце. Грузії вдалося досягти певних успіхів в боротьбі з корупцією, що дозволило їй зайняти 67 місце в світовому рейтингу.

Рівень злочинності в розглянутих країнах знаходиться в межах середніх показників. З трьох країн найгірший показник у цьому сенсі має Грузія, за нею йде Україна та Білорусь. Остання має найнижчий показник рівня злочинності.

У країнах «периферії» не знизилася гострота соціальних проблем. У Грузії і Україні не сформований широкий середній клас. У Білорусі за рахунок перерозподілу прибутків вдалося сформувати середній клас, за обсягом порівнянний з середнім класом в країнах «ядра». Ступінь розшарування суспільства, відображена Індексом Джині, є невисокою в Білорусі (27,4) і Україна (28,2). У Грузії цей показник досить високий (40,8) і порівняти з аналогічними показниками в країнах «напівпериферії».

Рівень внутрішніх соціальних конфліктів у суспільстві також відображає ефективність соціальної сфери. В Україні даний показник є найнижчим серед розглянутих країн. У світовому рейтингу Глобальний індекс миролюбності рівень соціальних конфліктів в Україну оцінений як нижче середнього. У Білорусі цей показник свідчить про середній рівень соціальних конфліктів. І, нарешті, у Грузії він оцінений як високий.

Низька ефективність функціонування держави в більшості позначених сфер знижує рівень суверенітету держави. Не сприяє його зміцненню та управлінська діяльність політичних еліт в даних політичних системах. У Грузії і Україні в порівнянні з Білоруссю спостерігається більш високий

рівень фрагментації політичних еліт. Ця обставина обумовлює конфліктність політичного процесу і знижує можливість компромісів при прийнятті політичних рішень. У той же час у Грузії, Білорусі та Україні до цих пір не відбулося кардинальної заміни старої політичної еліти.

Порівняння країн у трьох групах підтверджує висунуту гіпотезу про взаємозв'язок суверенітету і якісних параметрів державності. Чим вище ефективність виконання державою функцій, тим вищі потенційні можливості держави забезпечити високий рівень суверенітету. Високорозвинена економіка і ефективна політична система детермінують внутрішній суверенітет держави. Достатній рівень зовнішнього суверенітету, поряд з позначеними детермінантами внутрішнього суверенітету, дозволяє забезпечити ефективне виконання державою функцій у військовій сфері.

Таким чином, високий рівень розвитку економіки, ефективна політична система і забезпечення функції оборони країни детермінуються ознаками держави з високим рівнем суверенітету. Ефективність держави в соціальній і правовій сферах є додатковим критерієм суверенітету. Як показує дослідження якісних параметрів державності в різних групах країн, наявність великих територіальних і демографічних ресурсів не є визначальним фактором суверенітету держави (випадок Японії). Однак зазначені ресурси є значущими для держави, оскільки здатні сприяти підвищенню рівня суверенітету.

Наступна гіпотеза - про залежність рівня суверенітету держави від його положення в світовій системі також знайшла підтвердження в рамках дослідження. Наближення країни за основними параметрами до «ядра» або віддалення від нього, відповідно збільшує, або зменшує ступінь суверенності держави. Також слід відзначити тенденцію, що намітилася в 2010 р. Наближення Китаю за основними показниками ефективності до країн «ядра» підвищить рівень його суверенітету і змінить його місце в світовій системі.

І, нарешті, остання гіпотеза про складні зростання суверенітету перехідних держав в умовах глобалізації підтверджується в групі країн «периферії». Посилення пострадянських держав призведе до їх самостійності у прийнятті внутрішніх політичних рішень, що економічно і політично не вигідно країнам «ядра». Реальне посилення перехідних держав можливо завдяки зростанню ефективності економічної, політичної та військової сфер цих держав, у тому числі і шляхом створення регіональних союзів на пострадянському просторі. Подібна інтеграція держав навколо «напівпериферичної» Росії здатна змінити баланс сил у світі не на користь країн «ядра». Тому спроби посилення економічної складової перехідних держав, або спроби використання ними екстракційних можливостей авторитаризму будуть зустрічати перешкоду з боку країн «ядра» (випадок Білорусі).

Висновки до розділу 3:

1. Низька ефективність функціонування держави в основних сферах сприяє зниженню рівня суверенітету. У цьому контексті можуть спостерігатися різні причинно-наслідкові зв'язки. Втручання в економіку з боку інших держав може впливати на рівень її розвитку і якісну визначеність. І, навпаки, зниження ефективності функціонування основних підсистем суспільства з часом може призвести до часткової втрати суверенітету або його зниження.

Визначальними факторами низького суверенітету країн «периферії» є невисока ефективність економічних, військових та політичних функцій держави у порівнянні з аналогічними показниками в країнах «ядра» і «напівпериферіях». Найбільш високі показники ефективності держави серед країн «периферії» має Білорусь, яка здійснює модернізацію за оригінальною

незахідною моделлю розвитку. У випадку Грузії і України проявляються інші тенденції: в них реалізуються відображені західні моделі модернізації, які, як правило, залишають модернізуючу країну в орбіті впливу країн «ядра» - лідерів глобалізації. Надмірна лібералізація економіки, зниження частки приватної власності і стихійний ринок знижують рівень внутрішнього суверенітету держави і роблять її залежною від зовнішніх центрів сили.

2. Передумови до зростання суверенітету або наявність детермінант суверенітету в групі країн «напівпериферіях» має Китай, у групі країн «периферій» - Білорусь. У даних державах вищий рівень суверенітету, порівняно з іншими країнами в кожній з груп, забезпечується за рахунок економічної та військової ефективності, не останню роль відіграє авторитарна складова політичних систем. Однак такий рівень суверенітету забезпечується в основному за рахунок правової та соціальної сфери, оскільки в Китаї та Білорусі вони демонструють знижені показники ефективності.

Стратегія держав, які прагнуть підвищити рівень свого суверенітету не повинна зводитися до нарощування авторитарних тенденцій. Існуючий рівень розвитку Китаю і Білорусі є результатом реалізації оригінальної незахідної моделі модернізації, в той час як розвиток України і Грузії, обумовлене відображенням західної моделі модернізації. Тим не менш, зміцненню суверенітету держав «периферій» може сприяти реалізація таких напрямків:

- Реформування економічної сфери, змістом якого має стати збільшення ролі держави в регулюванні економічних процесів;
- Поступове збільшення частки державної власності з метою зміцнення ресурсної бази держави;

- Забезпечення легітимації політичної влади не зовнішнім технологічним шляхом, а переважно за допомогою внутрішнього партиципаторного механізму;

- Збільшення частки перерозподілених доходів у суспільстві з метою забезпечення соціальної захищеності незахищених груп громадян;

- Зміцнення демократичних тенденцій в процесах рекрутування політичної еліти з метою якісного оновлення її складу;

- Мінімізація проявів корупції в органах державної влади та ін

ВИСНОВКИ

Вивчення взаємозв'язку суверенітету і якісних параметрів державності дозволяє зробити висновок про наявність залежності між рівнем суверенітету держави та ефективністю його функціонування. Підвищення рівня суверенітету конкретної держави, збільшення її потужності на міжнародній арені безпосередньо пов'язані з оптимізацією функціонування держави. Вирішення даної проблеми залишається найбільш актуальним завданням для перехідних суспільств, і зокрема для України.

1. Аналіз концепцій суверенітету дозволив виявити сукупність підходів до розуміння суверенітету держави, в яких відображена багатоплановість даного концепту. Більш того, з розвитком концепцій суверенітету еволюціонували уявлення про його роль та основні характеристики. Починаючи з перших концепцій суверенітету, в яких проголошувалася його абсолютність, неподільність і необмеженість, уявлення про основні характеристики суверенітету змінилися аж до протилежних в концепціях сучасних вчених.

Умовно можна виділити кілька етапів еволюції уявлень про суверенітет держави. Історично першими сформувалися концепції «вестфальського суверенітету». На даному етапі спочатку виділялося поняття внутрішнього суверенітету держави, в рамках якого обґрунтовувалась правомірність влади монарха. Пізніше в концепціях суверенітету відбилася його зовнішня сторона, головна вимога якої полягала у невторчання інших держав у внутрішню політику конкретної держави.

Другий етап становлення уявлень про суверенітет держави пов'язаний з виникненням федеративних держав, актуалізувалося питання розподілу суверенітету між федеральним союзом і суб'єктами федерації. Питання про суб'єкт суверенітету у федеративних державах створив уявлення про

«розподілений суверенітет». Даний етап розвитку концепцій суверенітету заклав основу для формування нових уявлень про розділення і розмивання суверенітету держави.

Третій етап розвитку концепцій суверенітету ознаменувався глобалізаційними процесами. В рамках даних теорій суверенітету держави тривалий час домінувало уявлення про розмивання і навіть відмирання суверенітету в умовах глобалізації. Пізніше в уявленнях про роль і значення суверенітету позначилося зміщення акцентів - в умовах глобалізації суверенітет продовжує залишатися ідентифікуючою ознакою держави в міжнародних відносинах.

У сучасних умовах під суверенітетом держави слід розуміти здатність держави в залежності із сукупності економічних, військових та інших ресурсів, проводити незалежну внутрішню політику і визначати власну політику щодо інших країн на міжнародній арені.

2. Розроблена методологічна основа дослідження дозволила здійснити оцінку рівня суверенітету держави в залежності від якісних параметрів державності. Для дослідження складних об'єктів, до яких відноситься і суверенітет держави, був використаний системний аналіз. У рамках даного методу застосовувалися структурно-функціональний аналіз і моделювання. Виявлення основних критеріїв оцінки функціонування держави та показників його ефективності створило основу для порівняння держав з різним рівнем суверенітету і якістю функціонування.

Створена на підставі системного аналізу модель факторів суверенітету держави включила в себе три рівні аналізу. Перший рівень передбачає оцінку впливу факторів надсистеми конкретної держави. Другий включає встановлення впливу факторів системи (якість виконання державою своїх функцій). Третій рівень аналізу базується на вивченні групи додаткових

чинників функціонування держави: ефективності управлінської діяльності політичних еліт та обсягів територіальних і демографічних ресурсів.

Виходячи з положення, що рівень суверенітету держави відображає його становище в світовій системі, були виділені групи країн з різним рівнем суверенітету. До держав з високим рівнем суверенітету були віднесені країни «ядра» світової системи, до держав з середнім рівнем - країни «напівпериферії», і, нарешті, низький рівень суверенітету спостерігається в країнах «периферіях». У даних групах країн були встановлені особливості їх розвитку та ефективність функціонування держави.

3. Оцінка якості функціонування держав «ядра» (на прикладі США, Японії, Німеччини) дозволяє зробити висновок про високу ефективність функцій в економічній, військовій, політичній, правовій та соціальній сферах. Високий рівень суверенітету даних держав забезпечується не окремими високими показниками ефективності в тій чи іншій сфері, а їх сукупністю. Це економічно високорозвинені країни, що володіють значним військовим потенціалом. Економіки цих країн базуються або на змішаній моделі (Японія, Німеччина), або на ліберальній (США), при цьому для них характерна спільна риса - значна частка державної власності. Військовий потенціал країн «ядра» високий. Лідируючу позицію займають США, Японія і Німеччина, що входять до першої десятки країн світу за кількістю військових витрат.

Ефективність політичної системи США, Японії та Німеччини також висока. В основі політичного розвитку США і Німеччини лежать оригінальні західні моделі. Політична система Японії є результатом реалізації відображеної моделі розвитку, що надає деякі особливі риси процесу легітимації політичної влади. У цілому політичний режим, реалізований даними політичними системами, характеризується демократичною якістю.

Виконання правових і соціальних функцій державами «ядра» відрізняється високим рівнем ефективності. У США та Німеччині дієздатний парламент забезпечує політичне представництво інтересів основних соціальних груп. Функціонування представницького органу влади в Японії відрізняється меншою стабільністю, порівняно з іншими державами «ядра». Однак така нестабільність парламенту не призводить до політичних конфліктів і не змінює динаміку політичних процесів у країні. Висока якість виконання правових функцій держави підтверджується низьким рівнем корупції і злочинності в цих країнах. Ефективність соціальної політики в країнах з високим рівнем суверенітету має високі показники. У них сформований широкий середній клас і відсутні гострі соціальні конфлікти.

Ефективності функціонування держав «ядра» сприяє управлінська діяльність політичних еліт. За типом організації і взаємодії політичні еліти цих країн, як правило, консенсусно інтегровані. Така якість політичних еліт дозволяє попереджати політичні конфлікти, або адекватно діяти в умовах кризи.

4. Системний аналіз параметрів держав «напівпериферій» (Китай, Бразилія, Росія) дозволяє констатувати середній рівень їх суверенітету. Рівень суверенітету держав «напівпериферій» знижений за рахунок низької ефективності однієї або кількох функцій, або впливу надсистеми, утвореної країнами «ядра». Китай, Бразилія і Росія має високоефективну економіку, військовий потенціал і досить ефективну політичну систему.

Економічний розвиток Китаю та Бразилії забезпечується шляхом реалізації змішаної моделі, що включає в себе елементи соціалістичної та ліберальної економічних ліній. При цьому частки державної власності в Китаї і Бразилії високі. У Росії також реалізується змішана модель економіки, однак тут превалує ліберальна складова. Частка державної власності значно знижена в порівнянні з двома іншими випадками.

Рівень військового потенціалу в країнах із середнім рівнем суверенітету найвищий у Китаї та Росії; середній - в Бразилії. До того ж суверенітет Китаю і Росії у військовій сфері посилюється за рахунок наявності у них ядерної зброї.

Ефективність політичних систем країн «напівпериферій» також є досить високою. Проте ефективність досягається трохи іншим шляхами, ніж в країнах «ядра». У Китаї, Бразилії та Росії разом з демократичною складовою, в політичній системі виражений і авторитарний компонент. У Бразилії та Росії має місце сильна президентська влада, в Китаї політична система базується на півторапартійній системі.

Правова та соціальна сфери в державах із середнім рівнем суверенітету мають знижені показники ефективності. Роль представницького органу в політичному житті Бразилії та Росії невисока, оскільки є зміщення акцентів у бік повноважень президентської влади. У Китаї роль законодавчого органу вища, тому що дана держава є парламентсько-президентською республікою. Рівень корупції і злочинності в країнах «напівпериферіях» продовжує залишатися високими. Соціальна політика в даних країнах, незважаючи на окремі досягнення в соціальній сфері, залишається не достатньо ефективними. У Китаї, Бразилії і Росії не сформований середній клас і присутнє значне соціальне розшарування в суспільстві.

Ефективність політичної еліти в країнах «напівпериферіях» оцінено як середнє. У даних країнах не спостерігається серйозної фрагментації політичних еліт, але в той же час, за винятком Китаю, не отримав широкого розповсюдження консенсусний механізм прийняття політичних рішень.

Зміцненню суверенітету країн «напівпериферіях» сприяє наявність у них величезних територіальних і демографічних ресурсів.

5. Країни «периферії» характеризуються низьким рівнем суверенітету. Функціонування держав, віднесених до цієї категорії (Грузія, Білорусь, Україна), визначається імпульсами вихідними від країн «ядра», або «напівпериферій». Залежність «периферії» проявляється в неможливості проведення незалежної внутрішньої і зовнішньої політики, лише окремі сфери функціонування держави залишаються прерогативою даних держав.

Економічна ефективність Грузії та України є невисокою. Більш високі показники ефективності демонструє Білорусь, проте рівень її суверенітету знижується під впливом інших факторів. У Грузії проводиться ультра-ліберальна економічна політика, в Україна - це ліберальна модель економіки без достатньої соціальної складової. Білорусь використовує власну (не запозичену) модель економічного розвитку, що поєднує державне регулювання та елементи ринкової економіки. Частка державної власності велика лише в Білорусі, в Україні даний показник є низьким, а в Грузії - мінімальним.

Військовий потенціал держав «периферій» невисокий. Грузія має найбільш високі показники військових витрат в СНД, проте це не забезпечує ефективного виконання функції оборони країни. Білорусь має оснащену армію із середнім рівнем розвитку ВПК. Україна в свою чергу має найнижчі показники ефективності функціонування військової сфери. Також слід відзначити відсутність ядерної зброї у всіх трьох країн «периферіях».

Ефективність політичних систем цих країн не характеризується високими показниками. Для Грузії і Україні на різних етапах політичного розвитку була характерна зовнішня легітимація політичної влади. У Білорусі, як і в Китаї, велика роль авторитарних тенденцій. Така ситуація є результатом реалізації оригінальної моделі розвитку, у той час як у двох інших випадках модернізація політичних систем базується на відображених моделях розвитку.

Правові та соціальні функції держави в даних країнах мають спільні та особливі риси. У Грузії і Білорусі роль представницького органу не істотна через наявність сильної президентської складової в цих республіках. В Україні роль парламенту змінювалася на різних етапах розвитку держави. Проте в період зміни форми правління в Україні на парламентсько-президентську республіку спостерігалася низька дієздатність парламенту через конфлікт гілок влади. У Грузії і Білорусі на даному етапі розвитку конфлікти між гілками влади відсутні.

Рівень корупції і злочинності як показники ефективності правового функціонування держави свідчать про наявність проблем у даній галузі. Грузія досягла чималих успіхів у боротьбі з корупцією, однак і її показник ще не наближається до середньосвітового. Україна і Білорусь мають високі показники за даним критерієм. Показник другого критерію ефективності правової системи - рівень злочинності - у всіх трьох країнах є середнім.

Рівень розвитку соціальної сфери в країнах «периферіях» за якістю близький до аналогічного показника в країнах «напівпериферіях». Кращі показники ефективності соціальних функцій держави має Білорусь, у якій сформовано середній клас і існує невисоке соціальне розшарування. В Україні і Грузії відсутній численний середній клас, при цьому в Грузії досить високий рівень соціальної нерівності. Існують в країнах «периферіях» соціальні конфлікти. В Україні даний показник нижче середнього, у Білорусі - середній, у Грузії - високий.

Діяльність політичної еліти не характеризується високою ефективністю. У Грузії і Україна взаємодії політичних еліт має високий конфліктний потенціал, при цьому спостерігається фрагментація еліт. У Білорусі немає яскраво вираженої фрагментації політичних еліт, в силу слабого оновлення політичної еліти.

6. У процесі визначення ефективності функціонування держав, що входять в три групи («ядро», «напівпериферія» і «периферія»), була здійснена спроба встановити залежність між рівнем суверенітету і якісними параметрами держави. Аналіз якісних параметрів держав трьох груп показав, що чим вище якість функціонування держави, тим вище рівень її суверенітету і тим ближче його локалізація до «ядра» світової системи.

Держави з високим рівнем суверенітету мають ряд загальних параметрів, які і становлять детермінанти суверенітету. Так, державам з високим рівнем суверенітету властива сукупність рис. По-перше, це змішана модель економіки, що включає елементи ринкової економіки і державного регулювання, з переважанням того чи іншого елемента. По-друге, держави з високим рівнем суверенітету володіють достатньою ресурсною базою, коли частка державної власності є значною. По-третє, посилення суверенітету держави сприяє розвиненій ВПК та наявності боєздатної армії. По-четверте, наявність збалансованої системи влади та консенсусно інтегрованих політичних еліт забезпечують ефективність політичного управління. По-п'яте, у державах з високим рівнем суверенітету присутній численний середній клас. Остання характеристика не є визначальною для рівня суверенітету, вона є радше непрямою ознакою.

Поряд з детермінантами суверенітету держави встановлено, що окремі параметри держави не є визначальними для рівня суверенітету. Так, не має прямого впливу на рівень суверенітету політичний курс держави. Наявність авторитарних тенденцій в політичній системі в окремих випадках (Китай, Білорусь) сприяє підвищенню економічних показників і політичної ефективності держави. Також не є показовим в даному випадку ступінь соціального розшарування. Показник ступеня соціального розшарування досить високий в США (держава «ядро») і низький в Україні (держава «периферія»). Наявність значних територіальних і демографічних ресурсів

створює сприятливі передумови для зміцнення суверенітету, однак у той же час не є обов'язковою умовою високого суверенітету держави.

Список використаних джерел:

1. Абдулатипов Р.Г. Парадоксы суверенитета / Р.Г. Абдулатипов. - М.: Славянский диалог, 1995 – 220 с.
2. Адвадзе В.С. Экономика Грузии: мифы и реальность. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rodon.org/polit-080707115842>
3. Алексеєнко І.В. Трансформація інституту національної держави в умовах глобалізації: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / І.В. Алексеєнко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. - К., 2006. - 32 с.
4. Андрущенко Т.В. Європейська політика України: проблеми формування та реалізації (політологічний аналіз): Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Т.В. Андрущенко; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. - Х., 2003. - 19 с.
5. Арбатова Н.К. Национальные интересы и внешняя политика России: европейское направление (1991-1999) / Н.К. Арбатова. - М., ИМЭМО РАН, 2005. - 185 с.
6. Багмет М. О. Формування політичної нації як засіб консолідації сучасного українського суспільства / М. О. Багмет, М. С. Іванов // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К. : ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т. 2. – С. 57-69.
7. Баранов Н.А. Легитимность власти: политический опыт России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viperson.ru/wind.php?ID=486573&soch=1>
8. Барамидзе И., Калмацкий М. Равнение на середину // Новые известия. - 2 апреля 2008.
9. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М.: Издательство «Весь мир», 2004. – 188 с.

10. Беденко К.В. Политические процессы в Бразилии, 2003 – 2010: «Партия трудящихся» у власти. Политические изменения в Латинской Америке: история и современность / ред. А.А. Слинько, сост. М.В. Кирчанов. – Воронеж: Факультет международных отношений Воронежского государственного университета, 2010. – Вып. 6. – С.77– 85.
11. Белорусский средний класс: «серебряный миллион» // Свободные новости. – 6 февраля 2010.
12. Бергер Я. Политическая реформа в Китае / Я. Бергер // Азия и Африка сегодня. - 2007. - № 8. - С. 44-54.
13. (Бергер Я. Умножение ВВП – китайский урок / «Время новостей» 24 августа 2005 г.).
14. Бережная И. Обновление политической элиты в Украине: неожиданность обещанной атаки. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://narodna.pravda.com.ua/rus/politics/4bd026dac03f2/>
15. Березин И. Распределение доходов в России и США. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.marketologi.ru/lib/berezin/income.html>
16. Бжезинский З. Последний суверен на распутье. // Россия в глобальной политике. – 2006. - №1. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/authors/brzezinski/?library=2641>
17. Біленко В.А. Регіональне лідерство та його вплив на розвиток політичної конкуренції: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.А. Біленко; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - К., 2009. - 19 с.
18. Білоус О.М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.М. Білоус; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. - К., 2004. - 20 с.
19. Болтенкова Л.Ф. Суверенитет в истории российской государственности / Л.Ф. Болтенкова. - М.: РАГС, 2007. - 79 с.

20. Бразилия – восходящий центр экономического и политического влияния. / Под ред. В.М. Давыдова. – М.: ИЛА РАН, серия «Саммит», 2008. – 340 с.

21. Булгаков В.А. Концептуальні засади визначення геополітичних пріоритетів України: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / В.А. Булгаков; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 2002. - 18 с.

22. Бунік М.З. Принципи моделювання громадянського суспільства як системи соціально-політичних відносин: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / М.З. Бунік; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. - Л., 2006. - 19 с.

23. Буренко Н.М. Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2004. - 26с.

24. Быков О.Н. Национальные интересы и внешняя политика / О.Н. Быков. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. – 284 с.

25. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Пер с англ. П. М. Кудюкина под общей ред. Б. Ю. Кагарлицкого. - СПб.: Университетская книга, 2001. - 416 с.

26. Вінніков О. Громадянське суспільство: від етики громадянина до соціального капіталу та правої держави / О. Вінніков // Громадянське суспільство. – 2010. - №1(12). – С.7-12.

27. Вінникова Н.А. Інституційний вимір зовнішньої політики Європейського Союзу (політологічний аспект): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. - Х., 2007. - 16 с.

28. Вишняк А. Средний класс в Украине: мифы и реальность. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=202

29. Воронов І.О. Правова держава як предмет політології: історія, теорія, методологія дослідження: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 /

І.О. Воронов; НАН України. Ін-т політ. і етнонаціон. дослідж. - К., 2003. - 30 с.

30. Врадій О.С. Інституціональний вимір формування єдиної політичної системи європейського Союзу: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / О.С. Врадій; НАН України; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. - К., 2006. – 18 с.

31. Гапотій В.Д..Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. / В.Д. Гапотій; Нац. ун-т внутр. справ. - Х., 2005. - 17 с.

32. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. - М.: Мысль, 1990. – 524 с.

33. Голосов Г.В. Сравнительная политология / Г.В. Голосов. – СПб: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2001. - 368 с.

34. Гринин Л.Е.Национальный суверенитет и процессы глобализации (вводные замечания) / Л.Е. Гринин // Полис. - 2008. - № 1. - С. 123-133.

35. Грицуник І.І. Системні особливості розвитку країн ЦСЄ в контексті адаптації євроінтеграційного процесу: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / І.І. Грицуник; НАН України; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. - К., 2008. – 19 с.

36. Грובהва В.П. Парламентаризм Німеччини: становлення, розвиток, історико-правовий досвід: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.П. Грובהва; Нац. ун-т внутр. справ. - Х., 2005. - 19 с.

37. Громогласова Е.С. Теория и практика политического управления в Европейском союзе / Е.С. Громогласова. - М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 116 с.

38. Гроций Г. О праве войны и мира: Репринт с изд. 1956 г. / Г. Гроций. - М.: Ладомир, 1994 - 868 с.

39. Грунин М. России нужна новая экономическая модель // Бизнес пост. – №1. (56). – 14 января 2009. – С.4.

40. Дашкевич В. Белорусская модель экономики. Экспертное сообщество Беларуси «Наше мнение». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nmnby.eu/news/analytics/2433.html>

41. Дегтярева М.И. Понятие суверенитета в политической философии Ж. де Местра / М.И. Дегтярев // Полис. - 2001. - № 3. - С.113-122.

42. Долженков О.А. Политический процесс в Украине и Республике Беларусь после обретения независимости: общее и особенное // Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы: материалы II международной научной конференции (23-24 мая 2001 г., г. Гомель). - Гомель, 2001. - С. 299-300.

43. Дыльнова Т.В. Социальная справедливость и социальное неравенство в условиях современной России / Т.В. Дыльнова // Вестник РУДН. - 2005. - № 6-7. - С. 161-168.

44. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек. - С-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2004. - 752 с.

45. Жданов І., Якименко Ю. Останній бастион демократії? // Дзеркало тижня. - №13. - 05 квітня 2003.

46. Жигжитов С. Государственный суверенитет - особенности теоретического и прикладного исследования. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rosnation.ru/index.php?D=37&goto=111>

47. Жоржолиани Г., Мухелишвили М., Бандзеладзе Г. Политическая власть в Грузии. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://social-democrats-georgia.blogspot.com/2010/04/blog-post_3332.html

48. Журавлев А., Комарова В. Суверенитет в федеративном государстве. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?midr=481&id=647&npage=2&pagein=2>

49. Зильберман Э. Миф о вестернизации Японии. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.igrunov.ru/vin/vchk-vin-civil/tradition/1138716984.html#_ftn1

50. Ильин М.В. Сравнительная политология: научная компаративистика в системе научного знания / М.В. Ильин // Полис. - 2001. - №4. – С. 162-175.

51. Ильинский М. Политический кризис в Германии? - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://websoil.ru/article/2010/06/20/politicheskii_krizis_v_germanii

52. Иноземцев В. Гуманитарные интервенции: понятие, задачи, методы осуществления / В. Иноземцев // Космополис. – 2005. - №1 (11). – С. 11-23.

53. История политических и правовых учений / Под общ. Ред. В.С. Нерсесянца. – М.: НОРМА - ИНФРА·М, 1998. – 736 с.

54. История политических и правовых учений: XVII - XVIII вв. / Отв. ред. В.С. Нерсесянц. - М.: Наука, 1999. - С.116 -143.

55. Кавешников Н.Ю. Трансформация институциональной структуры Европейского союза / Н.Ю. Кавешников. -М.: Навона, 2010. - 480 с.

56. Калмычек П.А. Особенности развития японского государства в период коалиционных правительств (1993-2001 гг.) / Автореф. дисс...канд. ист. наук.: 07.00.03 / П.А. Калмычек; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2008. – 24 с.

57. Караганов С. Новая эпоха капитализма. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kasparov.ru/material.php?id=4693A4E5632F6>

58. Кириленко В.В. Проблемы, противоречия и стратегия развития менеджмента в России. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://library.kpi.kharkov.ua/vestnik/2010_6/stati/kirilenko.pdf

59. Конституционное (государственное право) зарубежных стран: В 4 т., Т.1-2 / Отв. ред. проф. Б.А. Страшун – 3-е изд., обновл. и дораб. – М.: Издательство БЕК, 2000. - 784 с.

60. Костин Г. Потенциал ВПК и концепция устойчивого социально-экономического развития России. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/3_2_98.htm

61. Кремень Т.В. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Т.В. Кремень; НАН України. Ін-т економіки і міжнарод. відносин. - К., 2004. - 18 с.

62. Козловски П. Социальное рыночное хозяйство и разновидности капитализма // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии / П. Козловски. - СПб., 1999. – С.7-15.

63. Козловский А.А. Типы социальной политики – американский вариант. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.xserver.ru/user/tspav/>

64. Кокошин А.А. Реальный суверенитет в современной мирополитической системе / А.А. Кокошкин. - М.: Издательство «Европа», 2006. - 180 с.

65. Конопельський В.Я. Конституювання української політичної нації у перехідному суспільстві: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.Я. Конопельський; Одес. нац. юрид. акад.. - О., 2002. - 16 с.

66. Конституция Японии. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ilk-ilk.narod.ru/japanabout/konstitutciya.htm>

67. Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення Європейського Союзу: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / В.В. Копійка; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 2004. - 49 с.

68. Костиріна В. Основи формування легітимності влади в Японії. Школа політичної аналітики. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=20080229165347957>

69. Кузнецова Е.С. Суверенитет. Незыблемый и неделимый? Суверенитет государства может быть ограничен, если оно им злоупотребляет / Е.С. Кузнецова // Международная жизнь. - 2004. - № 7-8. - С. 150 - 167.

70. Кулицький С. ВПК і технології подвійного призначення в Україні: стан і перспективи. Аналітична доповідь. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.silanaroda.com/index.php?itemid=6236>

71. Кустарев А. Государственный суверенитет в условиях глобализации // Pro et Contra. - 2006. - № 4. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polit.ru/research/2006/10/30/kustarev.html>)

72. Леков Р.В. Трансформация политического процесса в Грузии: реформа электоральной системы / Р.В. Леков // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2009. – № 4. – С. 20-29.

73. Лекция Дж. Хигли «Демократия и элиты» от 20 октября 2006 г. в МГИМО (У) МИД РФ - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yermak.com.ua/txt/pol/art_higley.html

74. Ллойд Д. Идея права. / Пер. с англ.: Юмашев Ю. М. (Науч. ред.), Юмашева М. А. - М.: Югона, 2002. - 416 с.

75. Максимова О.М. Декомпозиція політичної системи як етап системного аналізу чинників політичної стабільності / О.М. Максимова // Вісник СевНТУ. Вип. 112: Політологія. Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 33-39.

76. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Предисл. А.К. Соколова. – М.: Издательство «Весь Мир», 1997. - 544 с.

77. Маслов О.Ю. G-2 или американо–китайский двухполярный мир: вызов для Китая. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.polit.nnov.ru/2009/01/26/usachina2wchi>

78. Маслова А.В. Миф об украинской легитимности. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vonu_sip/2009_13/pdf/t14v13s543-549.pdf

79. Мельник О. Яка армія потрібна Україні? - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavcom.ua/articles/2331.html>

80. Микульский К.И. Социально-экономические модели в современном мире и путь России. Кн. 1: Трансформация постсоциалистического общества / К.И. Микульский. – М.: Экономика, 2003. – 757 с.

81. Мілова М.І. Проблема «сильної» держави в посткомуністичній трансформації (досвід Болгарії та України) / М.І. Мілова // Правова держава. – 2007. – № 9. – С. 246 - 254.

82. Митина Е.Е. Понятие демократии и ее продвижение в России / Е.Е. Митина // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2008. – № 2. – С. 35-40.

83. Михайлов Г.Г. Современная экономика Германии: проблемы и перспективы - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifpc.ru/index.php?cat=160>

84. Моисеев А. А. Суверенитет государства в современном мире: международно-правовые аспекты / А.А. Моисеев. - М.: Научная книга, 2006. - 246 с.

85. Мусихин Г.И. Классификация теорий суверенитета как попытка преодоления «концептуального эгоизма» / Г.И. Мусихин // ОНС. - 2010. - №1. - С.64 - 78.

86. Мухин В. Содружество милитаризованных государств // Независимая газета. – 17 марта 2010.

87. Оверченко М. Три угрозы мировой экономике. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2011/03/20/231912>

88. Овчинников В. «Пятая модернизация». Политические реформы создали современный Китай // Российская газета – Федеральный выпуск №3910. - 27 октября 2005.

89. Окара А.Н. Почему у Украины нет внешней политики? // Русский журнал. – 15 января 2002. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/polit/02rzuvp.htm>

90. Окунева Л. С. Бразилия: особенности демократического проекта : Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта (1960-е гг.-2006 г.) / Л. С. Окунева. - М. : МГИМО-Университет, 2008. - 823 с.

91. Окунева Л.С. Модернизация и традиционализм в Бразилии. Размышления бразильских социологов // Латинская Америка. -1994. - № 4. - С. 21-30).

92. Остроменский М.П. К проблеме устойчивости системы власти в государстве. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.veche-info.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=176:2010-07-12-19-32-12&catid=48:2009-10-15-06-44-09&Itemid=71

93. Палій Г.О. Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.05 / Г.О. Палій; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. - К., 2005. - 16 с.

94. Пастухова Н. Б. О многообразии подходов к трактовке и пониманию суверенитета / Н.Б. Пастухов // Государство и право. - 2007. - №12. - С. 80 - 84.

95. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов / Ю.М. Плотинский. – М.: Логос, 2001. – 296 с.

96. Побочий І.А. Політична боротьба як форма взаємовідносин соціальних сил в умовах утвердження державності сучасної України: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / І.А. Побочий; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2008. - 32 с.

97. Полтораков О.Ю. Європейська політична інтеграція в сучасній цивілізаційній системі: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / О.Ю. Полтораков; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. - К., 2004. - 16 с.

98. Пономарева Е. Государство в условиях глобализации / Е. Пономарева // Свободная мысль. - 2009. - №10. - С. 69-82.

99. Преступность в США на спаде. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.voanews.com/russian/news/crimes_us_2009_12_21-79829422.html

100. Пристайко О.Є. Політика Європейського Союзу стосовно України: Дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / О.Є. Пристайко; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2004. – 192 с.

101. Пятигорский А. Национальный суверенитет как объект феноменологии. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ids=137&ida=1518&idv=1527>

102. Радов Н. Белорусская политическая элита накануне президентских выборов. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.regnum.by/news/1319206.html>

103. Разумов В.И. Социальная политика КНР. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polit.lv/?article=84>

104. Рамазанов Ж.Ш. Социально-экономическая модели Китая и уроки для России. // Бюллетень ТПУ. – 2009 - №6. - [Електронний ресурс]. –

Режим

доступу:

http://www.lib.tpu.ru/fulltext/v/Bulletin_TPU/2009/v314/i6/02.pdf

105. Решетников С. В. Системный подход как методология анализа публичной политики / С.В. Решетников, Н.А. Антанович. – Минск: ИСПИ, 2000. – 106 с.

106. Родионов И.Б. Теория систем и системный анализ. – СПб: СПбГТУ, 2001. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://victor-safronov.narod.ru/systems-analysis/lectures/rodiонов/00.html>

107. Савченко А. Экономические основы управления государственной собственностью. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/5_6_00.htm

108. Садков В.Ю. Вооруженные силы Белоруссии // Союз офицеров. - №1(99). – январь 2011.

109. Санистебан Л. Политические системы и легитимность / Л. Санистебан // Диалог. - 1993. - №4. - С. 45 – 49.

110. Сапсай А. П. Співвідношення міжурядового та наднаціонального управління в європейських інтеграційних процесах: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / А.П. Сапсай; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. - К., 2009. - 21 с.

111. Сатвалова Р.К. Практика реализации суверенитета в федеративном государстве // Регионология. - 2008. - №1. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regionsar.ru/node/12>

112. Семиноженко В. Какая экономическая политика нам нужна? - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrudprom.ua/digest/dfrefredgs271207.html>

113. Семке Ю.В. Роль Германии в становлении европейских структур безопасности и обороны Европейского Союза : Автореф. дисс... канд. полит. наук: 23.00.04. / Ю.В. Семке; Дипломатическая академия МИД РФ. - М., 2010. – 18 с.

114. Сморгунов Л.В. Сравнительная политология: Теория и методология измерения демократии / Л.В. Сморгунов. - СПб: Изд-во СПбГУ, 1999. – 375с.

115. Согрин В.В. Переосмысливая американскую демократию: генезис, этапы, современность / В.В. Согрин // США. Канада: ЭПК. – 2002. - №5. – С.3-31.

116. Согрин В.В. Политическая власть в США: характер и исторические этапы / В.В. Согрин // Новая и новейшая история. – 2004. - №2. – С.3-27.

117. Сорока О.М. Взаємодія неурядових організацій і транснаціональних корпорацій з національною державою в умовах глобалізації: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / О.М. Сорока; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. - К., 2008. - 16 с.

118. Соснін О.В. Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / О.В. Соснін; Одес. нац. юрид. акад. - О., 2005. - 36 с.

119. Социология: Энциклопедия. / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.

120. Средний класс» в Китае составляет 23% населения. / Газета Жэньминь жибао он-лайн. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.people.com.cn/31521/6885926.html>

121. Стрежнева М.В. Институциональные формы европейской интеграции. В сб.: ХХ1 век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств / М.В. Стрежнева. - М., 1998. – С.114-145.

122. Супян В. Современная социально-экономическая модель США // Международные процессы. – 2005. - № 2(8). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/seven/003.htm>

123. Твердохлебов Н.И. Деятельность международных неправительственных организаций (МНО) в странах СНГ / Н.И. Твердохлебов // Культура народов Причерноморья. - 2004. - №51. - С. 160-162.

124. Теория государства и права. / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1998 – 570 с.

125. Терехов И. Реформирование военно-промышленного комплекса России. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nasled.ru/prensa/obozrev/N05_98/5ST17.HTM

126. Терницький В.М. Наднаціональні інституції Європейського Союзу в теоріях інтеграції: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / В.М. Терницький; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 2006. - 20 с.

127. Ткачук Ю.В. Глобалізація в сфері політики: інститути і механізми наддержавного впливу: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ю.В. Ткачук; Одес. нац. юрид. акад. - О., 2004. - 16 с.

128. Токвиль де А. Демократия в Америке / А. де Токвиль. - М.: Прогресс, 1994. – 554 с.

129. Тоффлер Э. Третья волна. / Э. Тоффлер. - М.: АСТ, 1999 - 784 с.

130. Туквадзе А. Трансформация политической элиты Грузии / А. Туквадзе, Г. Джаошвили, Р. Туквадзе // Центральная Азия и Кавказ. – 2006. – № 2(44). – С.108-117.

131. Уфимцев В. Проблемы управления социально-экономическими процессами в современной России. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inauka.ru/blogs/article97210.html>

132. Філоненко Р.Ю. Європейська інтеграція України в контексті її відносин з Російською Федерацією: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Р.Ю. Філоненко; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. - К., 2008. - 19 с.

133. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М.: ООО "Изд-во АСТ", 2005. – 588 с.
134. Хазин М. Доказательство – кризис. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politics.in.ua/index.php?go=News&in=view&id=9751>
135. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Полис. – 1994. - №1. - С.33-48.
136. Хардт М. Множество. Война и демократия в эпоху империи / М. Хардт, А. Негри. - М.: Культурная революция, 2006. – 559 с.
137. Хвостов В.М. Общая теория права. Элементарный очерк. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p/instrum958/item1413.html>
138. Хропанюк В.Н. Теория государства и права / В.Н. Хропанюк. – М.: Омега-Л, 2008. – 384 с.
139. Хорошева А.С. Сущность экономической суверенитет: политэкономический аспект / А.С. Хорошева // Економіка і організація управління. – Вип.- № 1 (7) – 2010. – С.105 – 112.
140. Храмчихин О.А. Силы самообороны наедине с землетрясением и цунами // Независимое военное обозрение. – 25 марта 2011.
141. Цымбурский В.Л. Идея суверенитета в российском, советском и постсоветском контексте. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.intelros.ru/subject/karta_bud/2445-v.l.-cymburskijj.-ideja-suvereniteta-v.html
142. Чемшит А.А. Государственная власть и политическое участие / А.А. Чемшит. - К.: Украинский центр духовной культуры, 2004. – 528 с.
143. Чемшит А. А. К вопросу о теоретико-методологических основаниях исследования политических процессов / А.А. Чемшит // Грані. - 2004. - № 4. - С. 103–109.
144. Чилкот Р. Теории сравнительной политологии / Р. Чилкот. - М.: ИНФРА-М; Весь Мир, 2001. - 559 с.

145. Чжэн Юнньюнь, Ляньхэ Цзаобао. Что является основой «китайской модели»? - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imperiya.by/economics3-7803.html>

146. Шевцов А., Мерников Г. Фактор США в современном мире. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/105.htm>

147. 145. Шевцов Ю. Авторитарная модернизация в Восточной Европе: политическая система Беларуси. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politics.in.ua/index.php?go=News&in=view&id=10290>

148. Шевяков А.Ю. Измерение экономического неравенства / А.Ю. Шевяков, А.Я. Кирута. – М.: Лето, 2002. – 320 с.

149. Шестопад А.В. Из мирового опыта федерализма. Федерализм по-латиноамерикански. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/shestopal_iberiko/01.aspx#_ftn1

150. Шмитт К. Политическая теология / К. Шмитт. - М.: КАНОН-пресс-Ц, 2000. - 336 с.

151. Шпак Д.Р. Регіональні пріоритети євроінтеграційної політики України: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Д.Р. Шпак; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т міжнар. відносин. - К., 2007. - 22 с.

152. Шульга М.А. Наднаціональність та «проблема суверенітету» в Європейському Союзі / М.А. Шульга // Політологічний вісник. – 2009. - № 41. – С.340 – 350.

153. Шумков Д. В. Государственный суверенитет России: история и современность / Д.В. Шумков. - СПб: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2002. – 390 с.

154. Яковлев Д. В. Інтеграція суспільства як передумова ефективного урядування / Д. В. Яковлев // Вісник ОНУ : соціологія і політичні науки. – Одеса : Астропринт, 2008. – Том 13, вип. 5. – С. 776–778.

155. Яковлев П.П. Бразилия: поступь восходящего гиганта. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/brazilija_postup_voskhodashhego_giganta_2010-04-15.htm

156. Янукович теряет доверие украинцев. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minprom.ua/news/64086.html>

157. Яременко С. Україна: існуюча модель – запорука політичного банкрутства. // Економічна правда. – 1 листопада 2010. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/11/1/254653/>

158. Agamben G. Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life / G. Agamben - Stanford: Stanford University Press, 1998. – 228 p.

159. Almond G. Comparative Politics Today: A World View / G. Almond, G.Powel. – New York, 2004. – 832 p.

160. Bull H. The Anarchical Society – A Study of Order in World Politics / H. Bull. - London, 1995. – 335 p.

161. Transparency International. Country reports: Americas - P. 238. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.transparency.org/content/download/46257/740824>

162. Dietmar Henning Germany: The shrinking middle class and the rise of inequality. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wsws.org/articles/2008/mar2008/germ-m22.shtml>)

163. Donnelly J. Realism and International relations / J. Donnelly. - Cambridge, 2000. – 230 p.

164. Global Peace Index 2010. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.visionofhumanity.org/gpi-data/#/2010/scor/US/detail>

165. Held D. Political Theory and the Modern State – Essays on State, Power and Democracy / D. Held. - Oxford, 1989 - 276 p.

166. Hinsley F.H. *Sovereignty* / F.H. Hinsley. – Cambridge, 1986. – 263 p.
167. (Holm H., Sorensen G. *Whose World Older? Un even Globalization and the End of Cold War*. - Boulder, “Westview Press”, 1995).
168. Jackson R. *Quasi-states: Sovereignty, International Relations, and the Third World* / R. Jackson. - Cambridge, 1991. - 225 p.
169. James A. *The Practice of Sovereign Statehood in Contemporary International Society* / A. James // *Political studies*. 1999. - Vol. 47. - P. 457-473.
170. Krieger L. *The Politics of Discretion: Pufendorf and the Acceptance of Natural Law* / L. Krieger - Chicago-London. - 1965.
171. Mackie T. *The Comparative Method // Theory and Methods in Political Science*. D. Marsh, G. Stoker (eds.) / T. Mackie, D. Marsh. - London: Macmillan Press LTD, 1995.
172. Macridis R., Brown B. *Comparative Politics. Notes and Readings* / R. Macridis, B. Brown. - Illinois: Dorsey Press, 1977.
173. Peters B.G. *Comparative Politics: Theory and Methods: Theory and Methods* / B.G. Peters. - Basingstoke: Macmilan and N.Y: New York University Press, 1998.
174. Stephen D. Krasner. *Sovereignty. Organized Hypocrisy*. Princeton: Princeton University Press, 1999; *Problematic Sovereignty* / S.D. Krasner. - New York: Columbia University Press, 2001. – 248 p.
175. Teson F.R. *A Philosophy of International Law* / F.R. Teson. - Oxford: Westview Press, 1998. - 192 p.
176. *The SIPRI Yearbook 2010*. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sipri.org/yearbook/2010/files/SIPRIYB10summary.pdf>
177. Waltz K. N. *Theory of International Politics* / K. N. Waltz. - New York: McGraw-Hill, 1979 – 250 p.
178. Walzer M. *Arguing about War* / M. Walzer. - New Haven: Yale University Press, 2004. – 224 p.

